

EVROPSKA REVIJA

**ISSN 2303-8020
God. IV, vol. I**

Br. 1 (9), 2019.

**EVROPSKI UNIVERZITET BRČKO DISTRINKTA
BRČKO, 2019.**

EVROPSKI UNIVERZITET BRČKO DISTROKT

BRČKO 2019.

EVROPSKA REVIIA

Revija za društvene nauke

Izdavač: Evropski univerzitet Brčko distrikt

Adresa: Brčko, Bijeljinska cesta 72-74

Telefon: 00387 49 590 605

E-mail: info@eubd.edu.ba

www.evropskiuniverzitet-brcko.com

ISSN 2303-8020 Broj 9; 2019. God. IV, vol.I

Glavni i odgovorni urednik

Kojo Simić

Uređivački odbor

Akademik prof. dr Nedeljko Stanković, Prof. dr Drago Tešanović, Prof. dr Anka Bulatović, Prof. dr Edin Ramić, Prof. dr Esed Karić, Doc. dr Izet Banda, Akademik prof. dr Zoran Milošević.

Sekretar odbora

Albina Abidović

Savjet časopisa

Akademik prof. dr Wolfgang Rohrbach iz Republike Austrije, Prof. dr Igor Bogorodicki iz Ruske Federacije, Prof. dr Kiril Ševčenko iz Bjelorusije, Prof. dr Ahmad Gašamoglu iz Azerbejdžana, Prof. dr Danilo Kapaso iz Italije, Prof. Panagopoulos Aleksios iz Grčke, Prof. dr Ištvan Laslo Gal iz Mađarske, Akademik prof. dr Zdravko Ebling iz Hrvatske, Akademik prof. dr Kadrija Hodžić iz Bosne i Hercegovine, Akademik prof. dr Pantelija Dakić iz Bosne i Hercegovine, Akademik prof. dr Branislava Peruničić iz Bosne i Hercegovine, Prof. dr Halid Žigić, Prof. dr Goran Popović.

Prelom i štampa

Markos, Banja Luka

Časopis izlazi dva puta godišnje

Tiraž 200 primjeraka

Radove objavljene u ovom časopisu nije dozvoljeno preštampavati, bilo u cjelini, bilo u dijelovima, bez izričite saglasnosti izdavača. Ocjene iznesene u člancima lični su stavovi njihovih pisaca i ne izražavaju mišljenje niti uredništva, niti ustanova u kojima su autori zaposleni.

POVODOM DEVETOG BROJA EVROPSKE REVIJE

Cijenjeni saradnici i čitaoci "Evropske revije", moramo izraziti svoje zadovoljstvo što se časopis objavljuje prema predviđenoj dinamici, a što je uistinu slučaj sa našom Revijom. Čitaoci i kompletna javnost pred sobom ima deveti broj sa veoma interesantnim ogledima i studijama iz različitih oblasti. Veliki izazov predstavlja i podatak da smo konkurisali kod Ministarstva nauke i tehnologije za uvrštanje naše "Revije" na među kategorizovane časopise. Prema tome, iskreno se nadamo da će se od ove ili iduće godine naša "Revija" naći na svom mjestu u društvu "odabranih" časopisa.

Kao i do sada, a što nikada ne smijemo zaboraviti i zanemariti, pozivamo zaposlene na Evropskom univerzitetu Brčko distrikta, Evropskom univerzitetu "Kallos" Tuzla, kao i vrijedne kolege sa oatalih univerziteta da šalju svoje rade radi objavljinjanja, kako do kraja ove godine, tako i u narednoj 2020. godini u kojoj će biti objavljena dva broja časopisa.

Molimo sve autore da se pridržavaju **Uputstva za pisanje radova**, a koje se nalazi, kako na stranici Univerziteta, tako i u svakom broju Revije. Pridržavajući se navedenog svi ćemo biti zadovoljniji i radovi će biti blagovremeno, prema dinamici, objavljinani.

Zahvaljujemo se na razumijevanju, unaprijed se radujemo nastavku uspješne saradnje i još jednom pozivamo autore da svojim radovima i dalje obogaćuju teoriju i praksu vaspitno-obrazovnog procesa.

Glavni i odgovorni urednik

Doc. dr Kojo Simić

SADRŽAJ

POVODOM DEVETOG BROJA EVROPSKE REVIJE	3
Suzana Kusovac Sladoje, AKTIVNOSTI DIRIGENTA U PROCESU PRIPREME	5
Lidija Vučićević, EVROPSKA BUDUĆNOST REGIONA – VEĆI RAST I VIŠE RADNIH MJESTA	26
Kojo Simić, SISTEMSKA TEORIJA I ZASNIVANJE NASTAVE	45
Branislav Sančanin, LJUDSKI RESURSI KAO IZVOR KONKURENTSKE PREDNOSTI U TURIZMU	59
Nevenka Nićin, Mirjana Šormaz, Slađan Kovandžić, PROCES KAPITALNOG INVESTIRANJA	75
Edin Ramić, Nezir Krčalo, SUVERENITET NACIONALNE DRŽAVE U ERI GLOBALIZACIJE	81
Željko Petrović, NAČIN NASTANKA I PRESTANKA POSTOJANJA DRŽAVA SA OSVRTOM NA PRAVO, NA SAMOUPRAVLJANJE I ODCJEPLJANJE	98
Šaćir Emini, PONAŠANJE UČENIKA U SAOBRAĆAJU	115
Izet Banda, KNJIGA ZA PONOS	135
Uputstvo/uputa autorima	137

Dr sc. Suzana Kusovac Sladoje, vanredni profesor

Evropski univerzitet „Brčko distrik“

Univerzitet „Kallos“ Tuzla

raso-suza@hotmail.com

**AKTIVNOSTI DIRIGENTA U PROCESU PRIPREME
VOKALNOG ANSAMBLA MLAĐE UZRASNE DOBI**

Rezime: Stepen razvoja muzičkih sposobnosti kod djece moguće je prepoznati vrlo rano. Budući da je horsko pjevanje najpristupačnija muzička aktivnost i najinteresantniji oblik muziciranja, jasno je u da u većoj mjeri treba da bude prisutno u segmentu usmjerenog muzičkog obrazovanja.

Cilj rada je ukazati na važnost kontinuiranog njegovanja i razvijanja muzičkih sposobnosti kod djece mlađe uzrasne dobi, kroz najrasprostranjeniji vid bavljenja muzikom – pjevanje u dječjem horu - ali i ukazati na važnost koraka sproveđenja dirigentskih aktivnosti koji samo pravilnim i usmјerenim radom dovode do javnog nastupa kao cilja djelovanja, iza kojeg se krije i stepen primjene analize rada na razvoju muzičkih sposobnosti, kao i motiviranosti učenika za pjevanje u horu.

Ključne riječi: horsko pjevanje, mlađa uzrasna dob, dirigent, dirigentske aktivnosti, muzičke sposobnosti.

Summary: The level of development of musical abilities in children can be identified very early. Since choral singing is the most accessible musical activity and the most interesting form of music, it is clear that it should be more present in the segment of directed music education.

The aim of the paper is to point out the importance of continuous nurturing and developing musical abilities in younger children, through the most widespread aspect of music - singing in the child - but also to point out the importance of conducting conducting activities that only lead to public performance by regular and directed work as a goal activities, behind which the degree of application of analysis of work on the development of musical abilities, as well as the motivation of singing singers, is hidden.

Key words: choral singing, younger age, conductor, conducting activities, musical abilities.

UVOD

Muzika, a samim tim i horsko pjevanje je je idealan način za snažno podsticanje razvoja pozitivnih emocija, posebno u dječjem uzrastu. To se naročito odnosi na pjevanje, koje je učenicima mlađe uzrasne dobi najomiljenija muzička aktivnost.

Horsko pjevanje predstavlja najrasprostranjeniji oblik muzičke aktivnosti, koja je pritom edukativnog karaktera i koja se bavi vaspitanjem i obrazovanjem.

Djeca se rado opredjeljuju za pjevanje u horu iz razloga što se tu osjećaju dobrodošlima, pjevaju pjesme koje vole, druže se savršnjacima, imaju priliku više puta tokom godine nastupati, što je za djecu, pored ostalog, poseban doživljaj i motivacija.

Budući da u okviru vannastavnih aktivnosti nastavnik muzičke kulture obično vodi školski hor, on je zapravo prvi muzičar i dirigent s kojim se djeca susreću. Kao dobar pedagog nastojaće da motiviše svoje male pjevače da što više zavole muziku i da baš horske probe budu ono čemu će se članovi hora najviše radovati i redovno na njih s veseljem dolaziti. Sve što dirigent radi sa djecom tokom horske probe, mora malim pjevačima biti pristupačno, lako shvatljivo, zabavno i interesantno.

U radu ćemo nastojati izložiti i pocrtati važnost primarnih aktivnosti koje primjenom i usmjerenim djelovanjem dovode do krajnjeg rezultata – javnog nastupa horske sekcije ali i značaj intrinzične motivacije kao pozitivnog faktora koja je u sprezi sa kvalitetno postavljenim aktivnostima pri realizaciji pripremnih aktivnosti vokalnog ansambla – hora.

1.1. ULOGA DIRIGENTA U RADU SA HOROM

Dirigent je naziv za umjetničkog i tehničkog rukovodioca svakog hora, pa tako i dječijeg. Nema sumnje da svaki dirigent unosi u interpretaciju i svoju ličnu notu, ali to nikako ne znači da mu je dopuštena samovolja koja bi u krajnjoj konsekvenци dovela do samovoljnog mijenjanja originalnog i autentičnog muzičkog teksta. Danas se teži ka tome da muzičar osim svog užeg stručnog znanja, dobije što širu opštu kulturu. Dirigent nije samo metronom, već sve više mozak i srce hora.

Mnogim ljudima još ni danas nije jasno koja je svrha dirigenta u izvođenju muzičkih djela. Zašto se njegovo ime posebno spominje u najavama ili odjavama i zašto je on na isturenom i povišenom mjestu? Naravno, potreban je neko da da znak za početak i kraj muzičkog djela, kako bi svi započeli i završili sa muziciranjem u isto vrijeme, no gledajući lice umjetnika, stvara se slika da je dirigent sporedan lik, koji pravi razne grimase, "skače" po sceni, a izvođači (hor, orkestar) ga najčešće i ne gledaju, nego prate svoje partiture.

Razrješenje dileme leži u činjenici da nijedan horski ili neki drugi ansambl nikako ne bi mogao da funkcioniše bez dirigenta. Tajna je u sposobnosti i umijeću dirigenta da zahvaljujući svom širokom obrazovanju prodre u duh kompozicije i da to prenese na svakog pojedinog člana svog ansambla. Upravo od toga zavisi hoće li izvedba nekog djela biti veličanstvena ili tužno promašena.

Da bi uspješno obavljao svoju dužnost, nastavnik — dirigent mora već od prvog susreta sa malim pjevačima nastojati da stekne njihovo povjerenje, naklonost i odanost. Hor će moći raditi i napredovati samo ako pjevači prihvataju svog dirigenta.

Posao dirigenta nije ni malo jednostavan, već težak i zahtjevan posao, koji osim znanja zahtijeva samostalnost, kritičko razvijanje ideja, maštovitost, emocionalno razumijevanje, sposobnost za kreativni pristup problemima i sl. Osim toga neohodno je i široko razmišljanje i fleksibilnost u radu, kao i prilagođavanje novim i promjenjivim okolnostima, članovima svog ansambla.

Posjedovanjem samokritičnosti dirigent postiže veći uspjeh jer na taj način sebi svakodnevno postavlja veće zahtjeve i više kriterijume. Njegovom umjetničkom kvalitetu doprinosi i sposobnost saradnje sa drugim umjetnicima, članovima hora i solistima na zajedničkim projektima i aktivnostima, kroz timski rad, dogovor i organizaciju, povezivanje u raznovrsnim kulturnim kontekstima i dr.

Rezultate će dirigent postići samo ako svojim znanjem, savjesnošću i požrtvovanjem u radu, istražnošću i ljubavlju prema svome poslu i ansamblu s kojim radi prednjači u tom odgovornom poslu. U dječijem horu ne smije postojati tzv. „vođa dionice“ ili bilo koje drugo „zvanje“ kojem bi se omogućilo isticanje pojedinaca na štetu ostalih članova hora - stav je iskusnih pedagoga i uspješnih dirigenata. Svakog pjevača u dječijem horu treba jednakom uvažavati kako bi smatrao da baš o njemu samome ovisi uspjeh ili neuspjeh izvedbe neke od kompozicija. Dobar dirigent mora uostalom, kao svaki drugi pedagog, biti i dobar glumac, koji će u nastavu unositi mnogo duha i vedrine, po potrebi i „glumiti“, upotpunjujući i obogaćujući svoj rad anegdotama, te stalno hrabriti male pjevače kako bi svaka horska proba budila žar za aktivnim učestvovanjem i želju za javnim nastupom.

1.2. ORGANIZACIJA DJEČIJEG HORA

Da bi rad sa dječijim horom bio uspješan, svaku aktivnost dirigent pethodno mora detaljno osmisliti i što je najbitnije prilagoditi dječijem uzrastu. Od članova hora treba očekivati da znaju tekst napamet, kao i svoje pjevačke dionice.

Kao svaki uspješan rad, tako i uspješan rad hora ima svoj korijen u dobrim pripremama koje prethode njegovom formiranju. Kada se govori o dječijem horu, optimalan broj pjevača ne bi trebao da bude manji od 30 pjevača. Taj je broj dovoljan da se postigne zvučnost i muzikalni efekti u dinamičkom nijansiranju za vrijeme izvedbe, a da u pjevanju forte naprezanje ne djeluje štetno na dječije grlo.

Zadatak hora je da nastupa u kulturnim manifestacijama javnog života i šire sredine u kojoj djeluje i da svojim dobro pripremljenim nastupima propagira vrijedna vokalno instrumentalna djela s područja dječije horske literature.

1.3. AUDICIJA U DJEČIJEM HORU

Da bi dirigent imao što bolji uvid u muzičke sposobnosti učenika, treba ih prvo upoznati. Upoznavanje se odvija kroz početne sedmice rada na način da se u radu posveti učenju malih dječijih pjesmica ili ponavljanju onih pjesmica koje djeca već od ranije znaju. Pri tom djecu treba pažljivo slušati, posmatrati njihovo držanje, odnos prema muzici kao i način na koji pjevaju. Ovim pristupom dirigentu će biti omogućeno da posmatrajući, registruje i prepozna djecu koja imaju sluha, lijep glas, koja pokazuju interesovanje i ljubav prema muzici i horskom pjevanju.

Svakom djetetu koje pokazuje interesovanje i želju da pjeva u horu, treba pružiti priliku. Ako se desi da dijete i nema neki izuzetan sluh ili lijep glas, treba mu pružiti mogućnost i priliku da se izgradi kao pjevač.

Djecu treba pojedinačno preslušati. Prvi zahtjev neka bude da otpjevaju neku pjesmicu po sopstvenom izboru, koju oni vole, dobro znaju i rado pjevaju, ali a capella, bez instrumentalne pratnje. Ako mali kandidat uspješno ispuni naš prvi zahtjev, otpjeva odabranu pjesmicu bez greške, krivih tonova ili netačnog teksta to i dalje ne znači da je on sigurno dobar budući pjevač. U tom slučaju djetetu trebamo postaviti dodatne zahtjeve. Na primjer, da pjeva odabranu pjesmicu iz drugog tonaliteta uz instrumentalnu pratnju, da ponovi odsvirani ton ili grupu tonova, ili da otpjeva jedan od tri tona iz odsiranog akorda. Isto tako preporučljivo i poželjno bi bilo o svakom učeniku voditi evidenciju da bi pedagog imao uvida u napredak koji učenik ostvari u određenom vremenskom periodu, na primjer godinu dana.

Vrlo je bitno napomenuti da sve što se radi sa djecom bude u opuštenoj, prijatnoj atmosferi, da djeca imaju osjećaj da se igraju i zabavljaju, a ne da su tu nekom prisilom. Kroz igru se djeca oslobođaju treme, tako da bez straha koji im uzrokuje blokadu mogu pokazati šta znaju.

Nije rijetkost da nam se na audiciji pojave i ona djeca koja nemaju nikakve predispozicije potrebne jednom pjevaču, a žarko žele da budu članovi hora. Takvim učenicima treba pružiti šansu, ali od njih ne treba imati prevelika očekivanja a ni pretjerano mnogo u njih ulagati niti ih treba forsirati. Svjesni svojih nedostataka, biće vrlo redovni na probama, vrlo savjesni i vrijedni, ali najčešće bez značajnijeg napretka. Takve učenike je nažalost neizbjegno izostaviti za vrijeme nastupa i to na taj način da im se vrlo obazrivo pokuša objasniti da je njihova pomoć potrebna oko organizacije, uređivanja i dekorisanja scene i tako dalje.

S druge strane bićemo suočeni sa neprijatnostima, izostancima, nesavjesnim ponašanjem onih koji su svjesni svojih kvaliteta i prirodnih afiniteta prema muzici, koja će nerijetko pokušati da zloupotrijebe i iskoriste svojim neredovnim pristupom.

1.4. KLASIFIKACIJA GLASOVA U DJEČIJEM HORU

Klasifikacija glasova je jedan dosta težak i zahtijevan posao uslovljen čitavim nizom različitih elemenata. Boja i opseg su uglavnom ti koji koji su presudni u klasifikaciji glasova. Slušajući djecu dok pjevaju opažamo karakteristike glasa. Tanke dječje glasiće koji imaju visinu stavljamo u prvi glas, kao i djecu koja nisu izrazito muzikalna, jer je ta dionica za njih najlakša kao uvijek izrazito melodična, dominantna a samim tim i lakše pamtljiva.

U drugi glas se obično svrstavaju djeca koja su glasovno i intelektualno zrelija i koja imaju najbolji sluh. Muzički najsposobnija djeca su najčešće drugi glas.

Treći glas je, imajući u vidu uzrast, uglavnom vrlo rijedak. Čine ga ona djeca koja imaju dobar sluh i čiji glasovi po svom registru odgovaraju zahtjevima ovog glasa.

Međutim, ako se desi da u nekom glasu nema dovoljan broj pjevača, taj problem se svakako mora riješiti adekvatnom zamjenom pjevača koji su po boji najsličniji određenom glasu a i opsegom zadovoljavaju određene zahtjeve.

1.5. UPJEVAVANJE DJEČIJEG HORA

Upjevavanje je jedna od najzačajnijih aktivnosti u radu sa horom. Svaku probu hora obavezno treba započeti upjevavanjem ukoliko želimo da naša proba bude uspješna. Primarni cilj upjevavanja jeste zagrijavanje glasovno — izvođačkog aparata i širenje glasovnog obima uz pravilno pjevačko disanje, dobru dikciju i tačnu intonaciju. Osim toga, melodinski i ritmički sadržaj vježbica i motiva može poslužiti i kao priprema za uvođenje izvjesnih pojava iz oblasti melodike ili ritmike.

Upjevavanje se često realizuje neutralnim sloganom, vokalom, slogovima solmizacije pa i tekstrom. Za vrijeme upjevavanja najbolje bi bilo da učenici stoje, kako bi mogli slobodno da dišu.

Za upjevavanje dječijeg hora je najbolje koristiti vokalize i to najčešće u rasponu kvinte.

Primjer1.

Takođe je preporučljivo da se vokalize završavaju silaznim pokretom, naniže. Taj tonski obrazac se onda ponavlja za polustepen naviše ili naniže. Poželjno je za upjevavanje uzeti susjedne tonove *do – re – mi – re – do*, i zahtijevati da djeca pri upjevavanju izgovaraju baš ove slogove, jer na taj način vježbaju i dikciju. U svakom slučaju, zahtjeve vokaliza moramo prilagoditi mogućnostima našeg ansambla.

Primjer 2.

Dirigent mora obratiti pažnju na to da li djeca vježbu u kojoj se više puta ponavlja isti melodijski obrazac pjevaju svjesno, misleći na to što rade. Pokušati s vremena na vrijeme umjesto polustepena odsvirati tonalitet za stepen ili tercu viši ili niži da bi se razbila ta monotonija hromatskog kretanja, a ostvario rad na razvoju sluha. Isto tako, nastojati da djeca znaju što veći broj vokaliza ili njima dopadljivih pjesmica, kako bi se izbjegla monotonija koja nastaje uslijed čestog ponavljanja.

1.5.1. Važnost, odabir i uloga vokaliza u upjevanju dječijeg hora

Vokaliza je vokalna kompozicija bez teksta, a izvodi se pjevajući jedan ili više vokala. Vokalize su veoma važne jer predstavljaju vježbe za zagrijavanje glasa, tačnije, pripremaju glas za pjevanje. Malo je naučnih podataka o značaju vokalnih zagrijavanja, kao i relativno malo studija koje govore o učinkovitosti vokaliza na funkciju mišića, i pjevanje uopšte. O istoriji vokaliza nailazimo na sljedeće podatke:

Vokaliza datira iz sredine 18. vijeka. Može biti i bogato razvijena melodijska linija nad jednim slovom teksta. Žan Anton Berard je 1755. godine napravio „komplikaciju pjesama“ pod nazivom „L'art du chant“. Uključuje izbor pjesama bez riječi (sans paroles) kompozitora Žan Batiste i Žan Filipea, izabranih zbog svoje vrijednosti u razvijanju vokalne tehnike. U okviru zbirke bila su priložena i uputstva i instrukcije kako savladati vokalnu poteškoću koju su pojedine vokalize obrađivale. Njegove kompozicije predstavljaju prve vježbe za vokalnu tehniku. Do 19. vijeka vokalize su obično pisane isključivo u pedagoške svrhe.

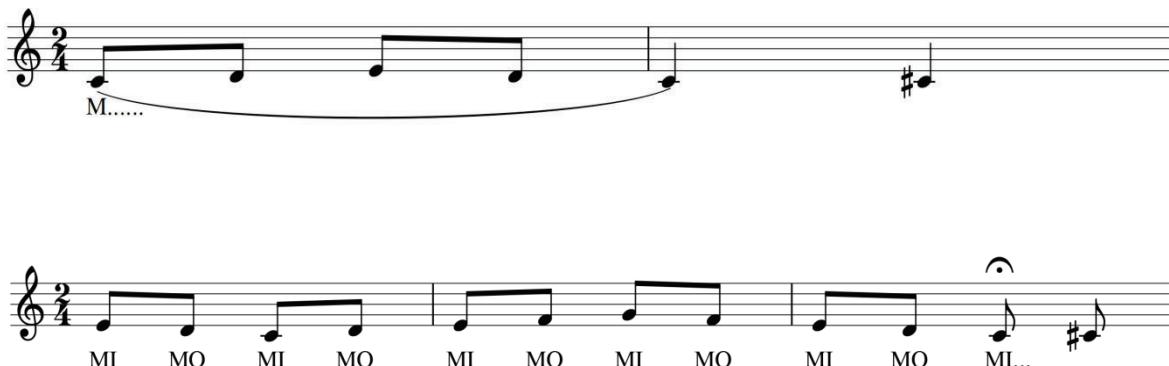
Početkom 20. vijeka, u mnoge orkestarske partiture uključene su i horske dionice bez riječi, a to se posebno odnosilo na ženske vokalne ansamble. To se može vidjeti i u kompozicijama Debisia, Ravela, Vaugana Viliamsa, Holsta, te u mnogim muzičkim djelima pisanim za film.

Vokalna artikulacija upravlja različitim mišićima, ali i usnama, zubima, i vrhom jezika. Korišćenjem vokaliza kod pjevača se opušta čeljust, aktiviraju usne i jezik, koje različitim vježbama protežu mišiće i pripremaju ih za vokalnu artikulaciju, koja je potrebna kada se pjeva.

Za ove vježbe najčešće se koriste slogovi **ma, mo, mi, me, mu, na, no, ni, ne, nu** i slično. Početni rad u ovoj oblasti treba proširivati, a stečene pjevačke navike utvrđivati i poboljšavati.

Unošenjem izvjesnih dinamičkih nijansi, pjevanjem vokaliza koje su po svom karakteru različite, dodavanjem akordske pratnje, mijenjanjem vokala u toku pjevanja neke vježbice ili vokalize, upjevavanje za djecu može postati interesantan, priјatan i zabavan početak horske probe. Ovo su neki od primjera vokaliza:

Pimjer 3.

Osim za zagrijavanje glasnih žica i pripremanje da daljnje aktivnosti i napore, vokalize služe, kako je ranije pomenula, i za rješavanje brojnih drugih problema s kojima se tokom rada susreću pjevači i njihov dirigent. Ti „problem“ su nerijetko neobičajeni skokovi, ritmičke figure, artikulacija, dinamika, dikcija i slično. Stoga su dirigenti često prinuđeni da ta „kritična“ mesta u kompoziciji prevaziđu tako što će osmislići vokalizu kojom će taj problematični dio hor lakše savladati i usvojiti.

Imajući u vidu uzrast djece, nisu potrebna duga verbalna objašnjenja, već je najbolje da nastavnik demonstrira pjevajući neku od vježbica ili vokaliza, kako bi djeca najlakše i najjednostavnije shvatila naše zahtjeve i očekivanja. Primjeri vokaliza sa različitim vrstama artikulacije:

Primjer 4. (legato)

Primjer 5. (markato)

Primjer 6. (stakato)

Kroz intervjue, koji se navode u nastavku radu, došlo se do saznanja da pedagozi koji se bave radom sa dječijim horom, za upjevanje vrlo često koriste i pjesmice jednostavnih melodijskih linija i malog opsega koje mališani vole i rado pjevaju. Iz navoda izdvajamo rado pjevane:

Primjer 7.

IDE MACA OKO TEBE

I-de ma-ca o-ko te-be, pa-zí da-te ne-o-gre-be, ču-vaj mi-jo rep,

4 5 6

ne-moj bi-ti slijep, a-ko bu-deš slijep, ot-past će ti rep!

Izvor: <https://www.google.ba/search?q=note+za+dje%C4%8Dje+pjesmice+ide+maca>

Primjer 8.

ECI PEKI PEC

E-ci pe-ci pec Ti si ma-li zec A ja ma-la vje-ver-i-ca E-ci pe-ci pec

5

A ja ma-la vje-ver-i-ca E-ci pe-ci pec E - ci pe - ci E-ci pe-ci pec

9

E - ci pe - ci Ti si ma - li zec A ja ma - la vje - ver - i - ca

12

E - ci pe - ci pec A ja ma - la vje - ver - i - ca E - ci pe - ci pec.

Izvor: <http://www.8notes.com/scores/16345.asp>

Primjer 9.

PEKARČIĆ

Ru - ke pe - rem, bra - šno se - jem, ka - pi - ca na gla - vi; me - sim te - sto ta - ko veš - to
Peć se ža - ri, u nju sta - vljam hlep - či - će po re - du; ko - ra glat - ka, bi - če slat - ka
Hleb je go - tov, svi ga je - du, i sta - ri i mla - di; bi - če hle - ba u - vek do - sta

7

ka - o pe - kar pra - vi.
kad - je de - ca je - du.
ne - če bi - ti gla - di.

Izvor: Kusovac, S: *Metodika nastave muzičke kulture u razrednoj nastavi*, 2013, str. 183.

1.6. INTONACIJA U DJEČIJEM HORU

Čista intonacija je od presudnog značaja za horsko muziciranje i uslovljena je brojnim faktorima. Jedan od načina za postizanje tačne intonacije je počinjati tiho, postepeno pojačavati a onda opet stišavati. Osim toga, prilikom pjevanja istog tona u krešendu, dolazi do veće napetosti glasnica, čime se povećava i visina tona. Takođe, na taj način se čista i precizna intonacija može postići samo ukoliko pjevač skoncentrisano i pažljivo slušaju svoj glas.

Po Z. M. Vasiljević (1998, str. 83.), svaka ispisana visina trebalo bi da se izvodi po četiri puta u veoma kratko trajanju uz različitu harmoniju, a sa dvostruko dužim pauzama između njih. Repetiranje tonova je veoma teško i naporno za glasnice, ali ono ukazuje na svaku nijansu intonativne nestabilnosti. Najznačajniji trenutak u ovakovom načinu rada je u tome što se izvođači natjeraju da kontrolisu svoje intoniranje i da se intenzivno slušaju.

Među pedagozima ima i onih koji smatraju da jedino pjevanje po notnom tekstu može pomoći prevazilaženju ovog problema, dok „pjevanje na uho“ treba, po njihovom mišljenju, što je moguće više izbjegavati. Poenta je u tome da svaki pjevač mora naučiti svesno, razumom, kontrolisati svoj instrument.

Da bi se izbjegli problemi sa intonacijom, neophodno je obratiti pažnju na više faktora: Rane aktivnosti u radu sa horom nisu poželjne. Osim toga na intonaciju utiču i vemenske, odnosno atmosferske prilike, zatim prostor u kom se pjeva, odnosno akustika, instrument i drugo. Problem intonacije u velikoj mjeri bi trebale da riješe vokalize ali i uporno vježbanje i ponavljanje.

Dirigent treba insitirati na tome da za vrijeme rada djeca budu disciplinovana i skoncentrisana na ono što rade. Da svi slušaju i tačno otpjevaju početni ton. Pogrešno je zanemarivati takve greške i prelaziti preko njih, jer pjevanje u različitoj intonaciji od navedene ne doprinosi realizaciji željenog.

Problem intonacije postoji otkad postoji kultura horskog pjevanja. Jedini način da se ovaj problem riješi je uporno insistiranje na tome da članovi hora steknu naviku da se slušaju međusobno, da slušaju intonaciju i čuju ton prije nego što ga zapjevaju. Jedan od načina je naravno i da se vratimo na neki ton ili takt i ponovimo ga koliko god je puta potrebno dok ga djeca ne usvoje i uspješno savladaju. Ako i ne uspiju, treba ih pohvaliti za trud. Vremenom i upornim vježbanjem će djeca steći naviku da pažljivo slušaju i pjevaju tačne tonove, da počinju i završavaju skupa, svi kao jedan, bez kašnjenja i neusklađenosti.

Za tačnu i čistu intonaciju neophodno je naravno i da djeca dobro nauče i znaju svoje dionice. Kod višeglasnog pjevanja posebnu pažnju treba posvetiti „spajanju“ glasova. Nije dobro kompoziciju stalno pjevati od početka do kraja. Preporučljivije je raditi manje cjeline, fraze od po nekoliko taktova pa to onda spajati.

Dobar način da izbjegnemo problem niske intonacije je da neposredno pred nastup otpjevamo kompoziciju u tonalitetu za pola stepena višem od onog u kojem je kompozicija napisana.

Primjer 10. Primjer vokaliza za dur i mol

The musical score consists of two vocal parts (Nº 8 and Nº 9) and a piano accompaniment. The vocal parts are in soprano range. Nº 8 starts in G major (3 sharps) and Nº 9 starts in E minor (1 sharp). Both pieces are in 'Moderato' tempo. The vocal parts feature sustained notes labeled 'a' and rhythmic patterns with accents and dynamic markings like 'f' and 'p'. The piano accompaniment provides harmonic support with chords and bass lines.

Izvor: Bradley, C.: *Voice training for choirs and schools*, Cambridge at the University Press, Cambridge, 1912. str. 30. i 31.

1.7. VAŽNOST RITMA, DINAMIKE I DIKCIJE U INTERPRETACIJI MUZIČKOG DJELA

Ritam

Svi ključni elementi interpretacije, dikcija, artikulacija, dinamika, tempo zasnivaju se na čvrstom, tačnom i preciznom ritmu. Muzički ritam je složena pojava koji čine tri elementa: tempo, metar i ritmička linija. Upravo je ritmička preciznost ta koja doprinosi i čistoj intonaciji. Ritam je naročito važan u horskom pjevanju gdje osjećaj ritmičke pulsacije i protoka vremena često predstavljaju problem bilo da je riječ o sporim tempima ili o brzim rečitativima¹. Uzrok tome je vrlo jednostavan. Pjevači, posebno djeca, nisu naviknuti da dišu istovremeno. Osim toga, svi mi imamo svoj unutrašnji metronom, koji je kod je kod svakog različit, što je u grupnom muziciranju neophodno uskladiti. Shodno tome, dirigent treba od samog početka u radu sa horom posebnu pažnju posvetiti razvijanju i njegovanju pravilnog ritmičkog pjevanja. Iz tog razloga će od svojih pjevača zahtijevati:

- da precizno izdržavaju dužine nota i pauza,
- da tačno izvode naglašene i nenaglašene dijelove,
- da tačno i istovremeno počinju i završavaju svaku muzičku frazu.

Često dirigentu veliki problem u radu prave karkeristične ritmičke grupe, kao što su punktirane note, sinkope, triole i slično. Da bi usješno prevazišli pomenute ritmičke probleme, možemo se poslužiti ritmičkim izgovorom teksta ili solmizacionih slogova. Međutim, dobar pedagog nikad ne smije zanemariti činjenicu da je ansambl dječiji i da u tom slučaju zna da prilagodi svoje zahtjeve i način rada. Zbog toga je najbolji način prevazilaženja ritmičkih nejasnoća i poteškoća upotreba brojalica ili ranije naučenih pjesmica koje djeca dobro znaju i rado pjevaju.

Dinamika

Muzičko i dinamičko nijansiranje je izuzetno važno i predstavlja neke od najvažnijih elemenata u horskom pjevanju na kojima treba insistirati. Kada govorimo o dinamici, poznato je da ona proizilazi iz potrebe da se tekst što bolje izrazi. Kada se tekst jasno protumačio, on će dovesti do logične dinamike. Pomoću dinamike ističemo tu izražajnost muzike, te dinamičkim efekima dočaravamo određena duševna raspoloženja.

Kao bitan činilac interpretacije, dinamika predstavlja prvi viši stupanj muzičkog tumačenja i izvođenja. Da je ova tvrdnja tačna, dokazuje to da je najslabije djelo, pažljivo dinamički iznijansirano, kod slušaoca izazvalo utisak.

Dinamika, kao i dinamičke oscilacije moraju biti logične i imati svoju podlogu i psihološku opravdanost. Kod kompozicija koje su statičnije i jednoličnije, često dolazi do popuštanja koncentracije kod pjevača, što najčešće dovodi do netačne intonacije.

Vrlo često, posebno u dječijim horovima, problem predstavlja izvođenje postepenog krešenda ili dekrešenda, koje je obično praćeno nečistim pjevanjem, „padanjem“ ili „podizanjem“ intonacije. Da bismo otklonili ovaj problem, potrebno je s djecom vježbati u istoj dinamici, tj. prvo *forte* a onda *piano* i obrnuto. Jer, tako bi se izjednačio intenzitet i boja glasa, a samim tim i intonacija.

¹ Rečitativ je način pjevanja kod kojeg se muzika potpuno podređuje govornom ritmu i naglascima.

Uvijek trebamo imati u vidu i to da nemaju svi horovi, posebno dječiji, iste dinamičke mogućnosti. Dirigent uvijek mora imati na umu mogućnosti ansambla s kojim radi kako pretjeranim forsiranjem dječjih glasova ne bi narušio zdravlje nježnog dječjeg vokalnog aparata i narušio estetski utisak izvedene kompozicije. Preporučljivo je i poželjno njegovati odmjerno, intonativno čisto pjevanje i iz razloga što je volumen dječjih glasova mali, tako da je veoma teško dobiti *forte*. Iz tog razloga toga treba uvijek insistirati na tome da u *pianu* budu dovoljno tiki, da bi se *crescendo* primijetio te ostvarila slušna razlika u dinamici. Slijede primjeri.

Primjer 11. (Vokaliza za vježbanje dinamike)

Izvor: Panofka, H.: *Vocal A. B. C. (Abécédaire vocal)*, 1878. str. 58.

Primjer 12. (Vokaliza za vježbanje dinamike)

A musical score for vocal exercise No. 20. The title is "Panofka — Vocal ABC" and "Swelling and diminishing the tones. (An- und Ab-Schwellen der Töne.)". The tempo is Adagio. The score includes a vocal part and a piano accompaniment. The vocal part has dynamics p, p, p, p. The piano part has dynamics p, p, p, p. The score shows various note patterns and rests.

Izvor: Panofka, H.: *Vocal A. B. C. (Abécédaire vocal)*, 1878. str. 42.

Za vježbanje dinamike u horovima mlađe uzrasne dobi zgodna je i pjesmica „Izgubljeno pile“, koja je zapravo muzička igra a izvodi se na sledeći način:

U horu izdvojimo jedno dijete, dok ostali sakriju igračkicu ili crtež koji prikazuje pile. Zadatak djeteta koje smo izdvojili je da pronađe skriveno pile dok mu u tome pomaže ostatak hora tako što za vrijeme „potrage“ pjeva pjesmicu i usmjerava dijete koje traži tako što hor pjeva glasnije, što je dijete koje traži bliže skrivenom piletu. Ukoliko se onaj ko traži udaljava od traženg predmeta, hor pjeva tiše.

Primjer 13. – dječja igra “Imali smo pile”

Musical notation for the children's game "Imali smo pile". The music is in 2/4 time, treble clef, and consists of two staves. The first staff starts at measure 1 with lyrics: I-ma-li smo pi-le, ma-lo pi-le, jed-no ma-lo pi-le od tri ki-le. A-li pi-le. The second staff starts at measure 10 with lyrics: ne-sta-de, i-di pa-ga tra-ži, o-no če se ja-vi-ti, daj mu ša-ku ra-ži. The notation uses eighth and sixteenth notes.

Izvor: Kusovac, S.: *Metodika nastave muzičke kulture u razrednoj nastavi*, 2013, str. 123.

Dikcija

Dikcija je sastavni dio vokalne tehnike i potrebno je pokloniti puno pažnje. Prije nego što se počne učiti melodija nove pjesmice, potrebno ju je pravilno pročitati, jasno i razgovijetno, obrativši pažnju i na ritam kao i na logično naglašavanje pojedinih slogova riječi. Međutim, ne treba zaboraviti da dikcija nije samo jasan i razgovijetan tekst. Za dobru dikciju od velike važnosti je i jasan i glasan izgovor samoglasnika i suglasnika.

Naš jezik poznaje pet vokala ili samoglasnika: A, E, I, O, i U. U vokalnoj muzici, oni su nosioci zvuka i boje. U cilju postizanja ujednačene horske boje, neophodno je raditi na izjednačavanju vokala.

Čest slučaj u dječjem horu je pojava „gutanja“ nekog od slova, u sredini ili na kraju riječi, što narušava ljepotu i jasnost teksta i neestetski je. Zbog toga dirigent pri samom raščitavanju teksta, sa svojim malim pjevačima, mora znati na koje riječi, odnosno slova, djeci mora skrenuti posebnu pažnju. Ako je potrebno, djeci se može sugerisati i da zaokruže neko slovo u svojim partiturama ili slog koji do kraja ne ispjevaju.

Bitno je skrenuti im pažnju i na krajeve fraza koji su tiši, bez naglašavanja poslednjeg sloga. Posebno je bitno obratiti pažnju na izgovor slova „r“, suglasnike zvučne i bezzvučne, a sve u cilju jasnog izgovora.

Primjer 14. (Vokaliza kojom se potencira izgovor slova “R“)

Musical notation for a vocal exercise. The music is in common time, treble clef, and consists of a single staff. It features a series of eighth notes followed by a repeat sign, then a single eighth note with a sharp sign, and finally a dash. Below the staff, the lyrics are written: RI - U RI. The notation uses eighth notes and a sharp sign.

1.8. PROBLEM MUZIČKE MEMORIJE U DJEČIJEM HORU

Djeca mlađe uzrasne dobi su suviše mala i nisu u stanju da pamte ono što je prezahtjevno i komplikovano. Dirigenti nerijetko prave veliku grešku uzimajući pretežak i prezahtijevan program, što poslije često predstavlja problem u radu i dirigentu i djeci. Uparvo to je razlog nepostojanja većeg broja dobrih i kvalitetnih dječijih horova.

Pjevanjem se razvija muzička memorija. Kad uče neku novu kompoziciju, dobro je da ispred sebe imaju note, tako da mogu posmatrati kretanje melodijske linije.

Problem muzičke memorije se uglavnom rješava ponavljanjem. Međutim ako u svom ansamblu imate djece koja ni poslije brojnih ponavljanja ne mogu zapamtiti melodiju, ne mogu je ponoviti, ako im se „miješaju“ melodije, onda to dijete sasvim sigurno nije horski pjevač koji obećava, i može da u izvođenju poljulja i znanje ostalih članova hora. Često se desi da ne otpjevaju tačno određenu frazu, da počnu prije vremena ili uporno kasne i pjevaju kad su svi ostali davno završili. Taj problem treba pokušati riješiti vježbanjem i ponavljanjem, međutim ako i poslije pomenutih mjeru ne dođemo do rezultata, moramo pronaći način da takvoj djeci obazrivo objasnimo da pokušaju da se posvete nekoj drugoj vannastavnoj aktivnosti ili da se upišu na hor sledeće godine, kada još malo porastu.

2.1. INTERVJU – STAVOVI DIRIGENATA O SPROVEDENIM

AKTIVNOSTIMA U HORU MLAĐE UZRASNE DOBI

Svjetlana Paunesku, nastavnik muzičke kulture u OŠ “Danilo Borković“ Gradiška, i dirigent dječijeg hora RTRS – a

Dječiji hor je po mom mišljenju jedna veoma suptilna „organizacija“. Djeca su vrlo osjetljiva bića, tako da je bitno da se svakom od njih prilagodite i to svakom djetetu pojedinačno što nije nimalo lako ako znamo da hor broji i do 60 pjevača. Primjećujem, prije svega, da je iz godine u godine u godinu sve manji broj muzikalne djece. Stručnjaci doduše tvrde da se sluh razvija s čim se ja ne bih baš složila. To je moguće u nekoj manjoj mjeri, ali se s tim ipak ne bih složila u potpunosti. To govorim iz višegodišnjeg iskustva u radu s djecom. Statistike koje sam za to vrijeme vodila pokazuju da je to jedan do dva učenika po razredu, a to je jako malo. Čak i u nekim velikim školama kao što je „Danilo Borković“ koja ima 900 učenika, jedva da možemo naći četrdesetak učenika za školski hor.

Audicija

Dijete mora imati sluha. Ako ima sluha, ima i osjećaja za ritam. Prvo zahtijevam da mi dijete otpjeva neku pjesmu po svom izboru. To ne mora biti cijela pjesma, dovoljan je dio. Da bih bila sigurna da dijete ima sluha, zadam mu još neku kraću muzičku misao koja obuhvata 3 – 5 tonova. Na taj način ču sa sigurnošću ustanoviti djetetove muzičke sposobnosti, kao i sposobnost memorisanja muzičkih fraza.

Ako dijete ima sluha provjeriću koliki mu je opseg glasa. Kada je u pitanju dječiji hor, pogotovo nižeg uzrasta, mislim nije sasvim uputno forsirati djecu da pjevaju tontove više od c2. Što se tiče dubljih tonova, a malo a treba da bude krajnja granica u donjem registru, eventualno g malo ukoliko imamo dijete koje može „zdravo“ otpjevati taj ton.

Klasifikacija glasova

Klasifikaciju glasova vršim po visini i boji. Prvi glas pjeva od h malo do c2 bez nekih poteškoća, premda veliki broj učenika jednostavno ne zna vladati i upotrebljavati svoj glas ukoliko pjeva tonove više od a1. Međutim, to se vremenom „izvježba“ i ujednačće se glasovni registri tako da nemamo drastičnih promjena boje glasa sa promjenom registra. Jednostavno zahtijevam pravilno držanje tijela pri pjevanju, pravilno disanje i ujednačenu boju.

Raspjevavanje

Raspjevavanje je jedna od najznačajnijih stvari u radu sa horom. Svaku probu hora obavezno moramo početi upjevavanjem ukoliko želimo da naša proba bude uspješna. Bitno je da djeca znaju što veći broj vježbi kako bi svaki put mogli pjevati neku drugu vokalizu, čime bismo izbjegli monotoniju koja nastaje ako stalno ponavljamo jedno te isto. Za dvoglasni i troglasni hor mogu se koristiti različiti kanoni. Kanoni će djeci biti teški na početku, ali vremenom će se oni privići i s lakoćom pjevati kanone.

Rad na kompoziciji

Prvo pročitam tekst pjesme da djeca znaju o čemu se radi, zatim kažem nešto o kompoziciji, o kompozitoru i onda prelazimo na iščitavanje notnog teksta kompozicije. Ja lično radim sa cijelim horom, što znači da su na probi prisutni pjevači svih glasova. Odvojene probe na koje bi dolazio samo jedan glas su se pokazale kao dosadne, jer djeca s nestrpljenjem čekaju da čuju kako to zvuči kao cjelina. Radim tako da sa, recimo, drugim glasom naučim jednu muzičku rečenicu, pa onda sa prvim glasom a onda to spojimo. Onda nauči i treći glas svoju dionicu pa onda kombinujemo: prvi i drugi glas, prvi i treći glas, treći i drugi itd. Kad je to tako „iščitano“, tek onda dolazi detaljan rad na dinamici, agogici, dahu i drugim finesama.

Problem intonacije u horu

Nije poželjno rano ujutru držati probe hora. Na intonaciju utiču atmosferske prilike. Duboki glasovi inače imaju tendenciju da padaju. Da bih izbjegla taj problem niže intonacije jednostavno im sviram više puta, sugeriršem im mimikom, tako da u suštini najmanje dirigujem.

Ujednačena boja

Ujednačena boja se u horu postiže pjevanjem neke vježbe na tamne vokale kao što je na primjer „u“, „o“ a ponekad i „a“ koji može biti i nezahvalan, jer je dosta svijetao. Vježbe obično radim na staccato.

Izbor horskih uniformi

Koliko god je važan akustički utisak, toliko je bitan i vizuelni. Izuzetno je bitan taj vizuelni utisak, izlazak na pozornicu, način na koji su djeca poredana, njihovo držanje itd. Sasvim je nebitno šta djeca nose u privatnom životu i kava se njima garderoba sviđa. Oni moraju znati da je biti horski pjevač posao koji ima svoje norme, svoja pravila ponašanja, oblačenja, držanja i tako dalje. Dijete koje obuče horsku uniformu ne nosi nikakav nakit, frizure su jednake, usne i oči naglašene.

Kad su u pitanju same uniforme, zgodno je da imate sukњe na preklop iz prostog razloga što se kao takve mogu podešavati prema stasu svake djevojčice koja je nosi. Dječaci nose hlače. Donji dijelovi uniforme treba da budu crni da bi što lakše mogli da se kombinuju uz druge boje. Gornji dio bi trela da bude neka žarka boja da bismo ostvarili što bolji kontrast.

Redanje

Glasove u horu obično redam tako što miješam pjevače po glasovima jer se tako tako najbolje slušaju i najbolje zvuče. Često se dirigent nađe u poziciji da se po pitanju nekih stavova prilagodi situaciji što često iziskuje baš redanje iz razloga što ga diktira sam izgled i veličina pozornice na kojoj hor nastupa.

Dirigent

Dirigent po mom mišljenju mora imati harizmu. Mora pronaći način da se nametne, kako pjevačima tako i publici. Dirigent mora biti taj koji će prednjačiti i svojim dobrim primjerom biti uzor pjevačima. Koliko vi kao dirigent ozbiljno shvatate svoj posao kojim se bavite, koliko se ozbiljno i savjesno prihvivate svog posla, toliko ćete dobijati povratnu informaciju od djece u horu. Sve treba da zaposlite, svakom trebate dati neku obavezu i zadatak.

Zapro Zaprović, dirigent dječijeg hora „Razvigorče“, Skoplje

Da bi se jedan hor mogao oformiti potrebno je da budu ispunjeni sledeći uslovi:

- da budući hor ima obezbijeđena sredstva kojima bi se finansirao,
- da ima odgovarajući prostor za rad,
- da ima dirigenta.

Svaki hor je zapravo duhovno ogledalo dirigenta. Dirigent mora biti čovjek koji će svojim ponašanjem i pristupom svom poslu biti primjer članovima hora. Osim toga, dirigent mora biti čovjek snažnog duha i karaktera. On ne smije imati slabosti. Ne smije biti popustljiv jer će u protivnom mučiti sebe i djecu, a u svom radu neće imati nikakvih rezultata. Još jedna za dirigenta bitna osobina je da mora biti disciplinovan. Na početak probe ne smije kasniti. Njegova obaveza je da dođe pola sata prije probe i da dočekuje hor, da proba na vrieme počinje i završava. Energija dirigenta je vrlo, vrlo važna. Dirigent mora biti osoba koja ima izraženu individualnost, mora biti temperamentan, ekspresivan. Osim toga, dirigent mora biti intelektualac u pravom smislu riječi. Mora imati široko obrazovanje, mora dobro poznavati i književnost, dramsku umjetnost, poeziju i tako dalje da bi mogao dati duhovni život kompoziciji. Osim toga, mora biti kreativan. Za dirigenta nije dovoljno da bude muzikalan. Umjetičko djelo se stvara umijećem, karakterom, idejom. Ako dirigent ne shvati psihologiju kompozicije, ona neće imati dušu.

Dirigent ne smije imati kompleks pred horom jer se prenosi na djecu. Sa djecom treba komunicireti lako i opušteno. Moj odnos sa članovima hora je drugarski. Ja s njima razgovaram, pitam ih za savjet, za mišljenje. Jako je bitno sa djecom uspostaviti dobar, kvalitetan kontakt, steći njihovu naklonost, povjerenje i poštovanje. S druge strane, dirigent može biti vrlo učen, ambiciozan, muzikalan i tako dalje, ali ako djecu ne voli i ne razumije on ne treba raditi sa djecom jer neće postići željene rezultate.

Audicija za dječiji hor

Na audiciji dirigent mora biti nemilosrdan. Tačno mora znati šta želi, kakav njegov hor treba da bude. Tu nema popuštanja, jer želje su jedno, a mogućnosti nešto sasvim drugo. Što se tiče konkretnih zahtijeva koji se djeci postavljaju na audiciji, mislim da ne treba početi s nekim teškim vježbama. To dijete doživljava kao šok, koji se sa zahtjevima povećava. Ja na audiciji nikada ne tražim djeci da mi pjevaju jedan ton jer djeci koja nisu imala kontakt sa instrumentom jedan ton ne znači ništa. Jednostavno krećem sa nekim manje zahtjevnim vježbama koje obuhvataju 3 – 4 tona, pa oda zahtjeve postepeno proširujem. Često im odsviram iste visine tonova uz manje ritmičke izmjene. Zatim mijenjam, sviram im istu melodiju u duru, pa u molu. Poslije toga slijedi provjera harmonskog sluha. Sviram razložen akord, zahtjevajući da dijete otpjeva svaki odsvirani ton. Ne sviram nikad tonalitet koji je uvijek udaljen od prethodnog za polustepen naviše ili naniže. Sviram napreskok, na primjer D – dur, Es – dur, pa onda F – dur, G – dur, Es – dur. Na ovaj način se ispituje i muzička memorija, opseg, karakteristike glasa, intonacija, artikulacija. Ne može se, međutim, od djece očekivati da baš nigdje ne pogriješe. Treba imati na umu da to nije njihov maksimum. Bitno je uvažiti momentalnu situaciju, prisustvo treme i sl.

Klasifikacija glasova

Ja ne praktikujem svrstavanje najboljih glasova u prvi glas. Njih čak samo po potrebi stavljam u prvi glas. Najmuzikalniju djecu treba stavljati u „srednje“ glasove, drugi i treći.

Osim toga, nije dobro stavljati djecu visokog glasa samo u prvi, djecu dubljeg glasa u drugi i treći, jer se pjevači u slučaju da se desi zamjena glasova brzo „potroše“. Što se tiče opsega glasova, oni su sledeći:

Prvi glas od f – c3,

Drugi glas od d – g2,

Treći glas od c – d2.

Upjevavanje

Ako je hor tek okupljen, na početku koristim lakše vježbe za upjevavanje koje nemaju veliki opseg. Sa svakom narednom probom povećavam i zahtjeve u vježbicama koje pjevaju. Visoke tonove prvo pjevaju falsetom, kasnije se naviknu na određenu visinu tako da im ne predstavlja problem da pjevaju punim glasom. Pri pjevanju od njih zahtijevam krajnju angažovanost. To ne znači da tražim da pjevaju najglasnije što mogu. Poenta je da misle na to što rade. Osim toga ne dozvoljavam da djeca pjevaju mehanički.

Sa djecom treba raditi vrlo suptilno, planski i pažljivo počev od jednostavnih vježbi. Takođe je vrlo bitno procijeniti kojem glasu dijete pripada. Ukoliko ne pjeva s lakoćom, bez napora kod djeteta će se stvoriti otpor i ono će izgubiti interesovanje za pjevanje u horu.

Repertoar dječijeg hora

Repertoar mora biti prilagođen djeci i njihovoj prirodi. Ne treba izbjegavati izvođenje jednoglasnih kompozicija. Svaki hor na svom repertoaru treba imati i jednoglasne kompozicije. I pored toga što se čine prostim i jednostavnim, da bi pristojno zvučale, moraju biti ispoštovani sledeći zahtjevi:

- dikcija,
- intonacija,
- vokal,
- izraz.

Dobro je i potrebno da djeci objasnimo karakteristike razdoblja u kojem je kompozicija nastala. Djecu treba vaspitavati i obrazovati. I to je naš zadatak.

Način rada sa horom

Prije nego što počnemo raditi neku novu kompoziciju, dirigent horu treba reći nešto o toj kompoziciji. Na primjer u kojem je vremenu nastala, ko je kompozitor, značenje teksta. Probe uglavnom držim odvojeno, da ne slušaju jedni druge. Ako ste sticajem okolnost ipak prinuđeni da radite sa svim glasovima, radite prvo „srednje“ glasove. Kad ste s njima završili, tek onda radite sa prvim glasom.

Najbitnije je čitanje teksta. Vrlo je bitno pravilno i tačno izgovarati tekst. Prvo izgovori dirigent, sa pravilnim naglascima, izgovarajući riječi do kraja bez izostavljanja pojedinih glasova, a zatim hor ponovi. I ovo treba vježbati, ukoliko postoji potreba. Uvijek treba insistirati da se izgovore tri „r“. Ako pri izgovoru izostane neki glas, i pri pjevanju će sasvim sigurno izostati.

Kada počnemo čitati notni tekst, radim to tako da im odsviram i otpjevam prvu frazu, i zaustavim se na prvoj dobi naredne fraze. Ne dozvolite da pjevaju dok vi pokazujete, jer oni ne mogu predvidjeti kako ćete vi to uraditi i šta ćete im kroz pjevanje sugerisati. Otpjevajte im više puta, a onda pustite da oni probaju.

Što se tiče upotrebe instrumenta, koristim ga samo po potrebi. Lično smatram da je instrument neprijatelj intonacije. Doživljavam ga kao pomagalo, ali u nekom ne baš pozitivnom smislu.

Probe hora

Pravilno sjedenje na probi je vrlo važno. Sjediti mogu na dva načina: prvi je da sjede na vrhu stolice i da im kičma bude ravna, a tijelo aktivno. Mogu sjediti i tako da će sjediti na cijeloj stolici, naslonjeni na naslon. Tijelo u svakom slučaju ne smije biti stegnuto ni pognut. Ako za vrijeme pjevanja stoje, tijelo je ispravljeno, nagnuto malo naprijed, a i jedna nogu je malo naprijed zbog boljeg oslonca i ravnoteže. Trajanje probe je jedan i po do dva sata. Pauza traje sedam minuta. Duže pauze dovode do dekoncentracije pjevača. Praktikujem da djeca imaju partituru kompozicije koju pjevaju. Ako i ne znaju note mogu slijediti melodijsku liniju prateći tekst i kretanje nota. Tako će vremenom naučiti kad trebaju početi pjevati. Ukoliko se ansambl spremi za neki cjelovečernji koncert ili takmičenje, probe su učestalije. Praktikujem da pred takve koncerте drugi dio probe bude stoeći. Ako je hor nepripremljen za duže stajanje, izložićemo sebe i članove hora neprijatnostima kao što su nesvestica, mučnina i slabost. Veoma je bitno probu završiti nekom efektnom kompozicijom koju djeca vole jer će oni na taj nači s probe ponijeti pozitivnu energiju.

Vizuelna estetika je od izuzetne važnosti. To je zapravo dio discipline. Hor mora imati jedan zajednički cilj, zajedničke ideje. Svi moraju biti kao jedan.

Disciplina u horu

U horu nema nesuglasica. Ako se na scenu prenese negativna energija, od muziciranja nema ništa. Članove hora od prvog dana treba učiti da se uzajamno vole i poštuju, a dirigent budno prati raspoloženje djece i njihove odnose. U horu postoje kazna i nagrada. Nekad ih kažnjavam, nekad nagrađujem. Ja se trudim da ih ne kažnjavam, kazne su vrlo rijetke. Ukoliko se desi da nekada naprave grešku, to im opraćam pod uslovom da se ne ponovi. Ako se to da grijše, pretvorim u praksu, objasnim da hor jednostavno ne podnosi takve i da takvima u horu nije mjesto. Zbog toga se u mom horu kazne dešavaju vrlo rijetko. Mnogo ih češće nagrađujem i to tako što nove članove puštam da pjevaju na nekim manje važnim koncertima ili ih vodim na putovanja da slušaju, da gledaju i da se navikavaju na funkcionisanje hora.

ZAVRŠNA RAZMATRANJA

Pjevajući u školskom horu, učenik upoznaje kompleksni muzički svijet ali i način rada i djelovanja vokalnog ansambla. Počinje da shvata način njegovog funkcionisanja, smisao i značaj horskih proba, ulogu dirigenta, važnost umjetničke interpretacije, te pravila i odgovornost kolektivnog npora u želji da široj javnosti približe vrijednost muzičke umjetnosti i ljepotu muzičkog stvaralaštva putem javnih nastupa.

U radu smo pokušali ukazati na probleme sa kojima se susreću dirigenti u radu sa dječijim horom kao i u samoj realizaciji horske probe u ansamblu mlađe uzrasne dobi. Takođe smo pokušali skrenuti pažnju na neke od najbitnijih segmenata u radu sa dječijim horom, koji doprinose uspješnom radu hora bez obzira na manje ili veće predznanje horovođe vokalnog ansambla.

Osnovna zadaća voditelja horske aktivnosti jeste odabrati kvalitetne kompozicije primjerene uzrastu učenika i podučavati ih lijepom i izražajnom pjevanju te ostvariti adekvatnu muzičku interpretaciju kroz primarne aktivnosti izložene u ovom radu.

Organizacija hora podrazumijeva mnoge aktivnosti koje su neizbjježne u radu sa horom kao što su na primjer audicija, klasifikacija glasova, upjevavanje dječijeg hora, intonacija u dječjem horu, važnost ritma, dinamike i dikcije u interpretaciji muzičkog djela te mnoge druge. Posebnu pažnju treba posvetiti tehničkim i umjetničkim pravilima pjevanja: oblikovanju tona, ispravnoj tehnici pjevanja, izražajnoj interpretaciji vokalnog djela, odnosno razvoju vještine pjevanja, pazeći pritom na estetiku zvuka.

Bitno je naglasiti da dijete osim muzičkih sposobnosti, pjevajući u horu stiče i neka druga saznanja, učeći da svoje lične interese i navike podredi kolektivu i njihovom zajedničkom višem cilju. Ne treba se zaboraviti da problematika vođenja hora odnosi se na motiviranost učenika za pjevanje u horu, nekompatibilnost zvučanja i načine sprovođenja aktivnosti, jer pjevanje zaista može biti najpopularnija aktivnost, ali vođeno prije svega intrinzičnom motivacijom i entuzijazmom svih školskih sudionika.

Literatura:

1. Asafjev, B. (1947): *Intonacija*, Moskva: Muzgiz
2. Bradley, C. (1912): *Voice training for choirs and schools*, Cambridge: Cambridge at the University Press
3. Cvejić, B., Cvejić, D. (2007): *Umetnost pevanja*, Beograd: FMU
4. Hajder, M. (1982): *Mišljenje i pevanje*, Beograd: Nolit
5. Kusovac, S.: *Uticaj vokalne tehnike na stabilnost intonacije kao primarnog činioca učenog pjevanja*, Svarog br. 4, NUBL, Banja Luka, 2013, str. 334 – 341.
6. Kusovac, S.: *Metodika nastave muzičke kulture u razrednoj nastavi*, NUBL, Banja Luka, 2013.
7. Panofka, H. (1878): *Vocal A. B. C. (Abécédaire vocal)*, New York: G. Schirmer
8. Vasiljević, Z. (1998): *Metodski praktikum*, Beograd: FIN&EK
9. Završki, J. (1979): *Rad s pjevačkim dječijim zborom*, Zagreb: Školska knjiga.

EVROPSKA BUDUĆNOST REGIONA – VEĆI RAST I VIŠE RADNIH MJESTA

dr Lidija Vučićević

Evropski univerzitet Brčko distrikt, Ekonomski fakultet, E-mail:

lidijavucicevic55@gmail.com

Rezime

Snažniji ekonomski rast u Evropskoj uniji je ključni potencijal. Povoljna eksterna tražnja iz Evropske unije podržće rast izvoza i priliv novčanih sredstava u Zemlje Zapadnog Balkana. Iako se globalni rast ne odvija željenom brzinom, on ostaje dovoljno snažan da dostigne projektovani nivo od 3,1% u 2018. godini i u 2,9% u 2020. godini po projekcijama Svjetske banke.

Snažan rast u regionu zvisiće od domaće i političke stabilnosti regiona. Politička stabilnost jača poverenje investitora i privatnu potrošnju; veća investiciona nesigurnost zbog političke nestabilnosti predstavlja glavni rizik za pozitivnu perspektivu rasta u regionu.

S obzirom na sve ove faktore, predlaže se sinergetski, regionalni pristup zagovaranju kako bi se efikasno uklonile zajedničke prepreke evropskim integracijama zemalja Zapadnog Balkana i olakšalo njihovo pojedinačno pristupanje Evropskoj uniji. Ublažavanje ovih rizika sa kojima se susreću ove zemlje zahtijeva održavanje posvećenosti prema fiskalnoj konsolidaciji i dalji podsticaj strukturnim reformama. Kratkoročno, kredibilne srednjoročne strategije fiskalne konsolidacije stoga su neophodne kako bi se smanjili fiskalni deficit i stvorio fiskalni prostor da se finansiraju kvalitetnije javne usluge i budu u stanju da odgovore na negativne ekonomske šokove. Ove strategije treba da se baziraju na iznalaženju boljih alternativnih rješenja, da javnu potrošnju učine efikasnijom, kako bi pružanje boljih javnih usluga bilo efektivnije.

Da bi podržale veći rast, strategije rasta zemalja Zapadnog Balkana moraju prestati da se oslanjaju na neodržive transfere individualnim grupama ili firmama i okrenu se strukturnim reformama koje generišu radna mjesta u formalnom privatnom sektoru jačanjem ljudskog kapitala, produktivnosti firmi i inovacija. To podrazumijeva davanje istih uslova svim firmama, uklanjanjem regulatornih barijera za pristup firmama, jačanjem mandata i nadležnosti organa nadležnih za konkurentnost, čineći program državne pomoći transparentnijim.

Uspješna implementacija ovih reformi je ključna i za ublažavanje eksternih i domaćih rizika, kao i za jačanje potencijala za rast zemalja Zapadnog Balkana, te shodno tome i prihoda u čitavom regionu.

Ključne riječi: ekonomski rast, strategija, Evropska unija, reforme, investicije, stabilnost, Zapadni Balkan

Summary

Stronger economic growth in the European Union is a key potential. A favorable external demand from the European Union will support the growth of export and the inflow of funds into the Western Balkans countries. Although global growth does not take place at the desired speed, it remains strong enough to reach the projected level of 3.1% in 2018 and 2.9% in 2020, according to World Bank projections.

Strong growth in the region will depend on domestic and political stability of the region. Political stability strengthens investor confidence and private consumption; higher investment uncertainty due to political instability is a major risk for a positive growth perspective in the region.

Considering all these factors, a synergetic, regional approach to advocacy is suggested to effectively eliminate common barriers to European integration of the Western Balkan countries and facilitate their individual accession to the European Union. Reducing the risks that this country faces requires maintaining its commitment to fiscal consolidation and further

stimulating structural reforms. The short-term, credible mid-term fiscal consolidation strategy is therefore necessary to reduce fiscal deficits and create fiscal space to finance better public services and to respond to negative economic shocks. These strategies should be based on finding better alternative solutions, to make public spending more efficient, in order to make better public services more effective.

To support higher growth, Western Balkan countries' growth strategies must cease to rely on unsustainable transfers to individual groups or firms and address structural reforms that generate jobs in the formal private sector by strengthening human capital, company productivity and innovation. This implies giving the same conditions to all firms, removing regulatory barriers to access for companies, strengthening the mandate and jurisdiction of the authorities responsible for competitiveness, making the state aid program more transparent.

Successful implementation of these reforms is the key for reduction of external and domestic risks, as well as strengthening the potential for growth of Western Balkan countries and, consequently, revenue increase across the region.

Key words: economic growth, strategy, European Union, reforms, investments, stability, Western Balkans

Uvod

Evropski parlament je 6. februara 2018. godine u Strazburu, na prijedlog Evropske komisije, usvojio Strategiju za Zapadni Balkan.² Strategijom je potvrđena evropska budućnost regiona jer bi, kako se navodi, do 2025. godine Evropska unija mogla da ima veći broj članica, ali će brzina napredovanja na tom putu zavisiti od konkretnih rezultata svake zemlje pojedinačno.

U poređenju sa prethodnim ciklusima proširenja, okolnosti u kojima Evropska unija (EU) treba da se proširuje nikad nisu bile zahtjevnije. Evropska unija se suočava sa višestrukim internim krizama. Kompleksniji su zahtjevi postavljeni pred zemlje koje žele da joj se pridruže – veći je broj poglavљa i referentnih tačaka, uvedena je klauzula o ravnoteži i stavljen je dodatni naglasak na ekonomski kriterijume. S druge strane, proces pristupanja Evropskoj uniji zemalja Zapadnog Balkana je višestruko ugrožen usled niskog nivoa ekonomskog rasta i sve većeg siromaštva, kao i institucionalne neefikasnosti u sprovodenju evropskih standarda i vrijednosti.

U cilju podsticanja procesa evropskih integracija, u Strategiji se ističe da perspektiva proširenja mora biti praćena stvarnim naporima i reformama u zemljama Zapadnog Balkana, izlaženja na kraj sa uticajima koji podrivaju ove napore u datim okolnostima. Ekonomski reforme moraju biti energično provedene i usmjerene na otklanjanje strukturnih slabosti, povećanje konkurentnosti privrede i smanjenje stope nezaposlenosti.

Perspektiva proširenja za Zapadni Balkan prije svega je u rukama samih zemalja. Zemlje Zapadnog Balkana moraju odlučno rješavati ključne reforme, naročito u oblastima vladavine prava, nezavisnosti pravosuđa i osnovnih prava, te dovršiti svoju političku, ekonomsku i društvenu transformaciju. Evropska Unija, sa svoje strane, će unaprijediti svoje politike u cilju podrške procesa transformacije u regionu. Strategija donosi Akcioni plan, sa šest konkretnih vodećih inicijativa, koje ciljaju na određena područja od zajedničkog interesa: vladavinu prava, sigurnost i migracije, socioekonomski razvoj, transport i energetsku povezanost, digitalnu agendu, pomirenje i dobrosusjedske odnose.

U Strategiji se navodi da će za Bosnu i Hercegovinu Komisija početi pripremu mišljenja o aplikaciji za članstvo nakon što dobije sveobuhvatne i potpune odgovore na Upitnik.³ Uz stalne napore i angažman, Bosna i Hercegovina bi mogla postati kandidatkinja za članstvo. Nakon što analizira odgovore, Evropska komisija može dostaviti dodatna pitanja u svrhu pojašnjenja dostavljenih odgovora ili dobijanja informacija o novim saznanjima. Broj dodatnih pitanja zavisi od sadržajnosti odgovora na prvobitno dostavljena pitanja (detalja koji su bili sadržani u odgovorima, obimu nedostajućih informacija i sl.). Nalazi do kojih Evropska komisija dođe prilikom analize odgovora i eventualnih dodatnih odgovora na pitanja iz Upitnika biće sadržani u mišljenju o zahtjevu za članstvo čiji je ključni sadržaj preporuka Evropske komisije Vijeća EU o dodjeljivanju statusa kandidata državi koja je podnijela zahtjev za članstvo, te otvaranje pregovora. Evropska unija najavljuje intenzivnije angažovanje u odnosu na Zapadni Balkan, fokusirajući se na oblasti od zajedničkog interesa.

² Predsjednik Evropske komisije Jean-Claude Juncker izjavio je prilikom predstavljanja dokumenta evropskim parlamentarcima da “investiranje u stabilnost i prosperitet Zapadnog Balkana znači investiranje u sigurnost i budućnost Unije. Komesar za politiku susjedstva i pregovore o proširenju Johannes Hahn rekao je da je “Zapadni Balkan enklava okružena Evropskom unijom”. (U: “Bilten o Evropskim integracijama parlamentata u Bosni i Hercegovini”, broj 2 decembar 2017.- februar 2018. godine, 2018., str. 7.)

³ Evropska komisija je dostavila Upitnik Bosni i Hercegovini 9. decembra 2016. godine. Upitnik Evropske komisije je analitički instrument politike proširenja Evropske unije koji Evropska komisija koristi kako bi ocijenila spremnost države koja je podnijela zahtjev za članstvo da stekne status kandidata i otvoriti pregovore o pristupanju sa Evropskom unijom. Upitnik je sadržavao detaljnu listu od 3 242 pitanja koja su svojom strukturom pratila strukturu kriterijuma za članstvo u Evropskoj uniji, s ciljem da se kroz odgovore napravi sveobuhvatan uvid u politički, pravni, društveni, ekonomski i administrativni sistem Bosne i Hercegovine, te ocijeni njena kompatibilnost sa sistemom i vrijednostima koje egzistiraju u Evropskoj uniji i njenim državama članicama.

Put prema EU sa pogledom na 2025.godinu

Vodeće inicijative podržavaju transformaciju Zapadnog Balkana u brojnim određenim oblastima u kojima je pojačana saradnja od zajedničkog interesa. Konkretnе aktivnosti su predviđene između 2018. i 2020. godine za šest identifikovanih oblasti, i to:

Vladavina prava: Proširenje detaljnih Akcionih planova i nadgledanje usklađivanja sa standardima Evropske unije na čitav Zapadni Balkan. Poboljšanje procjene sproveđenja reformi, kroz nove savjetodavne misije i "peer-review"⁴ misije sa ekspertima iz država članica Evropske unije.

Sigurnost i migracije: Unaprjeđenje zajedničke saradnje u borbi protiv organizovanog kriminala, borbe protiv terorizma i nasilnog ekstremizma, kao i poboljšanje sigurnosti granica i upravljanja migracijama, uz podršku sredstava Evropske unije i stručnih znanja. Poboljšavanje koordinacije sa agencijama Evropske unije kod sigurnosti granica i upravljanja migracijama.

Socioekonomski razvoj: Širenje Okvira za ulaganja na Zapadnom Balkanu, jačanje pružanja garancija za privatne investicije, podrška novoosnovanim i malim i srednjim preduzećima, te većem olakšavanju trgovine. Povećavanje fokusa na zapošljavanje i socijalne politike, uz veću finansijsku podršku socijalnom sektoru, posebno obrazovanju i zdravstvu. Finansiranje u okviru Erasmus⁵ programa će biti udvostručeno.

Transportna i energetska povezanost: Inicijative unutar regionala i sa Evropskom unijom, uključujući podršku za nove investicije. Proširenje Energetske unije EU u region.

Digitalna agenda: Uspostavljanje mape puta kako bi se olakšalo snižavanje cijena roaminga, podrška širokopojasnim uslugama kao i e-upravi, e-nabavkama, e-zdravstvu, te digitalnim vještinama.

Pomirenje i dobrosusjedski odnosi: Podrška borbi protiv nekažnjivosti i tranzicijskoj pravdi, uključujući kroz Regionalnu komisiju koja bi ustanovila činjenice o ratnim zločinima. Povećavanje saradnje u oblastima obrazovanja, kulture, omladine i sporta; promocija kulturnog naslijeđa i učešća u programu Kreativna Evropa.

Kako bi se implementirale nove vodeće inicijative u okviru ove Strategije, prijedlog Komisije je da se nadopuni postojeće finansiranje za Zapadni Balkan do 2020. godine u okviru Instrumenta za prepristupnu pomoć (IPA)⁶ u iznosu od 1,07 milijardi eura koje su već predviđene regionu za 2018. godinu. Povećano finansiranje će biti potrebno za važne investicije, naročito u

⁴ "Peer-review mission"- Misije procjene stanja organizuje Evropska komisija pod pokroviteljstvom TAIEX-a (Technical Assistance and Information Exchange- je instrument jedinice Generalnog direktorata za proširenje Evropske komisije, koji ima zadatak da osigura kratkoročnu pomoć u usklađivanju, primjeni i sproveđenju zakonodavstva Evropske unije) kako bi analizirala stanje u državi u vezi s razvojem i primjenom zakonodavstva i razvojem institucija u kontekstu priprema za članstvo u EU u određenoj oblasti, najčešće u okviru političkog kriterijuma. Evropska komisija organizuje ove misije nakon podnošenja zahtjeva za članstvo, s ciljem identifikacije nedostataka koje bi trebalo otkloniti do ulaska u novu fazu procesa evropskih integracija, tj. pregovora o pristupanju te poslije u toku pregovora. Uz ovo nalazi službenika Evropske komisije su jedan od izvora informacija za pripremu mišljenja o zahtjevu za članstvo. Misije se organiziraju i u kasnijim fazama procesa pristupanja i moguće su sve do stupanja u članstvo Evropske unije.

⁵ ERASMUS + (engl. European Community Action Scheme for the Mobility of University Students) je novi program Evropske Unije za obrazovanje, ospozobljavanje, mlade, i sport za period 2014–2020. Ciljevi programa Erasmus+ su poboljšanje vještina i zaposlenosti, kao i modernizacija obrazovanja, ospozobljavanja i zapošljavanja mlađih. Program će trajati sedam godina, a za njega je predviđen budžet u iznosu od 14,7 milijardi € - to je 40 % više od trenutne potrošnje, što jasno ukazuje predanost Evropske Unije ulaganjima u ta područja.(dostupno na <http://www.erasmus.unsa.ba/erasmusplus/> 29.11.2018.)

⁶ IPA podržava Zapadni Balkan u pripremi za pristupanje Evropskoj uniji. U periodu od 2007-2017. godine investirano je 8,9 milijardi €. Sproveđenje strategije zahtijevaće više finansijskih sredstava i još bolje prilagođavanje sredstava potrebama zemalja.

infrastrukturni, bez obzira da li se radi o transportu, energetici ili digitalnoj infrastrukturi. Reformisanje u oblastima vladavine zakona, osnovnih prava i dobrog upravljanja predstavljaju prioritetna pitanja za Zapadni Balkan u cilju priključivanja Evropskoj uniji. Region Zapadnog Balkana mora mnogo snažnije i kredibilnije⁷ prihvati ove osnovne vrijednosti Evropske unije, jer nepoštovanje ovih vrijednosti predstavlja prepreku za investicije i trgovinu. Potrebno je ekonomije regiona ojačati jer su i dalje nekonkurentne, sa previše nepotrebnog političkog uplitanja i nerazvijenim privatnim sektorom, što se sve reflektuje na ekonomski rast i zaposlenost. Najzad, Zapadni Balkan mora zajednički raditi na pomirenju i dobrosusjedskim odnosima, jer Evropska unija neće prihvati nestabilnost koju oni donose sa sobom odnosno moraju pronaći rješenja koja će eliminisati nestabilnost prije pristupanja Evropskoj uniji.

Evropska unija je 2025. godinu kvalifikovala kao godinu pristupanja za nove zemlje, ali to nije fiksirani niti ciljani datum za pristupanje. Do tog datuma, Evropska unija bi mogla postati veća od sadašnjih 28 članica. Pregovori o pristupanju su već izvjestan period u toku sa Crnom Gorom i Srbijom. Ukoliko pokažu snažnu političku volju, realizuju stvarne i održive reforme, te postignu konačna rješenja za sporove sa susjedima, mogli bi biti spremne za članstvo u perspektivi do 2025. godine. Ova perspektiva je izrazito ambiciozna. Da li će biti realizovana u potpunosti zavisiće od objektivnim zaslugama i rezultata svake zemlje.

Strategija se ne odnosi samo na Srbiju i Crnu Goru, već obuhvata čitav region Zapadnog Balkana. Crna Gora i Srbija su trenutno jedine kandidatkinje koje su u procesu pregovora o pristupanju te stoga su identifikovane kao trenutne predvodnice. Međutim, Strategija jasno navodi da druge zemlje to mogu nadoknaditi ili preteći zemlje, zavisno od objektivno postignutog napretka odnosno značajnih i konkretnih rezultata.

Sve zemlje Zapadnog Balkana imaju priliku da napreduju na evropskom putu. Komisija ocjenjuje sve zemlje pravedno i nepristrasno na temelju njihovih zasluga i brzine kojom ostvaruju napredak. Kao jedine zemlje u regionu koje trenutno imaju otvorene pregovore, Crna Gora i Srbija su trenutne predvodnice u ovom procesu. Međutim, druge zemlje to mogu nadoknaditi ili preteći jedna drugu, zavisno o tome koliko napretka objektivno uspiju da ostvare. Albanija i Bivša jugoslovenska Republika Makedonija ostvaruju značajan napredak na evropskom putu, stoga je Komisija spremna pripremiti preporuke za otvaranje pristupnih pregovora, a na osnovu ispunjenih uslova. Komisija će početi sa pripremom Mišljenja o zahtjevu za članstvo koji je podnijela Bosna i Hercegovina nakon što zaprimi sveobuhvatne i potpune odgovore na dostavljeni Upitnik.⁸ Ukoliko održi napore i angažman, Bosna i Hercegovina bi mogla postati kandidatkinja za pristupanje, te da napreduje na evropskom putu kada to dozvole objektivne okolnosti.

Sve zemlje moraju se suzdržavati od zloupotrebe neriješenih pitanja u procesu pristupanja Evropskoj uniji. Zemlje regiona su međusobno zavisne i napredovaće brže ukoliko budu pomagale jedne drugima. U novoj strategiji, Komisija preporučuje da se uspostave posebni aranžmani i neopozive obaveze kako bi se osiguralo da nove države članice ne budu u prilici da blokiraju pristupanje ostalih kandidatkinja Zapadnog Balkana.

Proces pristupanja Evropskoj uniji odnosno proširenja ,načelno se sastoji od četiri faze:

⁷ Važnu stavku predstavlja i kredibilitet. Bez povezivanja koje podrazumijeva koncentraciju ekonomskih aktivnosti i pojačanu saradnju kroz rast trgovine i investicija, dobra reputacija može predstavljati jak argument za privlačenje domaćih i staranih investitora.

⁸ Odgovori na Upitnik Evropske komisije za pripremu mišljena o zahtjevu Bosne i Hercegovine za članstvo u Evropskoj uniji su uručeni predsjedniku Evropske komisije Jean-Claude Junckeru, u Sarajevu 28.02.2018. godine. Odgovori sadrže ukupno 20 037 stranica materijala, uključujući 1 115 zakona i drugih akata koji su priloženi uz ove odgovore. Na usaglašavanju odgovora, u okviru uspostavljenog mehanizma koordinacije, radilo je više od 1 300 predstavnika institucija na različitim nivoima vlasti u Bosni i Hercegovini. Uz odgovore institucija u Bosni i Hercegovini prevedeno je i priloženo: 170 odgovora nevladinih organizacija, kao i 5 347 odgovora građana Bosne i Hercegovine, koji su imali mogućnost da direktno odgovaraju na 35 pitanja.

1. Zapadni Balkan ima perspektivu pristupanja Evropskoj uniji. Već sada zemlje Zapadnog Balkana imaju koristi od značajne pomoći Evropske unije, kroz sporazume o stabilizaciji i pridruživanju (SSP), koji omogućuju pristup unutarašnjem tržištu Evropske unije kao i kroz temeljno savjetovanje. Nova strategija za Zapadni Balkan koju je Evropska komisija usvojila 6. februara 2018. godine, predviđa značajno unaprjeđenje podrške Evropske unije.
2. Kada zemlja ispunji osnovne političke, ekonomске i reformske kriterijume, zvanično postaje kandidatkinja za članstvo.
3. Zemlja kandidatkinja zatim prelazi na formalne pregovore o članstvu. To podrazumijeva 35 poglavljia koja pokrívaju sve političke oblasti, kako bi kandidatkinje bile potpuno spremne da postanu članice. Naročit fokus je na reformama u osnovnim oblastima, kao što su vladavina prava, ljudska prava, te reforme javne uprave i ekonomije. Za zemlje Zapadnog Balkana su regionalna saradnja i dobrosusjedski odnosi od suštinske važnosti za napredak na njihovom pojedinačnom putu ka Evropskoj uniji.
4. Nakon što se na obostrano zadovoljstvo pregovori i popratne reforme privedu kraju, slijedi potpisivanje i ratifikacija Ugovora o pristupanju i zemlja pristupa Evropskoj uniji.

Početkom januara Bugarska je prvi put preuzela rotirajuće šestomjesečno predsjedavanje Vijećem Evropske unije, deceniju nakon što je postala zemlja članica EU. Moto bugarskog predsjedavanja je "U jedinstvu je naša snaga", što je ujedno i moto na grbu Republike Bugarske. Po ustaljenoj praksi, zemlja koja predsjedava Unijom definisala je nekoliko prioriteta koji će biti u fokusu šestomjesečnog predsjedavanja. Bugarska je izdvojila četiri glavna prioriteta, a to su:

- budućnost Evrope i mladi, ekonomski rast i socijalna kohezija;
- evropska perspektiva i povezanost Zapadnog Balkana;
- sigurnost i stabilnost, i
- digitalna ekonomija.

Prioritet koji nas najviše interesuje je evropska perspektiva Zapadnog Balkana i njegovo povezivanje. Ambicija bugarskog predsjedavanja je postizanje jasnog akcionog plana sa svakom od tih zemalja kroz konkretnе korake, a ne stvaranje nerealnih očekivanja. Dalje se navodi da je cilj povezivanje zemalja Zapadnog Balkana - digitalno, obrazovno, kao i u oblastima saobraćaja, energetike. Kao prvi korak ka tom cilju najavljen je samit EU – Zapadni Balkan, koji je održan, u maju mjesecu, u Sofiji.

Austrija je od 1. jula 2018. godine preuzela presjedavanje Evropskom unijom, zatim će se do kraja decembra 2020. godine, po principu rotacije, smjenjivati Rumunija, Finska, Hrvatska i Njemačka.

Mehanizam koordinacije u procesu evropskih integracija

Zemlje članice Evropske unije imaju veoma složen ustavno-pravni sistem organizacije države što se odražava u komplikovanom procesu donošenja odluka. Upravo raznolikosti takvih sistema Evropsku uniju čine veoma kompleksnom zajednicom država sa asimetričnim oblicima ustavno-pravne i administrativne organizacije. Kada se tome doda postojanje isključive nadležnosti institucija Evropske unije za pojedina pitanja, s jedne strane, te podijeljene nadležnosti s državama članicama, s druge strane, onda zaista vidimo do je to veoma složen sistema upravljanja. Bez obzira na takvu složenost, Evropska unija je danas među vodećim političkim i ekonomskim silama na globalnom nivou. Razlog tome leži upravo u uspostavljenim mehanizmima koji doprinose efikasnom procesu donošenja odluka. Sistem donošenja odluka na

nivou Evropske unije je veoma složen, ali postojanje adekvatnog mehanizma unutar sistema omogućava da se odluke donesene pravovremeno primjenjuju i daju željene rezultate.⁹

Pristupanje Evropskoj uniji je dvosmjeran proces. On podrazumijeva prijenos određenog broja sopstvenih nadležnosti na nivo Evropske unije, ali i preuzimanje obaveza iz članstva koje se moraju primijeniti unutar zemlje. U svakom slučaju, neophodno je postojanje političkog konsenzusa, zato što ovaj proces svakako podrazumijeva promjenu pravnog okvira u Bosni i Hercegovini. Osim „jednog glasa“ na političkom nivou, taj princip treba primijeniti i na operativnom nivou.¹⁰ Činjenice, složene ustavno-pravne i administrativne organizacije Bosne i Hercegovine, u kojoj postoji podjela nadležnosti između različitih nivoa vlasti (državni, entitetski, kantonalni, Brčko distrikt) svjesni su i lideri Evropske unije. Oni su prepoznali potrebu uspostavljanja adekvatnog mehanizma koordinacije u procesu evropskih integracija. Ovakav mehanizam treba da služi poštovanju dva jednakovo važna principa:

- principa poštovanja ustavne nadležnosti različitih nivoa vlasti,
- kao i principa istupanja „jednim glasom“.

Osim toga, ovakav mehanizam koordinacije upravo odražava stečevinu upravljanja kakva postoji unutar Evropske unije.

Nakon višemjesečnih usaglašavanja na političkom i operativnom nivou, odlukom Vijeća ministara Bosne i Hercegovine iz augusta 2016. godine, uspostavljen je mehanizam koordinacije u procesu evropskih integracija u koji su uključeni svi nivoi vlasti; državni, entitetski, kantonalni i Brčko distrikt. Ovom odlukom definišu se institucionalni i operativni sistem i način ostvarivanja koordinacije institucija na svim nivoima vlasti u Bosni i Hercegovini na sproveđenju aktivnosti u vezi s procesom integrisanja Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju te zajednička tijela u okviru sistema koordinacije, njihov sastav, nadležnosti i međusobni odnosi. Ovaj mehanizam je omogućio vertikalnu koordinaciju različitih nivoa vlasti, ali ujedno i podstakao uspostavljanje mehanizama horizontalne koordinacije na određenom nivou vlasti. Da bi se uvažila potreba usaglašavanja na političkom i operativnom nivou, formirana su različita tijela, kao što su Kolegij za evropske integracije (najviše političko tijelo na nivou premijera), ministarske konferencije (političko tijelo na nivou resornih ministara), komisija za evropske integracije (nadležna ministarstva i tijela za oblast evropskih integracija) i radne grupe (nadležni organi uprave iz pojedinačnih sektora). Uspostavljanje mehanizma koordinacije se desilo u pravom momentu, u periodu kada je dostavljen Upitnik Evropske komisije Bosni i Hercegovini, što je ujedno bio i prvi zadatak uspostavljenih struktura za koordinaciju. Iako je proces pripreme odgovora na pitanja iz Upitnika u Bosni i Hercegovini tečao duže nego u drugim zemljama Zapadnog Balkana, taj proces bi bez uspostavljenog mehanizma koordinacije bio mnogo kompleksniji, a vjerovatno i dugotrajniji. Ipak, u februaru 2018. godine, Odgovori na Upitnik Evropske komisije za pripremu mišljena o zahtjevu Bosne i Hercegovine za članstvo u Evropskoj uniji su uručeni. Nakon analize odgovora i eventualnih dodatnih odgovora, u mišljenju o zahtjevu za članstvo ključni sadržaj je preporuka Evropske komisije Vijeća Evropske unije o dodjeljivanju statusa kandidata državi koja je podnijela zahtjev za članstvo, te otvaranje pregovora.

Nakon što se postigne status kandidata i otpočnu pregovori po pojedinačnim poglavljima pravne stečevine Evropske unije,¹¹ mehanizam koordinacije imaće posebnu ulogu u

⁹ Bilten o Evropskim integracijama parlamenta u Bosni i Hercegovini, broj 2 decembar 2017.- februar 2018. godine, 2018., str. 10.

¹⁰ To je moguće sagledati kroz jednostavan primjer kontrole sigurnosti hrane koja se proizvodi u Bosni i Hercegovini i izvozi prema Evropskoj uniji.

¹¹ Odlukom o postupku usklađivanja zakonodavstva Bosne i Hercegovine s pravnom stečevinom Evropske unije (Službeni glasnik BiH, br. 75/16 i 02/18) utvrđena je i obaveza izrade instrumenata za usklađivanje zakonodavstva Bosne i Hercegovine s pravnim propisima Evropske unije. Dva ključna instrumenta kojim su osigurani preduslovi za pravilno usklađivanja pravne stečevine Evropske unije s domaćim zakonodavstvom su Tabela usklađenosti i

određivanju zajedničkog stava Bosne i Hercegovine iz oblasti koje su nadležnost nižih nivoa vlasti.

Prioriteti programa Samita EU u Sofiji

Lideri Evropske unije i njenih zemalja članica, u konsultaciji sa partnerima sa Zapadnog Balkana i u prisustvu relevantnih zainteresovanih strana iz regionalnog okruženja, usvojili su 17. maja 2018. godine, u Sofiji Deklaraciju u 17 tačaka, u kojoj su ponovili nedvosmislenu podršku evropskoj perspektivi regiona i naveli zadatke i principe koje bi strane trebalo da ispunjavaju tokom procesa eurointegracija. Deklaracijom je zaključeno sljedeće:

1. Evropska unija pozdravlja zajedničku posvećenost partnera sa Zapadnog Balkana evropskim vrijednostima i principima, kao i viziju jake, stabilne i ujedinjene Evrope, podržane našim istorijskim, kulturnim i geografskim vezama i našim uzajamnim političkim, bezbjednosnim i ekonomskim interesima.
2. Pozivajući se na samit u Solunu 2003. godine, Evropska unija ponovo potvrđuje svoju nedvosmislenu podršku evropskoj perspektivi Zapadnog Balkana. Nadovezujući se na do sada postignuti napredak, partneri sa Zapadnog Balkana ponovo potvrđuju svoju posvećenost evropskoj perspektivi kao svom čvrstom strateškom izboru, a u cilju jačanja njihovih napora i uzajamne podrške. Kredibilitet ovih napora zavisi od jasne javne komunikacije.
3. Evropska unija je odlučna da pojača i intenzivira svoje angažovanje na svim nivoima u cilju pružanja podrške političkim, ekonomskim i društvenim transformacijama u regionu, uključujući i kroz jaču pomoć zasnovanu na opipljivom napretku u vladavini prava, kao i u socijalno-ekonomskim reformama na strani partnera sa Zapadnog Balkana.
4. Evropska unija pozdravlja posvećenost partnera sa Zapadnog Balkana u davanju prvenstva demokratiji i vladavini prava, posebno u pogledu borbe protiv korupcije i organizovanog kriminala, dobrog upravljanja, kao i u pogledu poštovanja ljudskih prava i prava pripadnika manjina. Njihovo efikasno sprovođenje reformi zasniva se na ovim osnovama. Civilno društvo i nezavisni mediji igraju ključnu ulogu u procesu demokratizacije.
5. Evropska unija podržava partnera sa Zapadnog Balkana u njihovoj posvećenosti nastavku jačanja dobrosusjedskih odnosa, regionalne stabilnosti i uzajamne saradnje. To naročito uključuje pronalaženje i primjenjivanje definitivnih, inkluzivnih i obavezujućih rješenja za njihove bilateralne sporove ukorijenjene u nasljeđu iz prošlosti i ulaganje dodatnih napora u pomirenje.
6. Izgradnja gусте мреже веза и прилика у региону и у Европској унији је од ključног значаја за приближавање наšих грађана и економија, као и за jačање политичке стабилности, економског просперитета, културног и društvenog razvoja. Nadovezujući se na ostvareni napredak, uključujući i kroz regionalне иницијативе, залаžемо се за значајно jačање могућности повезивања у свим димензијама: транспортној, енергетској, дигиталној, економској и лудској.
7. Evropska unija je saglasna sa unapređenjem tržišnog i investicionog okruženja na Zapadnom Balkanu radi bržeg kretanja ka digitalnoj ekonomiji i održivom i ekološkom društву u skladu sa Pariskim ugovorom. Energetska sigurnost ће imati prioritet, uključujući kroz unapređenu energetsku efikasnost, bolju prekograničnu povezanost,

Izjava o usklađenosti. Tabela usklađenosti predstavlja tabelarni prikaz podudarnosti odredbi nacrta/prijedloga pravnih propisa sa sekundarnim izvorima prava Evropske unije, a Izjava o usklađenosti predstavlja tabelarni prikaz, koji osim podataka o usklađenosti pravnog propisa s izvorima prava u EU, sadrži i potpis i pečat rukovodioca organa uprave kao obrađivača propisa kojim se potvrđuje tačnost navoda u izjavi o usklađenosti.

diversifikaciju izvora i trasa, kao i kroz uravnotežen energetski miks sa boljom integracijom obnovljive energije.

8. Poseban akcenat će biti stavljen na kreiranje daljih mogućnosti za mlade, uz obezbjeđivanje da to doprinosi socio-ekonomskom razvoju Zapadnog Balkana.
9. U tom smislu, Evropska unija pozdravlja posvećenost partnera sa Zapadnog Balkana, između ostalog, ubrzanim sprovođenju pravnih tekovina iz Ugovora o energetskoj zajednici i Ugovora o transportnoj zajednici, radi eliminisanja svih administrativnih prepreka na granicama, učešća na regionalnom tržištu električne energije i hitnog sprovođenja Višegodišnjeg akcionog plana za razvoj regionalnog ekonomskog prostora iz jula 2017. godine. Evropska unija će nastaviti da podržava ove napore.
10. Evropska unija i partneri sa Zapadnog Balkana dijele brojne bezbjednosne izazove koji zahtijevaju koordinirane individualne i kolektivne aktivnosti. Kada sarađujemo, možemo efektivno da riješimo ove izazove. Naša saradnja na zaustavljanju nezakonitih migracionih tokova pokazala je svoju vrijednost i nastavićemo sa njenim daljim razvojem.
11. Borba protiv terorizma i ekstremizma, uključujući i borbu protiv finansiranja, radikalizacije i vraćanja stranih terorističkih boraca zahtijeva našu intenzivnu saradnju.
12. Evropska unija i partneri sa Zapadnog Balkana potvrđuju da su rezultati borbe protiv korupcije i organizovanog kriminala od ključnog značaja za političku i socio-ekonomsku transformaciju regiona, kao i za stabilnost i bezbjednost u regionu, koji su u najboljem interesu njihovih građana. Evropska unija pozdravlja njihovu posvećenost preduzimanju odlučnih akcija, u saradnji sa EU i u međusobnoj saradnji, protiv trgovine ljudima, uzgoja droge i krijumčarenja ljudi, droge i oružja.
13. Evropska unija pozdravlja doprinos partnera sa Zapadnog Balkana njihovoj Zajedničkoj spoljnoj i bezbjednosnoj politici (ZSBP) u svim njenim aspektima i očekuje progresivno produbljivanje saradnje na ovom polju, posebno u pogledu jačanja usklađenosti, prvenstveno u pogledu važnih pitanja od zajedničkog interesa.
14. Dezinformisanje i druge hibridne aktivnosti biće predmet zajedničke borbe kroz jaču saradnju na polju prilagodljivosti, sajber bezbjednosti i strateške komunikacije.
15. Radi ubrzanih poboljšanja života naših građana u oblasti povezivanja i bezbjednosti u pogledu evropske perspektive Zapadnog Balkana, koristeći relevantne aspekte saopštenja Komisije usvojenog 6. februara 2018. godine, Evropska unija predstavlja Prioritete programa samita u Sofiji za EU i Zapadni Balkan, koji je priložen uz ovu Deklaraciju.¹²
16. Evropska unija pozdravlja namjeru Hrvatske da bude domaćin samita EU - Zapadni Balkan tokom svog predsjedavanja 2020. godine.
17. Evropska unija napominje da deklaraciju partneri sa Zapadnog Balkana sami usklađuju sa navedenim tačkama.

Ovi Prioriteti programa sprovodiće se na statusno neutralan način i ne dovodeći u pitanje diskusije o sljedećem višegodišnjem finansijskom okviru. Ovaj dokumenat je sada zvanično postao dokumenat Evropske unije, međutim nije sve išlo tako glatko, jer je bilo protivljenja njegovom potpisivanju.¹³

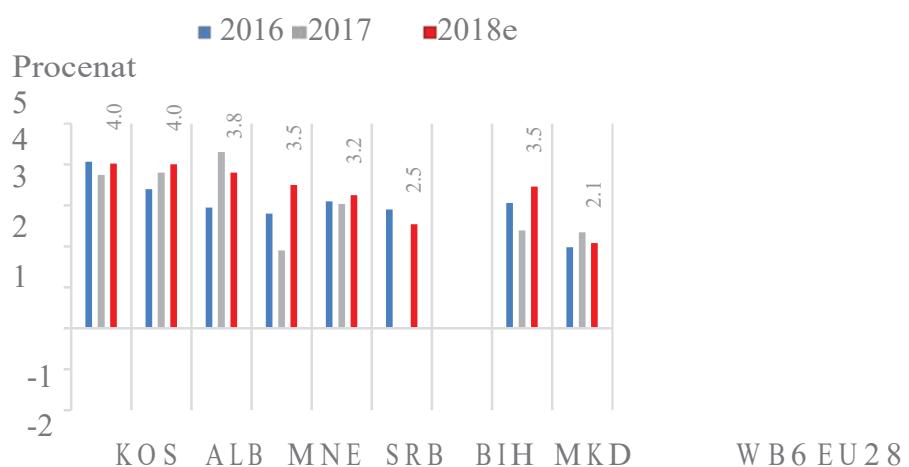
¹² Usvojen je i Aneks deklaracije koji se odnosi na jačanje veza i saradnje između Evropske unije i Zapadnog Balkana.

¹³ Naime, njegovom potpisivanju od strane predstavnika zemalja Zapadnog Balkana protivila se Španija, jer bi u tom slučaju Kosovo bilo tretirano kao država, čemu se Španija protivi.

Ekonomski pokazatelji za Zapadni Balkan

Na Zapadnom Balkanu se očekuje ubrzanje rasta, koji bi trebalo da dostigne 3,5% u 2018. godini (Grafikon 1). Rast će u većem dijelu regiona biti viši u 2018. godini u poređenju sa 2017. godinom. Projekcija rasta za Srbiju, kao najveću privrednu u regionu, je revidirana na 3,5%, zbog povećanja javnih i privatnih investicija. Na Kosovu i Albaniji se očekuje rast od 4%. Na Kosovu je to izazvano oporavkom potrošnje, porastom investicija u transportnu infrastrukturu i većim izvozom usluga. Albanija je imala koristi od udvostručene proizvodnje hidroenergije, zahvaljujući snažnim padavinama, kao i solidne turističke sezone, što je povećalo izvoz usluga i povećanje proizvodnje. U Bosni i Hercegovini rast i dalje iznosi stabilnih 3,2%, prvenstveno zahvaljujući potrošnji i povećanju javnih investicija. Očekuje se da će se rast u BJR Makedoniji oporaviti na 2,5%, uz podršku unapređenog poverenja investitora i povećanja potrošnje i izvoza. Iako je rast u Crnoj Gori projektovan za nešto manji procenat u odnosu na prošlu godinu, ipak se zadržava na snažnih 3,8%, što je 1 procentni poen više u odnosu na ranije projekcije, zbog ulaganja u sektor energetike i turizma i ubrzane izgradnje autoputa Bar – Boljare.

Grafikon 1: Predviđeni rast u čitavom regionu u 2018. godini

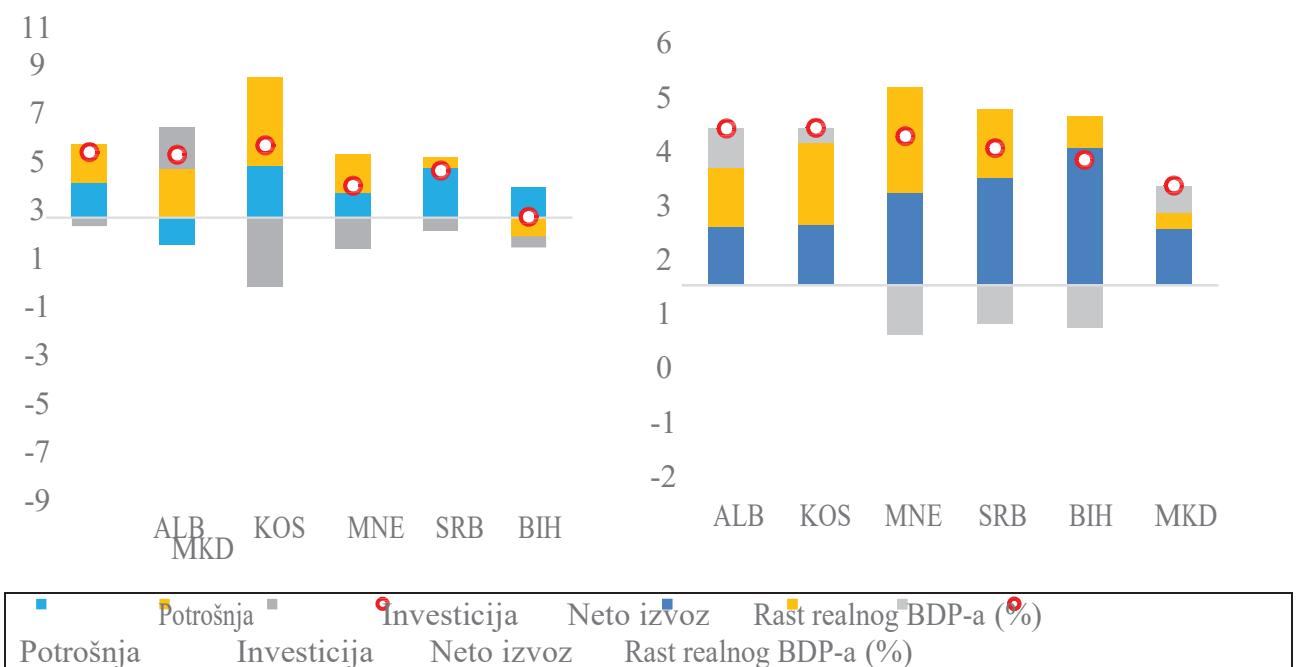

Izvor: World Bank, ekonomski izvještaj za Zapadni Balkan (2018)¹⁴

Grafikon 2. Faktori u rastu realnog BDP-a u 2017. i 2018. godini (%)

¹⁴ Ovaj Redovni ekonomski izvještaj (RER) obuhvata ekonomska kretanja, projekcije i ekonomske politike u šest zemalja regiona Zapadnog Balkana: Albaniji, Bosni i Hercegovini, Kosovu, BJR Makedoniji, Crnoj Gori i Srbiji. Izvještaj se izrađuje dva puta godišnje a sačinjen je na bazi podataka dostavljenih od strane nacionalnih zavoda za statistiku, Eurostata i procjene stručnjaka Svjetske banke. Ovaj i prethodne izveštaje RER možete pronaći na: www.worldbank.org/eca/wbrer/. (5.12.2018)

Izvor: World Bank, ekonomski izvještaj za Zapadni Balkan (2018)

Uprkos visokom rastu izvoza, učešće izvoza u BDP-u ostalo je relativno nisko. Niskim izvozom se propušta prilika za ubrzan rast i poboljšan spoljni bilans. Visoki izvozni disbalansi čine zemlje osjetljivim na iznenadan prestanak priliva kapitala ili povećanje cijena eksternog finansiranja. Naročito za male zemlje, visoki stabilni rast nije moguć bez dublje trgovinske integracije, koja bi uticala na veličinu pristupačnih tržišta za uspješne domaće firme i omogućila da iskoriste komparativne prednosti i ekonomiju obima.

Regionalna integracija je najvažniji korak ka globalnoj integraciji i učešću u globalnom lancu vrijednosti. Iako je Zapadni Balkan postigao značajan napredak po pitanju otvaranja ekonomija, i dalje zemlje Zapadnog Balkana kaskaju za ostalim zemljama. Na primjer, prosječan koeficijent stope izvoza robe i usluga i BDP-a na Zapadnom Balkanu se povećao sa oko 30% u 2010. godini na oko 40% u 2017. godini, što je i dalje ispod nivoa koji postižu regionalni akteri.¹⁵

U većini zemalja Zapadnog Balkana nezaposlenost je dostigla novi nivo, a ukupno 9.000 nezaposlenih mladih ljudi je pronašlo zaposlenje. Nezaposlenost je do juna 2018. godine zabilježila istorijski nizak nivo od 21,1 % u BJR Makedoniji, zatim 14,4 % u Crnoj Gori, 12,4 % u Albaniji i 11,9 % u Srbiji. Iako je do juna i na Kosovu ostvaren pad nezaposlenosti u odnosu na isti period prethodne godine (za 1,2 %), kao i u Bosni i Hercegovini (2,1 %), to je uglavnom bio rezultat niže stope učešća.

Sredinom 2018. godine nezaposlenost mladih u regionu je takođe dostigla istorijski minimum, 35,9 %. Nezaposlenost mladih je bila najniža u Albaniji 22,6 %, a zatim sledi Crna Gora 23,9%.

¹⁵ Na primjer kao što je Letonija (oko 60%), Kipar (oko 65%) i Estonija (oko 80%), a koje imaju značajno više prihode per capita iako su po broju stanovnika slične ili manje od ekonomija Zapadnog Balkana. Jednim dijelom je to odraz naslijedenih faktora na Zapadnom Balkanu, kao što su relativno ograničena proizvodna osnova koja sada postepeno mora da se stimuliše i nedavna istorija regionalnih etničkih tenzija koji su ograničili kako intra, tako i interregionalnu trgovinu. Međutim, u izvesnoj mjeri ova situacija traži adekvatne politike koje će na to odgovoriti.

U drugim zemljama Zapadnog Balkana se stopa nezaposlenosti mlađih kretala od 27 % u Srbiji do 55 % na Kosovu. Međutim, nezaposlenost mlađih je zapravo porasla na Kosovu i u BJR Makedoniji. U Crnoj Gori je, čak i uz istorijsko nisku nezaposlenost, više od polovine radno sposobnih stanovnika bilo nezaposleno. Uprkos nedavnim poboljšanjima i uz nagoveštaj sveobuhvatnih strukturnih ograničenja na tržištu rada, više od 70 % nezaposlenih na Kosovu, oko 78 % u BJR Makedoniji i 80 % u Bosni i Hercegovini su tražili posao duže od godinu dana.

Stopa neaktivnosti na Zapadnom Balkanu je u junu 2018. godine iznosila visokih 46 %, uprkos godinama rasta i direktnim pokušajima da se podrži otvaranje radnih mjesta. U većem dijelu regionalne neaktivnosti se nedavno povećala, što ukazuje da je više ljudi prešlo od nezaposlenosti ka neaktivnosti, a ne ka pronalaženju posla. Nasuprot regionalnom trendu, u Albaniji i Srbiji je kontinuiran rast podržao otvaranje radnih mesta i ohrabrio učešće radne snage. Ukupna stopa učešća za Zapadni Balkan povećana je na 54,4 % u junu 2018. godine, što je rast od 1,2 % u odnosu na prethodnu godinu, sa učešćem Albanije u rastu od preko 59%. U nekim zemljama je emigracija takođe možda imala značajnu ulogu u smanjenju radne snage.

Uprkos određenom poboljšanju, učešće ženske radne snage je i dalje nisko u regionu. U Albaniji, učešće žena u radnoj snazi, u junu 2018. godine je poraslo na 51,4 %. Za albanske žene starosne dobi od 25 do 54 godine se učešće u radnoj snazi poboljšalo do 75 %, smanjivši tako rodni jaz na 15 %. Srbija i Crna Gora bilježe stope učešća žena u radnoj snazi od 46 % odnosno iznad regionalnog prosjeka. U Crnoj Gori je rodni jaz najveći i iznosi 14 %. S obzirom da sada kada je ukinuta doživotna naknada majkama sa troje ili više djece, učešće žena u radnoj snazi će se verovatno povećati u srednjem roku. Međutim, u Bosni i Hercegovini je do sredine godine učešće žena u radnoj snazi zabilježilo pad na 31,4 %.

Glavno tržište za izvoz svih zemalja Zapadnog Balkana je Evropska unija. Ali proizvodi izvezeni u Evropsku uniju su daleko od uniformisanih uprkos istorijskim vezama regionala sa bivšom Jugoslavijom. Naprotiv, postoje suštinske razlike u izvoznim specijalnostima. U Bosni i Hercegovini, raznovrsni industrijski proizvodi kao što su odjeća i obuća, kao i aluminijumski profili dominiraju izvozom u Evropsku uniju. BJR Makedonija i Srbija su se specijalizovale za izvoz mašina i transportne robe u Evropsku uniju, kao što su auto dijelovi, ali Srbija se takođe specijalizovala za izvoz prehrambenih proizvoda, a BJR Makedonija za hemijske proizvode. Crna Gora i Albanija izvoze uglavnom usluge, posebno turističke, kao i druge industrijske proizvode koji dominiraju u njihovom izvozu.

Različite specijalnosti u pogledu vrste robe koju izvoze u Evropsku uniju čak su mnogo očiglednije kada se te kategorije razlože do detalja. U tabeli 1. prikazana su tri glavna izvozna proizvoda (četvorocifrena standardna međunarodna trgovinska klasifikacija) za svaku zemlju. Jedini proizvodi među glavna tri za više od jedne zemlje su obuća (Albanija i Bosna i Hercegovina), električna energija (Bosna i Hercegovina i Crna Gora), i izolovani električni provodnici (BJR Makedonija i Srbija). Dok su proizvođači obuće iz Albanije i Bosne i Hercegovine vidljivo konkurentni na tržištu Evropske unije, proizvodi ostalih najvećih izvoznika u regionu imaju ograničen domet, nedovoljan za konkurentnost na tržištu unije.

Tabela1: Struktura izvoza zemlja Zapadnog Balkana na tržište EU

Glavna tri proizvoda za svaku zemlju		
Zemlja	Glavne tri kategorije izvoznih proizvoda	Udeo izvoznih kategorija u BDP-u, %
Albanija	Obuća Sirova nafta Delovi obuće	2 2 1
	Ukupno:	5
	Stolice i delovi stolica	2
	Obuća	2
Bosna i Hercegovina	Električna energija	1
	Ukupno:	6
	Hemijski proizvodi Mašine za filtriranje i precišćavanje Izolovani električni provodnici	10 5 3
	Ukupno:	18
Crna Gora	Aluminijum i legure aluminijuma	2
	Električna energija	1
	Sušeno mahunasto povrće	1
	Ukupno:	3
Srbija	Automobili Cigaretne Izolovani električni provodnici	3 2 1
	Ukupno:	6

Izvor: World Bank, ekonomski izvještaj za Zapadni Balkan (2018)

Zemlje Zapadnoga Balkana su kao svoj najvažniji strateški i politički cilj istakle punopravno članstvo u Evropsku uniju. Motivi članstva ovih zemalja u Evropsku uniju proizlaze iz ekonomskih i političkih koristi koje je moguće ostvariti kroz ovu vrstu integracije. Naime, punopravnim članstvom u Evropsku uniju, zemlje Zapadnoga Balkana uključiće se na unutarašnje tržište unije, što će rezultirati rastom konkurenkcije, unaprjeđenjem poslovanja, te novim poslovnim prilikama za domaća preduzeća. Nadalje, integracija i otvaranje tržišta rezultiraće ostvarenjem ekonomije obima te dalnjim povećanjem priliva stranih direktnih investicija, što će se pozitivno odraziti na ekonomiju ovih zemalja. Integracija je motivisana i političkim razlozima odnosno jačanjem pregovaračke moći, osiguranjem mira i stabilnosti, te uključivanjem u sistem odlučivanja u evropskim institucijama. S druge strane, članstvo u Evropskoj uniji imaće i otežavajuće okolnosti za cijelokupnu privredu ovih zemalja. Samo uključivanje na unutarašnje tržište podrazumijeva i suočavanje s jakom međunarodnom konkurenjom, te potrebu prilagođavanja domaćih preduzeća novim i dinamičnijim uslovima i zahtjevima globalnog tržišta. Osim toga, integracija zahtijeva prilagođavanje i implementaciju evropskoga zakonodavstva i međunarodnih standarda na svim nivoima (ekonomskom,

političkom, društvenom), što će za sobom povlačiti i visoke troškove. Konvergencija, definisana kao proces smanjivanja razvojnih razlika između zemlja ili regija, podrazumijeva vremensku dimenziju i uslove koji determinišu brzinu i pravac njezinog odvijanja. U procesu integracije u Evropsku uniju, zemlje Zapadnoga Balkana trebale bi posebnu pažnju posvetiti ostvarenju realne konvergencije odnosno smanjivanju razvojnih razlika u odnosu na zemlje članice Evropske unije.

Bosna i Hercegovina – trendovi, pomaci i budući koraci

Ono što je važno naglasiti je da, nažalost, Bosna i Hercegovina, niti u jednom pozitivnom indikatoru ne zauzima vodeću poziciju u regionu, te se nikako ne može svrstati kao jedna od ekonomskih lidera regiona. Bez značajnijeg napretka u sprovođenju ekonomskih reformi i unapređenja poslovnog okruženja uz političku stabilnost, Bosna i Hercegovina ne može uspješno kapitalizovati pozitivne trendove u Eurozoni. Bosna i Hercegovina uprkos rastu industrijske proizvodnje i izvoza, te smanjenju trgovinskog deficit-a, imala je slabiji rezultat od očekivanog. Osrednje popcionirana, ali i dalje stabilna ekonomija bilježila je fluktuacije u većini posmatranih indikatora. Najslabiji pomaci su ostvareni na polju otvaranja tržišta stranim investitorima uz niske stope javnih investicija, odnosno nedovoljnog jačanja javne infrastrukture, što je na kraju i uticalo da nivo direktnih stranih investicija u 2017. godini bude znatno niži od regionalnog prosječnog (Bosna i Hercegovina – € 288 miliona; regionalni prosjek – € 784 miliona)¹⁶. Još jedan od ograničavajućih faktora, uprkos stabilizaciji državnog salda u posljednjem periodu, je i dalje loš kreditni rejting (stabilni „B“)¹⁷, gdje Bosna i Hercegovina ne napušta zonu visoko špekulativnih zaduživanja.

Posmatrajući Bosnu i Hercegovinu u mandatnom periodu koji nisu obilježile najznačajnije i najočekivane reforme usmjerene ka poboljšanju ekonomske klime i otvaranja tržišta investitorima, ipak, može se primijetiti blagi pomak. Kako je i ranije pomenuto u tekstu, očekivane prognoze međunarodnih monetarnih institucija su se, upravo radi ovih faktora, i smanjile početkom 2018. godine, te se i dalje očekuje sprovođenje i završetak započetih reformskih procesa. Ti faktori značajno su uticali i na prliv inostranog ulagačkog kapitala, kao jednog od ključnih pokretača rasta (Tabela 2.)

¹⁶ Centar za politike i upravljanje (CPU): “Ekonomski pokazatelji u BiH i regionu 2014-2018” projekat finansiran od strane NED – National Endowment Democracy

¹⁷ Kreditni rejting za 2018. godinu je napisan prema posljednjim dostupnim informacijama iz 2018. godine na službenoj stranici Standard & Poor’s-a, te izveštaja Centralnih banaka pripadajućih država. Standard & Poor’s, februar 2018. god., dostupno na: [https://www.spratings.com/en_US/topic/-/render/topic-detail/global-sovereigns_\(1.12.2018.\)](https://www.spratings.com/en_US/topic/-/render/topic-detail/global-sovereigns_(1.12.2018.))

Tabela 2: Vrijednost i % udjela stranih direktnih investicija u periodu 2014-2018. godine

FDI ¹⁸	2014		2015		2016		2017		2018	
	Mil. €		Mil. €		Mil. €		Mil. €	% BDP	Mil. €	
Srbija	1.222,0	3,7	1.845,1	5,4	1.981,0	5,5	2.473,2	6,6	2.073,8	5,2
Albanija	890,6	8,1	900,4	8,0	1.010,1	8,7	1.021,9	8,3	1.107,2	8,5
Hrvatska	688,0	1,6	264,6	0,6	1.923,6	4,2	764,8	1,6	996,0	2,0
Crna Gora	352,7	10,2	617,7	16,9	371,7	9,4	474,5	11,2	507,6	11,3
BiH	404,8	2,9	248,5	1,7	244,6	1,6	287,9	1,8	301,8	1,8
Kosovo	122,5	2,2	272,9	4,7	176,0	2,9	230,9	3,6	270,0	4,0
Makedoni	196,9	2,3	199,3	2,2	325,4	3,3	235,8	2,3	280,6	2,6
Region	553,9	4,4	621,2	5,6	861,8	5,1	784,2	5,1	791,0	5,1

Izvor: Centar za politike i upravljanje (CPU): “Ekonomski pokazatelji u BiH i regionu 2014-2018”

Ono što je pozitivno u kontekstu rasta BDP-a, je rast izvoza, gdje se Bosna i Hercegovina kotira kao treća u regionu, odnosno smanjenje trgovinskog deficit-a i jačanje domaće industrije. Međutim, to poboljšanje je u znatnoj mjeri zavisi od zakonskih regulativa, i tržišnih kretanja u kontekstu potražnje za industrijskim dobrima koje Bosna i Hercegovina može ponuditi.

Rizici za navedene pozitivne pomake su i interni, u kontekstu ulaganja. Ukoliko ne dođe do značajnijeg investiranja u infrastrukturu i industrijski razvoj, te ukoliko se strukturalne i fiskalne reforme koje za cilj imaju iniciranje rasta, otvaranje radnih mjeseta i postizanje fiskalne stabilnosti, te se ne budu efikasno sprovodile, nastavak pozitivnih trendova se dovodi u pitanje, kako je to i bio slučaj u ovom mandatu, kada je u 2017. godini (globalno gledano godini ekonomskog prosperiteta). Zbog nedostatka sprovedenih reformi u cilju poboljšanja sveopštete poslovne klime ekonomska aktivnost je bila znatno manja od projektovane, te je došlo do pada očekivanog realnog rasta od 0,5%, odnosno sveopštег smanjenja projektovanih indikatora za naredne tri godine.

Prema preporukama Međunarodnog monetarnog fonda, ukupni javni dug zemalja u razvoju ne bi trebalo da prelazi 40% ukupnog BDP-a, radi efikasnog upravljanja dugom. Bosna i Hercegovina, uslovno rečeno, i dalje se nalazi u ovim granicama, gdje se nakon blagog porasta u 2012. godini i 45,1% učešća javnog duga u ukupnom BDP-u, a trenutno javni dug iznosi 36,4% BDP-a. Smanjenje se može pripisati, pored porasta prikupljenih poreskih sredstava u kontekstu

¹⁸ FDI- Foreign Direct Investment (SDI-strana direktna ulaganja)

smanjivanja duga u ukupnom BDP-u, zaduživanju u stranim valutama čija vrijednost na tržištu moneta nije bila stablina tokom posmatranog perioda.¹⁹

Zaključak

U procesu integracije u Evropsku uniju, zemlje Zapadnoga Balkana, tako i Bosna i Hercegovina, trebale bi posebnu pažnju posvetiti ostvarenju realne konvergencije odnosno smanjivanju razvojnih razlika u odnosu na zemlje članice Evropske unije. Motivi članstva ovih zemalja u Evropsku uniju proizlaze iz ekonomskih i političkih koristi koje je moguće ostvariti kroz ovu vrstu integracije.

Integracija Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju smatra se veoma složenom zbog istorijskih i političkih okolnosti, kao i značajnih ekonomskim poteškoća. Bosna i Hercegovina trenutno ima status potencijalne kandidatkinje, a početkom 2016. godine je predala službeni zahtjev za članstvo. Daljnji napredak prema evropskim integracijama uveliko će biti uslovjen rješavanjem unutaršnjih problema i sprovođenja političkih reformi koje zahtijeva EU.

Nakon što se postigne status kandidata i otpočnu pregovori po pojedinačnim poglavljima pravne stečevine Evropske unije, mehanizam koordinacije imaće posebnu ulogu u određivanju zajedničkog stava Bosne i Hercegovine iz oblasti koje su nadležnost nižih nivoa vlasti. Stoga se može dati zaključak da je mehanizam koordinacije u procesu evropskih integracija već proizveo svoje prve rezultate kroz pripremu odgovora na Upitnik Evropske komisije. Mehanizam koordinacije imaće i značajnu ulogu i u narednim koracima pristupanja Bosne i Hercegovine zajednici evropskih zemalja.

Kako bi se implementirale nove vodeće inicijative u okviru Strategije za Zapadni Balkan, povećano finansiranje će biti potrebno za važne investicije, naročito u infrastrukturi, bez obzira da li se radi o transportu, energetici ili digitalnoj infrastrukturi. Reformisanje u oblastima vladavine zakona, osnovnih prava i dobrog upravljanja predstavljaju prioritetna pitanja za Zapadni Balkan u cilju priključivanja Evropskoj uniji.

Snažan rast u regionu zvisiće od domaće i političke stabilnosti regiona. Preporuke Međunarodnog monetarnog fonda se odnose na ukupni javni dug zemalja u razvoju koji ne bi trebalo da prelazi 40% ukupnog BDP-a, radi efikasnog upravljanja dugom. S obzirom na sve ove faktore, predlaže se sinergetski, regionalni pristup nastupa, kako bi se efikasno uklonile zajedničke prepreke evropskim integracijama zemalja Zapadnog Balkana i olakšalo njihovo pojedinačno pristupanje Evropskoj uniji.

¹⁹ Uzimajući u obzir da su zemlje regiona većinski zadužene u američkim dolarima (USD), uslijed političkih i ekonomskih tenzija u SAD-u, dolazi do fluktuacija u vrijednosti USD i do blagog smanjenja ukupne vrijednosti spoljnog duga. Ove fluktuacije, sa druge strane ne utiču na zaduženja u eurima (€). Najznačajnije zaduženje u regionu, i dalje imaju Albanija i Crna Gora, dok prije četiri godine, uz značajan oporavak ukupnog državnog salda, Srbija bilježi iznos duga jednak 59,8% njenog BDP-a. Takođe, Kosovo ima porast u zaduživanju, gdje je sa 6,3% 2013. godine, trenutno bilježi povećanje od 15,8% vrijednosti BDP-a.

Literatura

1. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine: *Anketa o radnoj snazi 2018*, broj 1, godina XIII, od 10.07.2018., Sarajevo
2. Centar za politike i upravljanje (CPU): “*Ekonomski pokazatelji u BiH i regionu 2014-2018*”, Sarajevo, (dostupno na <http://cpu.org.ba/publikacije/>, 3.12.2018.)
3. Direkcija za ekonomsko planiranje Bosne i Hercegovine: *Bosna i Hercegovina ekonomski trendovi- Godišnji izvještaj 2017.*, april 2018. godine, Sarajevo
4. Minić Jelica: “*Budućnost EU i Zapadni Balkan – pogled iz Srbije*”, časopis Spoljnopolitičke sveske broj 3/2016, Fondacija Fridrih Ebert : Evropski pokret u Srbiji, Forum za međunarodne odnose, 2016, Beograd
5. Minić Jelica:” *Strategija zagovaranja pristupanja Zapadnog Balkana Evropskoj uniji-Smernice*”, novembar 2016., Beograd
6. Odluka o postupku usklađivanja zakonodavstva Bosne i Hercegovine s pravnom stečevinom Evropske unije, Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, broj 75/16 i 02/18
7. Skupštine Parlamenta Bosne i Hercegovine“*Bilten o Evropskim integracijama parlamentata u Bosni i Hercegovini*”, broj 2, decembar 2017.- februar 2018. godine, 2018., Sarajevo
8. The Vienna Institute for International Economic Studies (WiiW): “*Economic forecasts for the Western Balkans*”, 2017., Vienna
9. World Bank Group:“*Zapadni Balkan Redovni ekonomski izveštaj br. 14*”, jesen 2018. godine (dostupno na na: www.worldbank.org/eca/wbrer/, 3.12.2018.)

Internet reference

1. [http://www.erasmus.unsa.ba/erasmusplus/\)](http://www.erasmus.unsa.ba/erasmusplus/)
2. https://www.spratings.com/en_US/topic/-/render/topic-detail/global-sovereigns
3. <http://www.vladars.net/sr-SP-Cyrl/Vlada/Ministarstva/meoi/Documents>
4. <https://vijesti.ba/clanak/406334/>
5. <http://www.dei.gov.ba/dokumenti/default.aspx?id=4602&langTag=bs-BA>
6. [http://www.erasmus.unsa.ba/erasmusplus/\)](http://www.erasmus.unsa.ba/erasmusplus/)
7. www.worldbank.org/eca/wbrer/
8. www.cpu.org.ba
9. [wikipedia](#)

Popis grafikona

Grafikon 1: Predviđeni rast u čitavom regionu u 2018. godini

Grafikon 2. Faktori u rastu realnog BDP-a u 2017. i 2018. godini (%)

Popis tabela

Tabela 1: Struktura izvoza zemalja Zapadnog Balkana na tržište EU

Tabela 2: Vrijednost i % udjela stranih direktnih investicija u periodu 2014-2018. godine

Doc. dr Kojo Simić

Brčko distrikt

SISTEMSKA TEORIJA I ZASNIVANJE NASTAVE

Sažetak

U opštem značenju teoriju (grčka riječ *theoria* – gledanje, posmatranje) možemo definisati u širem smislu kao uopšteno iskustvo, čisto saznanje i u užem smislu kao sistematsko izlaganje neke nauke, izvođenje jedne pojave iz zakona na kome se ona osniva, učenje stvoreno od zakona i pretpostavki, čisto naučno posmatranje bez obzira na stvarnost, te kao školsku mudrost.

Sistemska teorija je teorija o sistemima, a Klaus je o njoj dao precizniju definiciju koja glasi: sistemska teorija je teorija odnosa između elemenata jednog sistema, odnosa između dijelova sistema i ukupnog sistema. Za sistemsku teoriju važnije su relacije ili odnosi među elementima nego sami elementi, te se može reći da su relacije veze između elemenata ili veze između dijelova sistema. Sve relacije jednoga sistema čine njegovu strukturu, a sistemske teorije se bave:

- relacijama (povezanošću) između elemenata sistema;
- odnosom između strukture i funkcije sistema;
- odnosom između dijelova sistema kao cjeline. Teže je upravljati sistemima koji su kompleksniji i koji sadrže više elemenata i više veza.

Ključne riječi: teorija, nastava, nauka, stvarnost, relacije, dijelovi sistema.

SYSTEM THEROY AND FOUNDATION OF TEACHING

Summary

In general, the theory (Greek word *theoria* -watching, observation) may be defined in a broader sense as a general experience, a pure cognition, and in a narrower sense as systematic exposure of a science, the execution of a phenomenon from the law on which it is founded, a teaching created from laws and assumptions, purely scientific observation regardless of reality, and as school wisdom.

System theory is a theory of systems, and Klaus gave a more precise definition as follows: system theory is the theory of relations between the elements of one system, the relation between parts of the system and the overall system. For system theory, relations between elements are more important than elements themselves, and it can be said that the relations are links between the elements or the connection between the parts of the system. All relations of a system constitute its structure, and system theories deal with;

- Relations (coherence) between the elements of the system
- The relations between the structure and function of the system
- The relation between parts of the system as a whole.

It is harder to manage systems that are more complex and contain more elements and more connections.

Keywords: theory, teaching, science, reality, relations, parts of the system.

Uvod

Sistematičko mišljenje je najefikasnija metoda koja se koristi u sistemskoj teoriji. Druga metoda u sistemskoj teoriji, koja se primjenjuje kada treba prognozirati ponašanje jednog sistema, je metoda "crne kutije". Sistemsko-teorijska didaktika primjenjuje metode i postupke sistemske teorije, analizira nastavni proces polazeći od funkcije nastave. Za sistemsko-teorijsku didaktiku nije bitno koja će se metoda primijeniti, nego je važna situacija za učenje i važno je koje operacije učenik mora da uradi. Ne treba raspravljati o tome koja metoda je bolja, nego o početnoj situaciji u kojoj se nalaze učenici. Metodu treba birati zavisno od trenutnog stanja.

Prednosti sistemsko-teorijske didaktike su što:

- u svim učenicima vidi jednak vrednost jedinke koje mogu uspješno da savladaju predviđeni sadržaj;
- metodski postupak se bira zavisno od predznanja i novoga znanja učenika;
- omogućuje da se uči ne na mnoštvu primjera, nego da se pomoći poznatih sastavnih dijelova upoređuje i zaključuje;
- nastavnika, pri planiranju, upozorava da ne zaboravi bilo koju važnu odluku;
- učeniku daje sigurnost da će, i pored suženog angažovanja na tačno utvrđeni broj operacija, imati pregled cjeline;
- didaktičare upozorava da praznim govorom ne smiju zamjenjivati prave informacije.

Osnivači sistemsko-teorijske didaktike Kening i Ridl naglašavaju da njihova didaktika može dosta pomoći u ostvarivanju ciljeva koji se postavljaju u ideološko-didaktičkom području. Pošto se ukupno ponašanje ne razlikuje na ponašajne postupke koji vode optimalnoj sposobnosti djelovanja i odlučivanja učenika, nastavnici polaze od nediferenciranih i nestrukturisanih idealnih predstava.

Već odavno čovjek je uvidio da je u prirodi sve uzajamno uzročno-posljedično povezano, te da bi nastala nova, prethodna promjena mora da se dogodi. Čovjek je prirodni sistem, a svaki sistem ima tri bitna elementa:

- ulaz (input);
- prerada (transformacija) i
- izlaz (output).

Čovjek iz okruženja prima informacije, prerađuje ih u nervnom sistemu iz čega proizilazi određena reakcija (ponašanje).

Odavno je uočeno da determinisani sistemi u svom odvijanju imaju za posljedicu veoma uočljive promjene (rezultate). U svakoj djelatnosti koja je organizovana na sistemskim osnovama se postižu veoma visoki rezultati, a čemu uveliko doprinosi nova informaciona tehnologija.

Pedagoški rad u školi pripada stohastičkom sistemu i ne odvija se na determinaciji već na vjerovatnoći ponašanja pojedinih njegovih dijelova. Elementi tog stohastičkog sistema su učenici, nastavnici, didaktički mediji, udžbenici odnosno svi živi i neživi elementi koji učestvuju u prenošenju saznajnih informacija. Vjeruje se da, dok nastavnik obrazlaže pojedina pitanja, učenici slušaju i uče, ali vjeruje se i to da su oni u mislima, dok pogledom prate nastavnika "odlutili" i razmišljaju o nekim drugim aktivnostima kojim će se baviti po završetku nastave. Ovo su takozvane entropije u sistemu, a entropije su elementi zastoja, haosa koje se pojavljuju u svakoj organizaciji. Entropija u školstvu je stalno prisutna.

Nastava u školi još uvek se odvija na tradicionalan način, gdje su učenici u poziciji objekta, vrednovanje učeničkih znanja i postignuća je neadekvatno, prenaglašeni su materijalni zadaci nastave, dok su vaspitni i funkcionalni zapostavljeni.

Komunikacija u nastavi

Komunikacija je, često, među učesnicima nastavnog procesa autokratska, oskudna su materijalna ulaganja u poboljšanje materijalne baze škole i nastave, te nagrađivanje rada nastavnika i slično. Školske stručne službe su nedovoljno ekipirane stručnjacima neophodnim za rješavanje problema vaspitanika današnjeg vremena u kome živimo.

Međutim, škola radi u uslovima stalno pokidanih veza, povratna informacija ne prati svaki korak učenikove aktivnosti. Nastava u školi je zasnovana više na entropijskom nego na sistemskom pristupu. Modelovanje škole i nastave u njoj na sistemskim osnovama jeste put do kvalitetne (inovativne) škole.

U Rusiji je provedeno jedno istraživanje čiji je predmet bio utvrđivanje efikasnosti nastave zasnovane na sistemskim osnovama. Tada je utvrđeno da je srednja vrijednost aktivne govorne komunikacije učenika na času veoma mala i da iznosi svega trideset sekundi. Nakon izvjesnog vremena u svim školama osvanula su pisma u kojima je pisalo: "Dragi nastavnici, znate li da je srednja vrijednost aktivne govorne komunikacije vaših učenika u nastavi dva minuta za šest časova, ili trideset sekundi po času. Učinite nešto da se to popravi". Krenulo se sa eksperimentisanjem koje je trajalo devet godina (longitudinalni eksperiment). Učinjene su ozbiljne metodičke promjene u strukturi časa, gdje je nastavniku preporučeno da ne govori više od dvanaest do petnaest minuta na jednom času, poželjno bi bilo i manje. Nastavne jedinice su ukomponovane na listiću u vidu mapa uma što im je služilo kao podsjetnik u radu i izlaganju urađenog. Na taj način učenik na svakom času uči i odgovara, te ima povratnu informaciju o naučenom. Uvijek je mogao da zna šta je naučio, a šta nije.

Ovakav sistem učenja nazvan je pobjedničkim i doveo je učenike do toga da nije bilo negativnih ocjena, nestalo je jedinica, dvojki i trojki, a ostale su samo četvorke i petice.

Kada govori o semantičkim osnovama pedagoških teorija Branković, D., ističe preciznije određenje prema Tubiću: "Teorija označava sistem znanja ili shvatanja o nekoj pojavi ili grupi pojava zasnovan na uočavanju njihove bitne zakonomjernosti. Pojam teorija se određuje i kao naučno uopšteno objašnjenje, interpretacija određenog iskustva iz jednog principa, odnosno kao sistem temeljnih naučnih pojmove neke discipline.

Svaka naučna hipoteza, ukoliko se potvrdi novim empirijskim činjenicama što ih je predvidjela, postaje teorija" (Branković, 2001, str. 49). Iz ovog i drugih navedenih određenja pojma teorija, jasno se vidi da definicija ovog pojma treba da sadrži odrednice prema kojima se taj pojam koristi u značenju višeg i složenijeg oblika naučnog objašnjenja, sistema znanja ili shvatanja, kao i da taj pojam teorije sadrži i hipotetičke elemente.

Prihvatajući "nivo opštosti pedagoške teorije" kao metodološki opravdan kriterijum moguće je sve pedagoške teorije svrstati u tri velike skupine:

- opšta pedagoška teorija (pedagoška teorija na nivou pedagogije – nauke o vaspitanju),
- posebne pedagoške teorije (dokazane sveobuhvatne naučne hipoteze o pojedinim komponentama ili aspektima vaspitno-obrazovnog procesa),
- pojedinačne pedagoške teorije (dokazane pojedinačne hipoteze o pojedinim problemima vaspitno-obrazovnog procesa), (Ibidem, str. 61).

U dugom razvojnog periodu pedagoške nauke konstituisan je veliki broj različitih pedagoških teorija, ali je veoma teško utvrditi njihov koherentan sistem.

Branković ističe da međusobni odnos pedagoških teorija i vaspitno-obrazovne prakse mogao bi se iskazati saznanjem da pedagoške (empirijske) teorije nastaju otkrivanjem i uopštavanjem zakonitosti vaspitno-obrazovne prakse, ali i činjenicom da je jedna od bitnih funkcija pedagoških teorija unapređivanje te prakse (Ibidem, str. 64). Posebne teorije

izvedene iz opšte pedagoške teorije manje su aplikativne, ali i one su najčešće provjerljive u vaspitno-obrazovnoj praksi.

Primjena pojma svrhe na sisteme i posljedice koje jedna takva teorijska odluka ima za razumijevanje sistema mogli bi se pokazati na više primjera. Organizacije su bile, a i danas se najčešće još shvataju, kao sistemi koji su usmjereni na ispunjenje određenih svrha i u tom smislu ne trebaju jednostavno samo "ostati na životu". Uopšteno vrijedi da je organizovani sistem racionalan ako ispunjava svoje svrhe. U staroj pa i ako nikada posve objašnjenoj tradiciji, sistemi se definišu kao cjeline koje se sastoje od dijelova, ali "su više nego suma svojih dijelova" (Luhmann, 1968, str. 44-45). Ako posmatramo svrhu/sredstvo na tu koncepciju sistema možemo prepostaviti da se cjelina smatra kao svrha sistema, a sredstva kao njegovi dijelovi.

Ćatić navodi da "U zemljama Evrope, kanadi, SAD, Japanu već su se afirmisali višebrojni školski sistemi, alternativne škole i pluralističko obrazovanje. Za sada su to, u većini slučajeva, državne (javne), konfesionalne i privatne institucije, počevši od vrtića preko osnovnih i srednjih škola pa do univerziteta. U pojedinim zemljama Evrope privatne škole imaju dužu tradiciju. U Njemačkoj je Waldorfska škola, kao privatna i alternativna po svom programu u odnosu na državnu, počela sa radom dvadesetih godina XX vijeka (1919. godine). Ovaj broj se stalno povećavao i sve više prelazio nacionalne granice jedne države.

U carskoj Rusiji je poznati književnik Lav Tolstoj na svom imanju u Jasnoj Poljani (1859. godine) imao svoju školu. Iako privatne i alternativne škole imaju stoljetnu tradiciju, njihova je mreža u evropskim i svjetskim relacijama neujednačena i na širim prostorima se kreće od svega desetak, pa i manje, do osamdesetak procenata, npr Nizozemska" (Ćatić, R. i Stevanović, 2003, str. 401). Iz navedenog možemo zaključiti da u svijetu postoji veliki broj uglednih privatnih univerziteta, te smo mišljenja da takvi terba da postoje i na našim prostorima.

Ishodi učenja i sistemski pristup nastavi

Da bismo razumjeli ustanovljene odnose svrhe i sredstava, potrebno je prvo poći od sistemskog shvatanja ovih odnosa. Odnos svrhe i sredstava ukazuje na to da ne postoji ništa "objektivno" što se ne može spoznati. Dakle, koje razlike su relevantne i kako dobijaju karakter informacije, ostaje subjektivan izbor i vlastita odluka pojedinca. Tako, na primjer, u definisanju obrazovnih ishoda, ovim sadržajima se prilazi kao da su potpuno novi i da ih obrazovni sistem na ovim prostorima doskora nije ni poznavao. Naravno, ovo je pogrešno, jer gotovo da nema školskog sistema koji sa stanovišta svrhe ne definiše svoje ishode. Pitanje je samo da li su oni vidljivo naglašeni ili su nagoviješteni implicitno.

Sa aspekta sistemskog pristupa postoji problem subjektivnog izbora pojedinca, i teorije u određivanju kriterijuma pri definisanju sadržaja određenih pojmove. Ako obrazovne ishode definišemo kao sadržaje koje bi učenici trebali znati u odnosu na njihovu funkcionalnu upotrebu, za sistemski pristup novina se preporučuje upravo u funkcionalnoj upotrebni znanja. Dakle, znanje sa svrhom, a ne znanje radi znanja.

Ovim primjerom pokazujemo naš vlastiti način poznavanja svijeta, odnosno svijet obrazovanja uvijek donekle posmatramo kroz naše lične naočale. Uz pomoć ovih naočala svaki pojedinac razvija svoj vlastiti unutrašnji red, konstruiše svoju sasvim ličnu, individualnu sliku stvarnosti, istovremeno unutrašnju kognitivnu kartu koja služi kao pomoć u orientaciji i životu.

Pomenute karte se sastoje od:

- opisa;
- objašnjenja;
- procjene i ocjene (Lehner i Osinger, 2007, str. 4). Možda ni jedan pojam, odnosno sintagma, kao ishod učenja nije podložan prethodnim sadržajima koji govore da ništa nije objektivno i da je konačna informacija proizvod navedene lične kognitivne karte.

I zaista, utvrđivanje, definisanje ishoda uključuje i opis, objašnjenja, stavove, vrijednosti, kompetencije, ali sve to je isključivo subjektivni prilaz. Jednostavnije rečeno ovaj tekst upućuje na značenje self koncepta u procesu učenja. Dakle, ovdje se ne vrijedi raspravljati. Ishod učenja je uvijek u korelativnom odnosu sa vlastitom kognitivnom kartom koja je okvir našeg obrazovanja, ali i orientacije u njemu.

Najplodonosnije je, ukoliko se stvori mogućnost, da se sva različita objašnjenja i određenja nekog definisanog ishoda učenja daju čuti ili osjetiti, misaono zamisliti i praktično realizovati, što dovodi do znatiželje da se pitamo kako su mogla baš takva nastati i ima li prostora za drugačije njihovo određenje.

Često se vlastita spoznaja poistovjećuje sa istinom, te kako kognitivna karta samo po sebi nije krajolik, isti je odnos između lične spoznaje i "realnosti". Prema konstruktivističkom – sistemskom shvatanju, ne postoji objektivna stvarnost o kojoj bismo mogli razgovarati, već svako konstруije svoju vlastitu stvarnost, živi u svom vlastitom svijetu i možemo se sporazumijevati samo našim posmatranjima, obraštenjima i ocjenama.

Koje su razlike za nekoga bitne, relevantne i vrijedne rasprave, ovisi o njegovoj kognitivnoj karti. Ova premla je za dalje posmatranje komunikacijskih procesa od centralnog značaja. Prethodni tekst najsljekovitije pokazuje odnos svrhe i sredstava kao i odnos subjektivne i objektivne spoznaje.

Sistemski pristup je najlakše razumjeti sadržajnom analizom pojmove, a potom saopštiti i razumjeti. Saopštavanje spoznaja – međusobna razmjena putem kognitivnih karti sljedeća je osnovna operacija u sistemskom modelu komunikacije. Saopštavanje naše spoznaje drugima možemo izvršiti verbalno i nonverbalno. Aspekti sadržaja i odnosa pri tome igraju važnu ulogu.

Sadržaji se uglavnom prenose verbalno–kognitivno, dok se poruke koje se tiču nivoa veza, odnosno odnosa prvenstveno razmjenjuju nonverbalno – putem gestikulacije, mimike, govorne melodije, govorom tijela. "Sadržajni aspekt prenosi podatke, aspekt veza – odnosa upućuje na način razumijevanja podataka," te stoga i jeste određujući za sadržajni aspekt i predstavlja komunikaciju o komunikaciji (=metakomunikacija) (Ibidem, str. 5). Željeli mi to ili ne, ton čini muziku i transportuje sva unutrašnja proturječja, neizrečene prigovore, našu subjektivnu procjenu. Što bolje uspijemo i ovu stranu komunikacije refleksije učiniti pristupačnjom, tim možemo postići sadržajno bolje rezultate čime je razumijevanje lakše i pri kontraverznim temama, a ishodi učenja često pripadaju istim.

Razumijevanje je mogući rezultat obostrane razmjene i izjednačavanja "kognitivnih karti". Šta se pri tome desilo je da su komunikacioni partneri stvorili jednu novu zajedničku stvarnost na koju se mogu pozvati svi učesnici komunikacije.

Suština sistemskog pristupa uopšte, a prema tome i definisanju ishoda učenja na istoj osnovi znači da naše ponašanje s jedne strane, spoznaju drugi koji ga na osnovu svojih "naočala" i "kognitivne karte" interpretiraju, sadržajno oblikuju, a što s druge strane, može imati uticaja na drugačije mišljenje. Dakle, suština sistemskog pristupa znači da se

konstrukcije stvarnosti, mišljenja i ponašanja uzajamno uslovljavaju i to ponovo u cirkularnom smislu.

Šta to znači u odnosu na definisanje ishoda učenja? Svaka teorijska kao i praktična spoznaja iz ove oblasti mijenja ponašanje onoga ko ima ambicije da nešto definiše i time učini efikasnijim i funkcionalnijim. Svako utvrđivanje vremenske posljedice, razlikovanje podražaja i reakcije u smislu uzroka i posljedice, može uslijediti samo bezobzirno i potpuno subjektivno. To je konstrukcija stvarnosti.

Kod spajanja ponašanja i konstrukcije stvarnosti situacija je ista – riječ je o trajnom procesu promjene informacija koji mijenja vlastito ponašanje. Stoga, definisanje ishoda na sistemskim osnovama mora polaziti od uvažavanja konstrukcije pojma "sistemske" i sintagme "ishodi učenja".

Prilagođavanje ponašanja po osnovu stečenih znanja je izuzetno kompleksan proces, jer ljudi nisu trivijalne mašine koje na određene podražaje reaguju na predvidljiv način. Ovo mišljenje najbolje potvrđuje Konrad Lorenz sljedećom izrekom: "Ako je rečeno nije još čuveno, ako je čuveno nije još shvaćeno, ako smo shvatili ne znači da smo se složili, ako smo se složili nismo još primjenili, a ako smo primjenili ne znači da se toga pridržavamo" (Ibidem, str. 8).

Slijedeći logiku u ovom izlaganju nužno je objasniti sintagmu da je ponašanje promjenljivo, jer da nije tako šta bi u njemu bilo sistemsко. Naša različita razmišljanja, u ovom slučaju o definisanju ishoda učenja, zapravo upravljuju našim ponašanjem i rezultat su procesa apstrakcije koji prema Richardu Rossu i Williamu Isaacsu imaju sljedeće nivoe:

- podaci i iskustva koja su vidna za treća lica;
- lična promatranja i izvor podataka;
- dodavanje značenja (lična i kulturna);
- razvijanje prepostavki;
- donošenje zaključaka;
- razvijanje uvjerenja prema svijetu;
- djelovanje oslojeno na uvjerenjima (Ibidem, str. 8). Navedeni model ili ljestvica kojom se označava proces konstrukcije stvarnosti razlaže se na pojedinačne korake kojima se mogu lakše shvatiti ponašanja koja želimo da budu promjenljiva i da ta promjenljivost ima sistemski karakter. Istovremeno daje upute na pomoć gdje se mogu pronaći polazišta za promjene – povratak na prethodnu fazu ljestvice, otvara polja za moguća alternativna djelovanja. Tipičan primjer u pedagoškoj teoriji je Blumova taksonomija vaspitnih ciljeva formirana istom logikom koja je opisana u prethodnom tekstu.

Mogu se postaviti pitanja koja naše mišljenje čine više sistemskim nego što je ono bilo prije postavljanja takvih pitanja, kao što su:

- koji zaključci su polazište mojih uvjerenja;
- koje sam prepostavke postavio da bih razvio upravo takve zaključke;
- na kojim vidljivim podacima i naučnim istinama se zasnivaju moje prepostavke;
- šta je ko konkretno rekao, uradio;
- šta su im bila konkretna djelovanja;
- koji značaj sam im ja pridodao i kojim sam se stereotipima i obrascima tada rukovodio; (Ibidem, str. 8). Ispitivanje prethodno navedene ljestvice apstrakcije ima prednost u tome da možemo prepoznati razlike i istovjetnost u našim spoznajama. U mojim spoznajama mogu promijeniti moj stav, moj kontekst, moje prepostavke, moju sliku o vrijednosti tuđeg stvaralaštva i na kraju moje ponašanje. Promijeniti drugoga još uvjek je vizura teorijskih razmišljanja, ali mogu prekinuti obrasce

vlastitog ponašanja, pokazati znatiželju, aktivno slušati, doći do povratnih informacija koje bi nas usmjerile i na promjenu drugog, odnosno drugih.

Vlastita promjena u ponašanju ima sistemski karakter samo ako njome pokušavamo mijenjati i druge. Time dolazimo do još jedne suštine u sistemskom pristupu pojavama, a ona se odnosi na to da vlastita spoznaja i vlastito djelovanje postane polazište promjene. U odnosu na definisanje ishoda učenja to znači da promjene, prije svega, očekujemo u efikasnosti i funkcionalnosti stečenog i usvojenog znanja.

Konkretizujući problematiku ovog rada, dakle uspostavljanje odnosa ishoda učenja na sistemskim osnovama treba poći od sljedeće konkretizacije:

- tačan opis sadašnjeg stanja definisanja ishoda učenja;
 - po čemu primjećujemo da je ta oblast nedovršena i da se u njoj pojavila skupina problema na koje treba dati odgovor;
- da li se svojim razmišljanjem udaljavam od postojeće prakse i tako činim kariku u sistemu, ili vršim puki opis problema u pojavi;

Tradicionalna organizacija nastavnog procesa već duže vremena je pod lupom analize i utvrđivanja postojećih slabosti. Neodgovarajući standardi organizacije nastave, nedovoljna obučenost i pripremljenost nastavnika (čiji je uzrok najčešće u neadekvatnoj ili nikakvoj selekciji), loša i nefunkcionalna opremljenost škole, nemogućnost kontinuiranog vrednovanja rada učenika pa i škole u cjelini samo su neka, najčešće markirana, pitanja tradicionalne škole označena kao slabostima.

Unutrašnja organizacija nastave u kojoj se tretira položaj i motivacija učenika, uloga nastavnika, programski sadržaji, ocjenjivanje učenika i slično su višedecenijska, pa i vjekovna pitanja borbe za evoluciju "stare" u "novu" školu. Proces kojim su se željeli riješiti navedeni i mnogi drugi problemi tradicionalne škole je stalni proces reformi koje su često po kvalitetu značile "korak naprijed, dva koraka nazad".

Vidljivi pomak u tradicionalnoj školi je definisanje ishoda učenja koja su sadržajno operacionalizovana u razvijanju mišljenja, interesovanja, stavova, navika i drugo. Slobodno možemo konstatovati da je i kraj ovom bitnom pitanju koje bi nastavu konačno udaljilo od tradicionalne. Nastavnici nisu ospozobljeni da definišu procesne ishode, da prepoznaju i definišu one koji proizilaze iz ciljeva i zadataka nastave, a gotovo netaknuto područje je sadržaj izlaznih završnih ishoda.

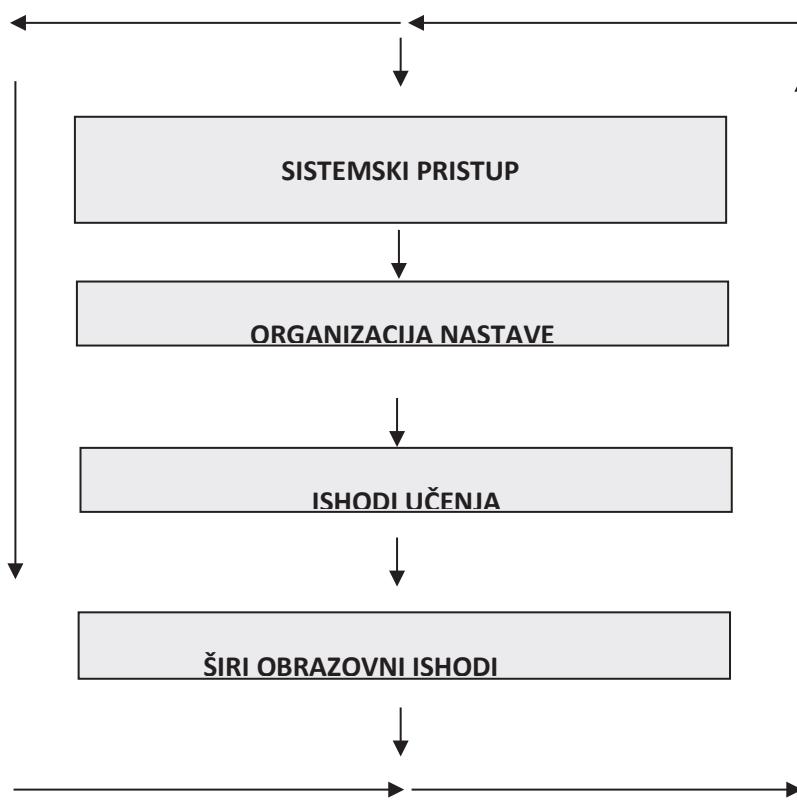
Indikatori koji dosta pouzdano ukazuju da je ova oblast nedovršena, da je tek započeta i da obiluje nizom pitanja koje treba tek riješiti su: povratna informacija o kvalitetu, obrazovanje po principu "danasa za danas", preovladavajući stohastički sistem obrazovanja, neznanje u procesu stvaranja determinisanog sistema. Teorija nas uči da determinisani sistemi za posljedicu imaju definisane promjene.

Učenje kao i svaka druga djelatnost zasnovana na sistemskim osnovama koje još uvijek nismo doveli do nivoa determinisanosti nego samo do vjerovatnoće unošenja ostaje neefikasno, nefunkcionalno, to jest nedovoljno upotrebljivo, jer je još uvijek uveliko zasnovano na entropijskim osnovama. Savremeno obrazovanje i učenje zasnovano na ishodišnjim osnovama je glavno strateško pitanje "nove škole". Uvjereni smo da otvarajući mnoga pitanja u ovom radu vršimo stvaralačko nalogovanje od postojeće prakse možda i preambiciozno, ali sa uvjerenjem činimo kariku u pomenutoj strategiji. Stoga je logično da u shvatanju svakog sistemskog pristupa u objašnjavanju bilo koje pojave treba poći od pitanja orijentisanih ka problemima, kao na primjer:

- kako bi definisanje ishoda učenja u budućnosti trebalo izgledati;
- šta se može uraditi da se izbjegnu situacije koje ovu problematiku čine otvorenom i nedovoljno sistemskom;

U metodologiji društvenih istraživanja poznato je i takozvano hipotetičko pitanje – pitanje čudo. Recimo, da se desilo čudo u procesu utvrđivanja ishoda učenja, kako bismo opisali to čudo.

Dalje rješavanje osvjetjava sistematski pristup, ali sa aspekta odnosa svrhe i sredstava. Naime nisu li pak i svrha i sredstvo pojmovi koji mogu “racionalno” utemeljiti sud samo u odnosu prema sistemima. Ovim razrješavanjem zaokružujemo sadržajnu operacionalizaciju naziva teme stavljajući u odnos osnovne pojmove, odnosno sintagme pojmove. Dalja logička analiza upućuje da postoji samo još jedan mogući slučaj, a to je govor “o samosvrsi”, te sadržajna analiza naše teme govori ili ukazuje da ishod učenja, organizacija nastave i sistemske osnove predstavljaju svaka za sebe samosvrhu. U shemi 1 prikazali smo grafički prikaz sistemskog razmišljanja.

Shema 1: Grafički prikaz sistemskog razmišljanja

Prikazani šematski prikaz proizilazi iz toka nužnosti cirkularnog sistemskog razmišljanja. To konkretnije znači da dostignuti sistemski pristup nekoj pojavi na kraju postaje početni ishod.

Prethodni, donekle filozofski diskurs, analize zadane teme omogućava njeno pedagoško osmišljavanje i analiziranje. Mogli bismo reći da se ishodi učenja primjenjuju dugo godina, ali su se postepeno izmijenili svrha, funkcije i tehnički postupci njihova definisanja. Koristeći prethodnu misaonu analizu pojmove u pristupu temi, mogli bismo reći da je svrha ishoda učenja da pruži niz podataka koji će pokazivati nivo organizovanosti nastave, ali i očekivani nivo postignuća učenika u njoj.

Ishodi učenja, u širem smislu riječi, znače da se tim procesom obezbijedi rukovođenje razvojem pojedinih učenika, da se utvrde njihove sposobnosti i preim秉stva i u skladu s tim organizuje najadekvatniji niz podataka koji će ukazivati na stepen napredovanja učenika u skladu sa njihovim sposobnostima. Sve to zajedno ima funkciju u sistemu sa svrhom da se istaknu one oblasti u kojima su poželjne popravne mjere, kao i da se stvori osnova za izmjenu nastavnog plana i programa, da bi se zadovoljile individualne potrebe učenika ili grupa

Postavljeni ciljevi ili svrhe radije se u obrazovanju svode na fizičko i mentalno zdravlje, umijeće i znanja, društvene odnose, sposobnost uvažavanja i tolerancije, stvaralačke sposobnosti i kritičko mišljenje, interesovanja i stavove, nego na sistemske odnose među nabrojanim pojавama.

Ishodi učenja kao sistem ili svrha u sistemskoj teoriji moraju poprimiti šire razmjere od pukog definisanja sadržajnog dijela ishoda. U ovom slučaju označavaju se potrebe definisanja stavova, vrijednosti, sposobnosti, kompetencija i slično kod vaspitanika.

Pedagoška teorija ukazuje da se za definisanje ishoda učenja mogu koristiti različite metode kao što su:

- metoda analize nastavnog programa, pri čemu se glavni ciljevi nastavnog programa raščlane u srazmjerne nezavisne pojedinačne ciljeve;
- metoda dogovora, pri čemu se obrazuju odbori za određivanje ciljeva koji treba da se ostvare;
- metoda upitnika i intervjeta pri čemu učenici, grupe učenika i nadzornici škole daju odgovore na upitnike, a potom se vrši intervjuisanje radi provjeravanja validnosti upitnika pri određivanju svrhe i ciljeva nastavnog programa (Rajtston, Džastman i Robins, 1966, str. 26). Nabrojani ciljevi postaju putokaz kako u razvoju nastavnog programa tako i u evaluaciji.

Nadalje, pedagoške i didaktičke implikacije ishoda učenja se odnose na:

- obimnost programa vrednovanja;
- da li su promjene ponašanja učenika osnova za definisanje njegovog rasta i razvoja, te ishoda učenja;
- da li su rezultati, odnosno ishodi učenja sređeni i integrirani u tumačenje koje ima značenje;
- da li je program vrednovanja kontinuiran i da li je povezan sa nastavnim programom (Ibidem, str. 27).

U navedenim pitanjima moguće je govoriti o isodima učenja kao sistemu, odnosno tek tada ishodi učenja bivaju zasnovani na sistemskim osnovama, što sve zajedno utiče na funkcionalniju organizaciju nastave.

U proučavanju i analiziranju literature o sistemima i sistemskim teorijama susrećemo se sa mišljenjima da se sistemi definišu kao cjeline koje se sastoje od dijelova. No, ono što je u analizi literature iz ove problematike nedvosmisleno naglašeno, jeste mišljenje da su navedeni dijelovi – cjeline više nego zbir svojih dijelova. U pedagoškom smislu prethodno navedenih paradigmi koje se odnose na pedagoške i didaktičke implikacije ishoda učenja bi bilo nešto što je prosti zbir navedenih dijelova.

Konkretizujući prethodno izrečene stavove definisanja ishoda učenja u funkciji organizacije nastave na sistemskim osnovama, nužno slijedi promjena paradigmi odnosa učenika prema programskim sadržajima i sposobljavanja učenika da sa linearog razmišljanja (učenja) priđu na sistemsko razmišljanje. Drugim riječima, samo jedna od konkretizacija definisanja ishoda (linearno i sistemsko učenje) mogla bi da izgleda kako smo prikazali u tabeli 1.

Tabela 1: *Linearno i sistemsko učenje*

LINEARNO UČENJE	SISTEMSKO UČENJE
– Svijet funkcioniše kao jedna mašina	– Svijet je organizam koji živi
– Svijet se da isplanirati	– Živjeti sa nesigurnošću
– Postoji jedna objektivna istina	– Svaki čovjek ima svoju subjektivnu istinu
– Istina postoji neovisno od ljudi	– Postoji jedinstvo subjekta i objekta
– Linearni uzrok posljedične povezanosti	– Složene uzajamne posljedice
– Ili – ili	– Kako i – tako i
– Orijentacija ka problemu	– Orijentacija ka rješenju
– Strukturno razmišljanje	– Razmišljanje u procesima

(Seminar u organizaciji “Kultur–kontakt” Beč; “Savremena organizacija i reforma škole,” Sarajevo 2001. godine)

Linearno učenje, kao pojmovna sintagma, podrazumijeva karakteristiku većine postojećih programa, dok sistemsko učenje podrazumijeva promjenu paradigme u odnosu na sadržaje, način interpretacije istih, pa shodno tome i novi pristup definisanja ishoda učenja. Samo letimičnim pregledom promjene paradigme u načinu učenja vidimo da se govori o sasvim drugačijem ishodu učeničkih znanja, a koja onda treba adekvatno vrednovati.

Detaljnija konkretnizacija odnosa dihotomija cjelina i dio, te dihotomija svrshishodnosti i sredstava u odnosu na ishode učenja sa svrhom u funkciji organizacije nastave znači nužnost formiranja nove klime u školi kao sistemske osnove šire od njenih sastavnih dijelova.

Nova klima u razredu treba da obezbijedi prevazilaženje traumatizirajućeg uticaja negativnih ocjena. Ne smijemo zaboraviti da slab rezultat nikada ne treba smatrati konačnim. Moraju se pronalaziti putevi za prevazilaženje teškoća u radu učenika. Da bi se ostvarili ovakvi zadaci moramo imati nastavnike – profesore koji su pripremljeni za odgovoran i kompetentan rad u oblasti obrazovanja i vaspitanja. Definisanje ishoda učenja zahtijeva brižljivo planiranje i efikasno sprovođenje.

Formiranje glavnih ciljeva nastavnog programa, planiranje programa vrednovanja, selekcija postojećih instrumenata vrednovanja, sastavljanje novih i korištenje formalnih i

neformalnih postupaka vrednovanja, koraci su operacionalizacije njegove funkcije u organizaciji nastave na sistemskim osnovama.

Savremena koncepcija ishoda učenja, koja se postepeno razvijala posljednjih decenija, nastala je na osnovu jedne novije filozofije obrazovanja, koja je zahtjevala razvoj podesnijih metoda određivanja rasta i razvoja učenika.

Definisanje ishoda učenja na sistemskim osnovama se razlikuje od ranijih njegovih vidova u sljedećem:

- ono prije nastoji da definiše širi obim obrazovnih ciljeva nego postignuća iz pojedinih nastavnih predmeta;
- koriste se raznovrsni tehnički postupci za procjenjivanje (testovi postignuća, stavova, ličnosti i karaktera, skaleri, upitnici, intervjui i dr.);
- ishodi učenja zasnovani na sistemskim osnovama podrazumijevaju integraciju i interpretaciju različitih indikatora ponašanja u jednu cjelovitu sliku jedinke, obrazovne situacije, ili pak, obrazovnog sistema.

Ako prethodni tekst označimo kao moguću organizaciju definisanja ishoda učenja, pri čemu se čvrsto držimo toga da se razumijevanje sistema prema kategorijama cjeline i dijela, te razumijevanje djelovanja prema kategorijama svrhe i sredstava razlikuje, onda se može i mora postaviti pitanje odnosa ishoda učenja i nove organizacije nastave.

Naime, koliko god ishode učenja sadržajno razumjeli kao cjelinu u odnosu na sistemsku teoriju, oni su uvijek ispočetka novi otvoreni sistem u smislu razvoja sve do današnjeg vrednovanja ishoda učenja, stavova, vrijednosti, sposobnosti i tako dalje.

Nema mnogo godina otkako nastavnici primjenjuju utvrđivanje ishoda učenja, ali su se postepeno izmijenili svrha, funkcije i tehnički postupci u utvrđivanju istih. U širem smislu ishodi učenja podrazumijevaju procjenjivanje razvoja i napredovanja učenika u pogledu ciljeva i vrijednosti nastavnog programa. Povezanost ishoda sa vrednovanjem je da se pruži niz podataka koji će pokazati stepen napredovanja učenika u pogledu ostvarivanja ciljeva i nove organizacije nastave, a sa aspekta utvrđenih ishoda učenja.

U tradicionalnoj organizaciji nastave, kao i u klasičnoj nauci o organizaciji, ne problematizuju se ishodi kao svrha djelovanja u funkciji nove organizacije, odnosno organizovani pedagoški sistemi se ne mogu temeljiti na svrhama, a da ne izložimo pitanje – čije svrhe i kakve svrhe? U našem istraživanju svrha ishoda je određena samim naslovom. Dakle, vrednovanje ishoda školskog učenja u kontekstu sistemske didaktičke teorije u nastavnoj praksi podrazumijeva da vrednovanje mora uključiti pitanja: *zašto, šta, kada i kako* utvrditi ishode učenja?

Ovo pitanje postaje bitnijim ako se zna da su tradicionalne procedure utvrđivanja ishoda učenja uglavnom usmjerenе na intelektualne ishode. “Vrednovati stavove, vrijednosti, sposobnosti, kompetencije, emocionalne voljne i druge karakteristike ličnosti u istinu ima funkciju nove organizacije nastave” (Simić, 2018, str. 63). Vrednovati mogućnost rada sa drugim ljudima, mogućnost motivisanja drugih, mogućnost prevazilaženja poteškoća odnosno vrednovati spremnost i sposobljenost pretvaranja ograničenja u mogućnosti, vrednovanje mogućnosti generisanja ideja itd., samo su neki sadržaji koji su uključeni u ishode koji nisu u dovoljnoj mjeri poznati našoj praksi, a uslov su za savremenu organizaciju nastave.

Želimo li i dalje biti u sferi svrhe ishoda učenja onda je neizostavno spomenuti njegovu dijagnostičku, prognostičku, progresivnu, formativnu svrhu, te samovrednovanje sa svrhom da se uvidi vlastiti doprinos napretka, motivisanosti, težnji za ulaganjem smislenog

npora za pojedine aktivnosti i slično. Sve su ovo modeliteti sadržaja ishoda koji nisu uistinu predstavljali faktor nove organizacije nastave na sistemskim osnovama.

Po našem mišljenju, a na osnovu konsultovane literature i procjene postojeće prakse, ishodi učenja na sistemskim osnovama spadaju u neuralgično područje vaspitno–obrazovnog rada. U nastavnoj praksi koja ima obilježje reformskih zahtjeva definisanih sadržajima ishoda učenja javlja se novi interes i potreba u okviru sistemske osnove učenja. Ishodi učenja imaju svrhu u procesu intenziviranja učenja, a to je interes i nastavnika i učenika. Zbilju ovog procesa treba tražiti u svrsishodnosti i funkcionalnosti ove aktivnosti.

Zaključak

Ishode učenja kao aktivnost sa stanovišta sistemskog pristupa nastavi ne možemo posmatrati izolovano bez analize nastavnog procesa. Realno je očekivati da moderniji pristupi nastavi uslovljavaju i modernije pristupe u ocjenjivanju. Obzirom da je teško uspostaviti jasna razgraničenja sistemskog pristupa nastavi u ishodima učenja, navodimo nekoliko bitnih sadržaja za uspješnost ishoda:

- ishodi učenja trebaju pružiti povratnu reakciju, a ne samo donijeti završnu vrijednost (brojčanu ili opisnu);
- uspješnim ishodima učenja moraju biti definisani objektivni kriterijumi jednaki za sve;
- treba težiti ishodima učenja koji uvažavaju aktivnost i doseg nastavnika i učenika sa što manje vanjskih uticaja;
- ne tražiti ishodima učenja samo znanje, nego i vještine, navike, sposobnosti itd.;
- ishodi učenja kao proces, bez obzira na već pomenuti nivo sistemskog pristupa u nastavi, moraju obuhvatiti cijelokupni proces nastave (sve aktivnosti u njoj), a ne samo jednu, ocjenjivačku aktivnost;
- ishodi učenja se ne smiju svesti na ocjenjivanje samo završnog procesa jer bi oni tada prestali da budu sistem i svodili bi se samo na rutiniranu aktivnost.

Prethodnim navodima za sintagmu „uspješni ishodi učenja“ metodološki razvijamo pojmovno razgaraničenje ishoda učenja u kontekstu sistemskog pristupa nastavi. Ishodi školskog učenja pored ostalog obuhvataju:

- pozitivnu, stvaralačku, „nevidljivu“ lidersku ulogu nastavnika;
- ishodi učenja moraju da podstiču različitost kod učenika (individualizacija ocjenjivanja);
- ishodi školskog učenja moraju imati jasnu svrhu sa kojom će biti upoznati i učenici i roditelji;
- ishodi školskog učenja moraju nužno osigurati povratnu reakciju kod učenika i tako postati aktivnost u službi njihovog razvoja;
- ishodi učenja uključuju mehanizme samoprocjene nastavnika i učenika;
- ishodi školskog učenja su sastavni dio planiranja nastave (ocjena kao ishod postignuća određuje brzinu napredovanja učenika, dubinu njegove angažovanosti u nastavnom procesu, vremenski tok realizacije programskih sadržaja, brže – sporije i slično). Uspješni i kvalitetni ishodi školskog učenja, bez obzira na sistemski pristup nastavi, moraju biti valjani, pouzdani, razumljivi, eksplicitni i javni, od čega svakako i zavise.

Literatura

1. Branković, D. (2001). Pedagoške teorije. Banja Luka: Univerzitet u Banjoj Luci;
2. Ćatić, R. i Stevanović, M. (2003). Pedagogija. Pedagoški fakultet Zenica;
3. Lehner, U. i Osinger, D. (2007). Komunikacija u procesima promjena. Austrija: K-eduko education;
4. Luhmann, N. (1968). Teorija sistema – Svrhovitost i racionalnost. Zagreb: Globus, bilioteka Novi svijet;
5. Rajston, Džastman i Robins (1996). Vrednovanje u savremenom obrazovanju. Beograd: Savezni zavod za proučavanje školskih i prosvjetnih pitanja;
6. Simić, K. (2018). Evaluacija rada učenika primjenom inovativnih sistema u nastavi. Brčko: Evropski univerzitet Brčko distrikt;
7. Vujaklija, M. (1991). Leksikon stranih riječi i izraza. Beograd: Izdavačko preduzeće Prosveta.

HUMAN RESOURCES AS A SOURCE OF COMPETITIVE ADVANTAGES IN TOURISM

Branislav Sančanin²⁰

Aleksandra Sančanin²¹

ЉУДСКИ РЕСУРСИ КАО ИЗВОР КОНКУРЕНТСКЕ ПРЕДНОСТИ У ТУРИЗМУ

Резиме

Ефикасно управљање људским ресурсима у туризму представља сталну планску активност усмерену према оптимализацији неопходног људског потенцијала, благовременој регрутацији и селекцији, обуци као гаранцији стицања нових знања и вештина, непрекидном праћењу учинка и успостављању вредносног система који ће мотивисати запослене како би се у сваком тренутку осећали као важан део организације чији пословни резултати воде ка остваривању циљева.

Управљање људским ресурсима добија све значајнију улогу у укупном управљању компанијама чија је претежна делатност туризам, ценећи да је реч о аутентичном и непоновљивом ресурсу, који има пресудну важност у обезбеђивању конкурентске предности.

Улагањем у људске ресурсе постиже се конкурентска предност организације у једној најбрже растућим делатностима са значајним утицајем на целокупни привредни развој, с обзиром на то да туризам као друштвени феномен, својом мултипликативношћу генерише читав низ економских, политичких, социјалних и културних функција.

Кључне речи: туризам, људски ресурси, конкурентска предност.

Abstrakt

Efficient management of human resources in tourism represents a continuous planning activity aimed at optimizing the necessary human potential, timely recruitment and selection, training as a guarantee of acquiring new knowledge and skills, continuous monitoring of performance and establishing a value system that will motivate employees in order to feel at all times as an important part of an organization whose business results lead to the achievement of goals.

Human Resource Management is gaining an increasingly important role in the overall management of companies whose main activity is tourism, taking into account that it is an authentic and unrepeatable resource, which is crucial in securing competitive advantage.

By investing in human resources, the competitive advantage of the organization in one of the fastest growing industries is achieved, with a significant impact on the overall

²⁰ Branislav Sančanin, Faculty of Management, Sremski Karlovci, Union - Nikola Tesla University, Belgrade, +381 65 898 1 898, e-mail: branislav.sancanin@famns.edu.rs

²¹ Aleksandra Sančanin, Evropski univerzitet Brčko, +381 66 199 502, e-mail: aleksandra95sancanin@gmail.com

economic development, since tourism as a social phenomenon, with its multiplicity, generates a whole range of economic, political, social and cultural functions.

Key words: Tourism, Human resources, Competitive advantage.

УВОД

Процес глобализације избрисао је просторне и временске границе и тиме оснажио изазов постизања жељене конкурентске предности у туризму. Постоји консензус да конкурентски искорак треба тражити у квалификованом, креативном, талентованом и мотивисаном људском потенцијалу, чиме се све остale детерминанте, као што су капитал, приступ сировинама, савремена технологија или јефтина радна снага, потискују на нижи ниво. У том контексту треба сагледавати и циљ рада да се кроз призму базичних карактеристика људских ресурса, укаже на људске ресурсе, као једну од најбитнијих функција менаџмента на чему се изграђује конкурентска предност на тржишту туризма.

Специфична истраживања управљања људским ресурсима у области туризма, као релевантној пословној функцији, од анализе послова и планирања, запошљавања кроз процесе регрутовања, селекције и социјализације, обуке запослених и њихове мотивације, све у оквирима спровођења мера безбедности на раду и заштите здравља запослених и поштовања законске регулативе и етичких принципа, представљају кораке без којих у динамичном тржишном окружењу није могуће обезбедити циљеве организације, односно пословни успех.

Ефикасно управљање људским ресурсима у туризму представља сталну планску активност усмерену према оптимализацији неопходног људског потенцијала, благовременм запошљавању, обуци као гаранцији стицања нових знања и вештина, непрекидном праћењу учинка и успостављању вредносног система који ће мотивисати запослене како би се у сваком тренутку осећали као важан део организације чији пословни резултати воде ка остваривању циљева.

У глобалном окружењу стицање нових знања и унапређење вештина значи стварање услова за напредовање у каријери, јер је то једна од најважнијих карика опстанка на све захтевнијем светском туристичком тржишту, које запошљава сваког 10 радника. Светски савет за путовања наглашава да је у 2017. години више од 1,3 милијарди људи својим путовањем допринело 10,4% глобалном БДП-у и обезбедило 313 милиона радних места. Процењено је да је раст путовања и туризма настављен и у 2018. години: са 4,6% у 2017 на 4,8% у 2018. години, што је допринело креирању нових 9,5 милиона радних места (WTTC, Travel & Tourism Economic Impact 2018, Serbia).

1. ОСТВАРИВАЊЕ КОНКУРЕНТСКЕ ПРЕДНОСТИ

Управљање људским ресурсима добија све значајнију улогу у укупном управљању компанијама чија је претежна делатност туризам, ценећи да је реч о аутентичном и непоновљивом ресурсу, који има пресудну важност у обезбеђивању конкурентске предности. Да би то било могуће потребно је интегрисати менаџерску функцију са оптималном кадровском структуром, која означава алокацију запослених на право место и у право време, сходно њиховим квалификацијама и вештинама. Од менаџера се захтева да константно раде на приближавању интереса појединача са интересима организације, с тежњом њиховог изједначавања.

Павловић (2018) указује да је организацијама битно да политике и активности менаџмента људских ресурса подржавају њене широке стратешке циљеве. Стратешки менаџмент људских ресурса подразумева креирање и реализацију политика управљања људским ресурсима које подстичу развој компетенција и понашања запослених који су организацији неопходни ради остваривања стратешких циљева.

Управљати људским ресурсима у туризму значи корачати ка циљу чинећи то стратешки, друштвено одговорно и уз поштовање свих етичких принципа, а тада је реално очекивати позитивне рефлексије и од синергије појединачних снага организације.

Функција управљања људским ресурсима видно је издигнута изнад некадашње административно-техничке позиције, на ниво где се истиче значај креирања стратешких опредељења, као и у непосредној имплементацији стратегије. Може се закључити да је такав приступ одговор на потребу оснаживања конкурентске позиције организације, што се постиже оним елементима које поседује људски ресурс: знањем, вештинама, способношћу, мотивацијом и лојалношћу.

Сезоналност у туризму релативизује стални радни однос, при чему ублажавање великих турбуленција на тржишту радне снаге мора да буде амортизирано продужетком сезоне током целе године. Изазовима у таквом окружењу, подложном бројним тржишним утицајима, могу да одговоре само оспособљени менаџери који свакодневно хармонизују интересе компаније и своје активности са расположивим људским ресурсима. Управо ту налазимо концентрацију онога што организацију у туризму може да чини конкурентнијом: да поседује нешто што остали на тржишту немају, односно да захваљујући људским ресурсима, зна и може да уради боље, брже, јефтиније од других (Петковић и сар., 2009:141).

Мало је активности у привреди које су толико условљене људским ресурсима, као што је то туризам. Вемић и сар. (2014:213) примећују да је на одређеним дестинацијама због сезонског карактера и честе промене запослених, отежано регрутовање и селекција адекватних кандидат, као и да ван сезоне они са одговарајућим квалификацијама остају без посла.

Проблеми који се повремено јављају резултантама су читавог низа фактора који утичу на то да се на управљање људским ресурсима у туризму гледа као на трошак, а не на чињеницу да је реч о кључној детерминанти за успешно свеукупно пословање. Улагањем у људске ресурсе постиже се конкурентска предност организације у једној најбрже растућим делатностима са значајним утицајем на целокупни привредни развој,

с обзиром на то да туризам као друштвени феномен, својом мултиплекативношћу генерише читав низ економских, политичких, социјалних и културних функција.

2. АСПЕКТИ УПРАВЉАЊА ЉУДСКИМ РЕСУРСИМА

Један од најизазовнијих и комплекснијих менаџерских послова јесте управљање људским ресурсима, у складу са циљевима и стратегијом организације, ради повећања њихове ефикасности, односно пословног успеха у промењивом окружењу. Без обзира на сложеност управљања људским ресурсима, издиференцирале су се базичне активности које је потребно имплементирати у свим организацијама: анализа посла, планирање људских ресурса, регрутовање, селекција кандидата, социјализација запослених, унапређење и оцењивање перформанси запослених, награђивање и мотивација запослених, заштита запослених, мотивација за рад, деградација и отказ уговора о раду.

Ради повећања ефикасности људских ресурса често је у употреби модел: *Competence* – компетентност, *Commitment* – посвећеност, *Congruence* – усклађеност и *Cost effectiveness* - исплативост (Stoner et al., 1997:368).

2.1. Анализа посла

Анализа посла, као базични процес у управљању људским ресурсима, синтетизује детектовање и употребу свих важнијих показатеља о пословима, уз спецификацију знања, вештина и способности које су потребне за његову реализацију. Свеобухватан опис посла и спецификација знања, вештина и способности које се очекују од кандидата умногоме олакшава и убрзава процес јер елиминише све оне који не испуњавају тражене услове.

Достанић (2018) наводи да подаци добијени за анализу посла представљају две базичне димензије свих активности у оквиру менаџмента људских ресурса: садржај посла, са називом радног места, описом посла, правима, обавезама и одговорностима, и профил који се односи на извршиоца, као што је стручна спрема, радно искуство на сличним пословима, познавање страних језика и сл.

Јовановић-Божинов, Кулић и Цветковић (2004) истичу да адекватно осмишљена и реализована анализа посла обухвата:

- утврђивање описа посла и броја извршилаца за свако радно место;
- утврђивање услова који се за обављање одређеног посла морају испуњавати;
- дефинисање односа надређености и подређености;
- дефинисање општих принципа, правила и метода рада и сл.

Компонента анализе посла која се односи на опис посла идентификује задатке, дужности и одговорности које сам посао носи са собом. Опис посла треба да покаже шта, зашто, где и како је урађено. Из датог описа посла, без обзира на то да ли је начелан или детаљан, произилазе стандарди за његово обављање (Черовић, 2013).

„Захваљујући детаљном опису активности и компетенција запосленог, опис посла постаје незаobilазан инструмент управљања људским ресурсима. Важност описа

посла у процесу запошљавања лежи у опису свих елемената одређеног професионалног положаја, што сваком кандидату за запослење и руководиоцу који жели да запосли кандидата, омогућује да учини оптимални избор“ (Вукоњански и сар., 2012:25).

2.2. Планирање људских ресурса

Процес запошљавања започиње планирањем људских ресурса, где се на основу полазне тачке, базиране на предвиђању промена у интерном и екстерном простору, предвиђа неопходан људски потенцијал потребан за реализацију плана и одређују оперативни задаци за његово остварење. У овој фази се очекују одговори на питања које послове треба обавити како би се стигло до циља, али и колико је неопходно ангажовати људског потенцијала, са дефинисаним знањима, вештинама и способностима за свако радно место.

Како би планирање људских ресурса имало жељене резултате, неопходан је систематичан приступ кроз одређивање постојећег стања људских ресурса, а након тога следи процена будућих људских ресурса (Ђорђевић-Бољановић, 2018).

Туризам директно и индиректно ангажује значајан људски потенцијал, а један од најзначајнијих проблема огледа се у сезоналности – запошљавању само у току сезоне, што прати и комплексан процес планирања људских ресурса.

Планирањем људских ресурса потребно је установити краткорочне и дугорочне циљеве, који не треба да буду усмерени само на активности, већ на резултат. За циљеве који су јасни, мерљиви, реалистични, временски орочени и доследни, кажемо да су исправно дефинисани.

Генерално, укупно планирање људских ресурса базира се на прихватању аксиома да су људи највреднији ресурс организације, а све ради обезбеђивања потребних услова за одговарајуће кадрове, који ће моћи да остваре утврђене циљеве организације.

Черовић (2013) наглашава да оперативно планирање људских ресурса, које интегрише тренутни ниво знања и вештина, с једне, и способности и будућа упражњења места, с друге стране, мора да буде координисано с плановима топ менаџмента.

2.3. Регрутовање

Регрутација интегрише активности које организација предузима ради идентификовања и привлачења појединача који поседују способности које ће користити организацији у остваривању стратешких циљева, при чему се указује на постојање три фазе у процесу запошљавања: апликација, интеракција и понуда за посао (Saks, 2005).

Регрутовање представља процес где организација истиче своје потребе у смислу броја и структуре радника, а кандидати потврђују жељу да раде у одређеној организацији (Петковић М., 2008:454). Циљ регрутовања обухвата проналажење најбољих кандидата и њихово дугорочно задржавање у организацији. (Богићевић, 2003:91) Дакле, регрутовање је двосмеран, континуиран и интензиван процес где обе стране треба да буду задовољне. Регрутовање може да буде интерног и екстерног

карактера. Корисност интерног регрутовања је у томе што је већа поузданост у процени кандидата с обзиром на отворену могућност која је дата менаџменту у процењивању потенцијалног кандидата, као и што се ова активност може преферирати ради унапређења запослених. Осим тога, овакав вид регрутовања је јефтинији, а кандидати из организације већ познају остале запослене, структуру и начин рада.

Као недостаци интерног регрутовања често се наводи да такве организације постају затворене за нове идеје и промене, као и да се ствара упражњено радно место.

Екстерно регрутовање је процес тражења кандидата из спољне средине, скупље је од интерног регрутовања, јер постоје трошкови оглашавања и социјализације, а постоји и ризик избора неадекватног кандидата. Трошкове оглашавања могуће је једним делом редуковати користећи све предности које нуди конвергентно медијско окружење. Санчанин (2018) указује да у односу на све претходно имплементиране новине, конвергенција медија, која је резултат примене унапређених мултимедијалних комуникација, представља један од најзначајнијих заокрета, не само у производњи и дистрибуцији туристичких медијских садржаја, већ и у односу на потрошача. Пратећи ове промене, намеће се и неопходност континуиране едукације, како би се менаџерима задуженим за корпоративну комуникацију у туризму у сваком тренутку обезбедило довољно знања и вештина, што им је неопходно за рад у конвергентном простору.

Као предност екстерног регрутовања истиче се то да нови људи доносе нове идеје, стварајући позитиван имаџ организације отворене за промене, а уколико поседују претходно радно искуство, могуће је кориговати трошкове обуке. Осим тога, не постоји проблем стварања упражњеног радног места, као што је то случај код интерног регрутовања.

Примарни задатак управљања људским ресурсима је обезбеђење довољно кандидата са адекватним знањима, вештинама, интересима и мотивима како би било могуће реализовати развојне и стратешке циљеве организације (Кука, 2011).

2.4. Селекција и социјализација

Селекција се може дефинисати као избор кандидата између више њих, који сходно унапред дефинисаним стандардима, највише одговарају организацији. Реч је о одговорном процесу који се не може поједноставити на поступак изборна најбољих кандидата, јер се заправо инсистира на креирању скупова у којима сваки појединач у одређеном скупу поседује специфична знања, вештине и способности. Што су знања, вештине и способности кандидата ближи потребама организације, шансе за добијење понуде за посао су веће.

Појединачне разлике које утичу на процес селекције могу се посматрати кроз призму способности, особина личности и компетенција (Черовић, 2013).

Способност дефинишемо као особине које људи поседују као предуслови за остваривање резултата у некој области. Деле се на интелектуалне, перцептивне и психомоторне.

Особине личности интегришу све оно што појединца чини различитим од других, а препознатљиве су кроз креативност, оптимизам, забринутост, амбициозност, агресивност, присност и сл.

Под компетенцијом подразумевамо способност појединца да успешно обавља одређени посао или задатак.

Менаџери за људске ресурсе све чешће треба да оцене и сертификоване кандидате за одређену област рада или им дају предност у односу на оне без сертификата. Farashah et al. (2018) истичу да добровољна сертификација позитивно говори о подносиоцима таквих сертификата, јер докази о опсегу и природи сертификације на појединачне и организационе исходе, помажу онима који су задужени за запошљавање.

Селекција почиње прикупљањем података о кандидату: попуњен пријавни образац и препоруке, а од значаја је интервју који са кандидатима обављају менаџери за људске ресурсе. Интервју је двосмеран процес, који даје прилику за оцену претходног искуства, способности и вештина кандидата, процењујући то из угла потреба према сачињеном опису радног места.

„У случајевима када интервју није довољан за доношење одлуке, примењују се тестирања кандидата: тестови способности, личности, постигнућа, тестови способности за обуку, тестови посебних способности, медицински, физички и полиграфски тестови“ (Torrington et al., 2004:199).

Након интервјуа потребно је сачинити кратак писани резиме са кандидатима који су ушли у ужи избор, проверити њихове референце, донети одлуку о запошљавању и обавестити кандидата коме ће бити понуђен уговор о запошљавању, као и оне који нису изабрани.

За кандидате из организације користе се додатне методе које укључују оцену успешности и оцену сарадника.

Упркос томе што процес селекције обухвата бројне различите итерације, које се прилагођавају захтевима посла, Шушњар и Зимањи (2006:166) предлажу модел селекције са следећим елементима: пријем молби, тестови, интервју, препоруке и провера документације, оцена здравствене способности, разговор са руководиоцем, приказ посла и одлука о запошљавању.

Запошљавање се може окарактерисати и као критична фаза циклуса управљања људским ресурсима, с обзиром на то да организацији обезбеђује могућност да стекне компетенције које су потребне за обављање дефинисаних послова (Вукоњански и сар., 2012).

Коначна одлука о прихватању посла под понуђеним условима је на кандидату, уз испуњене здравствених услова.

Када се обави избор кандидата, новозапослене је неопходно упознати са организацијом, организационом културом, кодексом понашања, очекивањима и сл. Тај процес се назива социјализација.

„Послодавац ће повећати шансу да запосли поштену особу, уколико кандидат уради тест интегритета којим се процењује његово поштење за посао који ће да обавља. У употреби су два теста: отворени тест интегритета – тако што се директно постављају питања о томе шта осећају или мисле о крађи или кажњавању неетичког понашања. Други тест је заснован на личности и њиме се процењује поштење кандидата тако што се мере психолошке карактеристике, као што су поузданост и савесности“ (Павловић, 2016:141).

Организација уводи у посао новозапослене реализацијом одговарајућег програма, који према ауторима Будаковић и Пештек (2018) садржи две групе активности: оријентацију и обучавање за рад на пословима. Оријентација представља упознавање са организацијом, организационом јединицом где ће радити, упознавање са захтевима организације и очекивањима у односу на запосленог, упознавање са правилима понашања (кодексом), обавезама, правима и одговорностима, упознавање радног окружења, упознавање послова. Обучавање за рад на пословима је оспособљавање запослених за рад на позицији на којој су распоређени.

2.5. Унапређење перформанси запослених

Образовање преставља виталну инвестицију коју је неопходно стратешки планирати ради обезбеђења адекватног знања и вештина. Како формално образовање није довољно, потребно је континуирано планирати обуке. „Развој вештина не помаже само у побољшању резултат рада, већ повећава вероватноћу да посао остане интересантан, што ће помоћи у задржавању обученог кадра у организацији“ (Програм развоја људских ресурса у туризму, 2014:3).

Неизоставне активности људских ресурса представљају обуку и развој: први корак је идентификација потреба за обуком, а након тога је потребно изабрати адекватан програм. Употребна вредност знања све више се скраћује, што истовремено намеће потребу и мотивише запослене да улажу у стицање нових знања и вештина, што за организацију значи вредан конкурентски искорак.

Обука треба да допринесе променама у специфичним знањима, вештинама и способностима, као и у ставовима и понашању и односи се на постојеће радно место. Обука није континуиран процес и везује се за садашње активности.

Обука и тренинг се могу препознати као планирани напор организације ради побољшања перформанси запослених на њиховом радном месту или на неком повезаном радном месту (Богићевић, 2003).

С друге стране, развој је оријентисан на време које тек долази и представља платформу за стицање нових знања, вештина и способности, не занемарујући унапређење актуелних послова.

Бакић (2011) апострофира важност развоја, обуке и образовања, превасходно менаџера у туризму, за постизање и одржавање кункурентске способности, с обзиром на то да се од људског потенцијала не очекује само формално образовање, већ и константно стручно усавршавање. Дакле, „све се више намеће тврђња да успех савременог туристичког предузећа не зависи од његовог капитала, већ од образованости и знања његових запослених“ (Шекарић и сар., 2015:273).

Континуиране обуке и образовање у туризму јављају се као императив изградње и одржавања конкурентности. Изостанак усклађености између образовања и обуке запослених са стварним потребама може да генерише незадовољство и смањену продуктивност. Стога се од управљања људским ресурсима очекује хармонизација између стварних компетенција и потребног нивоа образовања запослених (Караман-Аксентијевић Н., Вујић В., 2010).

Постоји нераскидива веза између обуке и развоја, а стечено знање и вештине огледају се и у управљању људским ресурсима. „Схвата се да је потребна већа

посвећеност улагању у квалитет знања и нови културни приступ, као потврда о неопходности једног облика просперитета за појединца и за друштво“ (Зјалић Љ., 2009).

Евидентне су велике разлике у броју оних који пролазе кроз образовање и обуку везану за посао. Сваке године њу у Данској, Шведској, Швајцарској и САД прође више од 40%, насупрот Грчкој, Мађарској, Италији или Шпанији где је прође тек 10% запослених. (OECD, 2007:87)

Развој каријере у великој мери ојачава везе између интереса и потреба сваког појединца и организације, што намеће сталну потребу усклађивања потреба запослених за развојем каријере и потреба организације за квалитетним радницима, при чему се указује на разлику између посла и каријере. Наиме, посао је нешто што особа ради на радном месту ради зараде, док каријере представља плодну, истраживачку активност која доноси задовољство (Бахтијаревић-Шибер Ф., 1999).

Квалитет укупног образовања запослених у организацији је битан за иновативни и стваралачки рад. Међутим, сви запослени нису и не могу бити иноватори и рационализатори. Аутори Кулић и Ђурић (2014) примећују да то не значи да остали квалификовани радници, који су стекли неопходна знања, вештине и компетенције, и који су оријентисани на образовање и учење, не представљају развојни потенцијал и конкурентску предност на тржишту. Што се више запослених буде усавршавало и пројектовало свој професионални развој, рефлексије тог усавршавања и развитка ће бити видљивије, односно веће су шансе да људски капитал буде утемељен на знању, идејама, компетенцијама и стваралаштву.

2.6. Оцена перформанси запослених

Оцена перформанси представља сложен, формализован и структурисан посао за оцену појединачног учинка и доприноса у одређеном временском интервалу. Оцени перформанси претходи дизајнирање и на стандардима базиран систем оцењивања, који обезбеђује упоређивање оствареног и прописаног учинка и указује на то где и како треба унапредити активности ради побољшања учинка. Оцењивање се примењује у унапред задатим роковима, а од оцене зависи да ли ће запослени бити награђен или упућен на обуку или на ниже радно место.

Од пресудне важности за успешно оцењивање имају критеријуми индикатора учинка. *Релевантност* – мери аспекте учинка битне за организацију, *Веродостојност* – заинтересовани актери треба да уваже податке као тачне и поуздане, *Правовременост* – механизам прикупљања и дистрибуција података доносиоцима одлука мора да буде у право време, *Јасна исказаност* – једноставни и лаки за употребу индикатори, *Фокус* – број индикатора свести на најважније, *Упоредивост* – подаци треба да буду упоредиви са другим организацијама у истом временском периоду, *Атрибутивност* – дефинисати у којој мери су промене о учинку резултат активности у организацији, а не дејства екстерних детерминанти, *Економичност* – прикупљање података у одређеном временском оквиру мора да буде у границама наменски определених средстава и *Прилагодљивост* – индикатори не могу да буду брана иновацијама, већ морају да буду прилагодљиви променама (Вукоњански и сар., 2012).

Ради оцењивања оствареног учинка запослених на располагању је широк спектар метода: упитници, упоређивање у паровима, рангирање, критични инциденти и сл. (Мицић Р., Арсић Љ., 2010).

Како би комплетан процес оцењивања могао бити окарактерисан као објективан и легитиман, могуће је комбиновати оцењивање појединачних и колективних резултата применом „технике 360 степени“. Овај метод оцењивања учинка из више извора, где су укључени сви надређени и подређени, као и корисници услуга, комбинује се са оценом коју запослени даје себи, значајно редукује субјективност (Вукоњански и сар., 2012).

2.7. Награђивање и мотивисање запослених

Награђивање, као важна функција менаџмента људских ресурса која се реализује креирањем система стимулисања запослених, остварује се кроз зараде, накнаде, награде и остале вредности које послодавац обезбеђује запосленима у замену за уложени рад. Другим речима, то је један од најважнијих начина за привлачење нових радника, њихово задржавање и мотивисање да остварују добре резултате (Мартиновић М., Танасковић З., 2014).

Битан задатак менаџера за људске ресурсе је да у организацији успостави правичан систем награђивања који ће имати позитивне рефлексије на организациону климу и међуљудске односе, што може да буде истински катализатор за мотивацију запослених.

Мотивација се може посматрати као скуп узајамно повезаних покретачких сила које су истовремено важне за запослене и за менаџере ради реализације „ЗЕ“ детерминанти успешног пословања – *ефективности, ефикасности, економичности*, који усмеравају према циљу.

Можда једну од бољих илустрација наведеног налазимо у узајамној спрези мотивације, образовања и зарада. Образовање креира радну снагу способну за извођење сложених и плаћенијих послова. Постојање таквих послова чини да школовање буде вредно труда за ученике и студенте. Сви они неплаћени часови у учионици ће се, временом, трансформисати у посао који ће радницима надокнадити време током кога су учили а не зарађивали новац (OECD, 2007).

Аналогно поменутој повратној вези између мотивације, образовања и зарада потребно је указати и на везу између образовања које подстиче раст и развој организације, али и другог смера где раст и развој подстичу појединце да све више улажу у своје образовање.

Јамбрек и Пенић (2008) указују да су мотив и циљеви у међусобном односу и да се само јаком мотивацијом могу учврстити и дефинисати циљеви, при чему треба водити рачуна о индивидуалним разликама, карактеристикама посла и организацији као целини.

Систем награђивања обухвата материјалне и нематеријалне награде. Материјалне су обухваћене системом зарада, док нематеријалне упућују на статус запосленог или напредовање у каријери.

Унапређење (промоција) означава промену положаја на виши ниво који захтева више знања и способности у оквиру организације. Разлог за унапређење може да буде

награда за претходно добре резултате или усмерење организације да искористи потенцијале својих запослених. Приликом унапређења, мора се водити рачуна о томе да се запослени унапређују на основу постигнутих резултата на постојећем радном месту, али да нису дорасли захтевима новог радног места (*Петрово начело – напредовање до граница неспособности*). Унапређењу морају да буду страни фаворизовање и дискриминација (Шехић Џ., Рахимић З., 2009).

Једна од најлошијих констатација за менаџера људских ресурса је недостатак одговарајућег квалификованог особља, јер то води успоравању раста и развоја организације и подстиче раст зарада постојећих радника.

Закључак

Конкурентну предност на динамичном и промењивом тржишту могу да остваре само организације које располажу квалификованом, обученом и мотивисаном радном снагом. Базичне активности управљања људским ресурсима су планирање људских ресурса, регрутовање, селекција, обука и развој запослених, оцена перформанси и награђивање.

Успешан менаџер људских ресурса је онај који успе да повећа ефикасност уважавајући циљеве организације.

Ефикасно управљање људским ресурсима представља најважнији ослонац расту и развоју организације, као и жељеном искораку у односу на конкуренцију. Да би то било могуће неопходно је сваком раду дати смисао и видљивост индивидуалног доприноса реализацији укупних активности организације, јасно делегирати задатке, обезбедити у право време одговарајуће обуке, ценећи потребе и интересовања, правично вредновати рад и трасирати пут за напредовање у каријери. Наравно, посао у организацији не омогућава само стицање зараде, већ и пружа осећај идентитета и припадништва, као и битно другачијег самопоштовања.

Једна од најпогубнијих спознаја за менаџера људских ресурса је недостатак одговарајућег квалификованог особља, јер то води успоравању раста и развоја организације и подстиче раст зарада постојећих радника.

Управљање људским ресурсима представља једну од најзначајнијих функција менаџмента, од примарног значаја како за успешно пословање организације, тако и за стицање и одржавање конкурентске предности.

Литература

01.	Бакић О. (2011) Маркетинг у туризму. Универзитет Сингидунум, Београд
02.	Бахтијаревић-Шибер Ф. (1999). Менаџмент људских потенцијала, Голден маркетинг, Загреб
03.	Богићевић Б. (2003). Менаџмент људских ресурса, Економски факултет, Београд
04.	Будаковић А., Пештек А. (2018) Управљање људским ресурсима у контексту интерног маркетинга, Економски факултет, Сарајево
05.	Вукоњански И., Шартије Т., Констанс П., Хефер Х., Боројевић Т., Радосављевић К., Барбер Џ., Теријен О., Рамбо Т. (2012). Приручник за управљање људским ресурсима, Савет Европе, Канцеларија у Београду
06.	Достанић М. (2018). Специфичности управљања људским ресурсима у процесу превенције криминала, Анали пословне економије, Бања Лука, 19. стр. 48-58
07.	Ђорђевић-Бољановић Ј. (2018). Менаџмент људских ресурса, Универзитет Сингидунум, Београд
08.	Evaluation of job creation G20 countries through maximising infrastructure capacity through technology that facilitates travel and integrates security (2018). World travel & tourism council. Доступно на: https://www.wttc.org/-/media/files/reports/2018/wttc--g20-jobs-creation-white-paper-en.pdf (Приступ: 28.12.2018)
09.	Зјалић Љ. (2009). Јудски ресурси и њихова оспособљеност за укључивање у развој привреде и друштва. МП Београд, 1-2, стр. 92-111
10.	Јамбек И., Пенић И. (2008). Управљање људским потенцијалима у подuzeћима – људски фактор, мотивација запосленника као најважнији чимбеници успјешности пословања подuzeћа. Зборник Правног факултета Свеучилишта у Ријеци, 29 (2), 1181-1206. Доступно на: http://hrcak.srce.hr/40704 (Приступ: 09.12.2018)
11.	Јовановић-Божинов М., Кулић Ж., Цветковски Т. (2004). Менаџмент људских ресурса, Мегатренд, Београд, стр. 28
12.	Караман-Аксентијевић Н., Вујић В. (2010). Управљање знањем и људским развојем у туризму, Факултет за менаџмент у туризму и угоститељству, Опатија
13.	Кука Е. (2011). Менаџмент људских ресурса: Практични менаџмент, стручни часопис за теорију и праксу менаџмента, 2 (2), стр. 64-66. Доступно на: http://hrcak.srce.hr/76454 (Приступ: 17.12.2018)
14.	Кулић Р., Ђурић И. (2014). Квалитет људских ресурса и конкурентна способност националне економије, Андрагошке студије, Бр. 1 стр. 31-48
15.	Мартиновић М., Танасковић З. (2014) Менаџмент људских ресурса, Висока пословно-техничка школа струковних студија, Ужице

16.	Министарство просвете Србије, Завод за уџбенике. (2007). Људски капитал – како оно што знате обликује ваш живот, Београд
17.	Мицић Р., Арсић Љ. (2010). Управљање људским ресурсима у организацијама, Економски погледи Бр. 2. стр. 27-40
18.	Мицић Р., Арсић Љ. (2010). Управљање људским ресурсима у организацијама, Економски погледи Бр. 2. стр. 27-40
19.	Павловић Н. (2018). Стратегијски менаџмент - презентација, Факултет за хотелијерство и туризам, Врњачка Бања
20.	Павловић Н. (2016). Пословна култура и етика, Факултет за хотелијерство и туризам, Врњачка Бања
21.	Петковић М., Јанићијевић Н., Богићевић Б. (2009). Организација – Дизајн, Понашање, Људски ресурси, Промене. ЦИД Економски факултет, Београд
22.	Петковић М. (2008) Организационо понашање са менаџментом људских ресурса, Економски факултет, Београд
23.	Saks, A. M. (2005). The impracticality of recruitment research. In A. Evers, N. Anderson, & O. Voskuijl (Eds.), <i>Handbook of Personnel Selection</i> (pp. 419-439). Oxford, UK: Blackwell.
24.	Sančanin B. (2018) The impact convergence on the development of integrated corporate communication in tourism, <i>Journal of Economics, Management and Informatics Bizinfo</i> , Blace, Volume 9, Number 2, pp. 81-102. UDC: 005.574:338.48]:004.738.5 004.738.5, doi: 10.5937/bizinfo1802081S
25.	Stoner, J.R., Freeman, E.,&Gilbert, D.R. (1997). Менаџмент, Желнид. Београд
26.	Torrington D., Hall L.&Taylor S. (2004). Менаџмент људских ресурса, Дата статус, Београд
27.	Farashah A.D., Thomas J., Blomquist T. (2019) Exploring the value of project management certification in selection and recruiting, <i>International Journal of Project Management</i> 37, 14-26
28.	Черовић С. (2013). Управљање људским ресурсима у хотелијерству, Универзитет Сингидунум, Београд
29.	Шехић Џ., Рахимић З. (2009). Менаџмент, Економски факултет, Сарајево
30.	Шекарић М., Миловановић М., Костић М., Шекарић Сотировски Ј. (2015). Значај образовања људских ресурса у хотелијерству, SITCON 2015 - Singidunum International Tourism Conference, Београд
31.	Шушњар Г., Зимањи В. (2006). Менаџмент људских ресурса, Економски факултет, Суботица

Интернет извори	
01.	Word Travel & Tourism Council (WTTC), 2018. <i>Travel & Tourism Economic Impact 2018 Serbia</i> . [pdf] London: WTTC. Available at: < https://www.wttc.org/-/media/files/reports/economic-impactresearch/countries-2018/serbia2018.pdf > Доступно на: https://www.wttc.org/about/ (Приступљено: 02.02.2019)
02.	Online recruitment in Portugal: Theories and candidate profiles, Journal of Business Research, Volume 94, January 2019, Pages 273-279. Доступно на: https://fardapaper.ir/mohavaha/uploads/2018/12/Fardapaper-Online-recruitment-in-Portugal-Theories-and-candidate-profiles.pdf (Приступљено: 09.02.2019)

PROCES KAPITALNOG INVESTIRANJA

Prof. dr Nevenka Nićin²²

Dipl.ek.Mirjana Šormaz²³

Dipl.ek.Slađan Kovandžić²⁴

Rezime

Investiranje podrazumeva ulaganje na duži vremenski period. Iako ne postoji univerzalno definisana granica, najčešće se pod investicionim ulaganjem smatra ulaganje koje traje duže od godinu dana, mada ima slučajeva u poreskim zakonodavstvima da se investicionim ulaganjima smatra držanje hartija od vrednosti duže od 6 meseci. Investiranje je angažovanje novca ili neke druge aktive u sadašnjem trenutku u očekivanju ostvarenja koristi u budućnosti. Motiv zbog koga se investitori odriču potrošnje u sadašnjosti je očekivanje da će investicijama steći sredstva koja će im omogućiti veću potrošnju u budućnosti.

Kapitalne investicije se odnose na ulaganja u realna dobra, kao što su: zemljište, zgrade, pogoni, oprema i zalihe ili nematerijalna dobra kao što su: patenti, zaštitni znakovi i know – how.

Investiranje u kapitalna dobra obično obuhvata gugoročna vezivanja resursa. Kapitalne investicione odluke zahtevaju velike sume novca. Svaka kapitalna investicija može se konceptualno podeliti na dve komponente, na osnovu vrednosti i to: tržišno utvrđenu vrednost vezanu za alternativnu upotrebu i preduzetničku komponentu kapitala.

Samo ona komponenta u kojoj može doći do gubitka vrednosti, a to je preduzetnički ili element kapitala sklon riziku, komplikuje izbor.

Ključne reči: *investiranje, hartija od vrednosti, kapitalne investicije, preduzetnička komponenta kapitala, patenti, know – how*

²² Univerzitet Union, Fakultet za poslovno industrijski menadzment i pravo, Beograd, Ekonomski fakultet, Evropski univerzitet Brčko, Brčko distrikt, nicinnevenka@gmail.com

²³ Student drugog ciklusa na Ekonomskom fakultetu EUBD Brčko distrikt, BIH

²⁴ Student drugog ciklusa na Ekonomskom fakultetu EUBD Brčko distrikt, BIH

CAPITAL INVESTMENT PROCESS

Summary

Investing involves investing for a longer period of time. Although there is no universally defined margin, the most commonly considered investment is an investment that lasts more than a year, although there are cases in tax legislation that investment frauds are considered to be holding securities for more than 6 months. Investing is the engagement of money or some other assets at the present time in expectation of achieving benefits in the future. The motive behind which investors are denying consumption in the present is the expectation that it will acquire the funds for investments that will enable them to increase their spending in the future.

Capital investments relate to investments in real estate, such as: land, buildings, plants, equipment and supplies or intangible assets such as patents, trademarks and know-how.

Investing in capital goods usually involves gulling resources. Capital investment decisions require large sums of money. Each capital investment can be conceptually divided into two components, based on the value of: market value-related value for alternative use and entrepreneurial component of capital.

Only the component in which a loss of value can occur, and this is a recessionary or equity capital risky, is a complicated choice.

Key words: *investment, securities, capital investments, entrepreneurial component of capital, patents, know - how*

UVOD

Investiranje je rezultat planskog napora preduzeća i doprinosi ostvarivanju misije i realizacije ciljeva preduzeća. Strategijsko upravljanje predstavlja koncept iz kojeg proizilaze akcije preduzeća. Te odlike imaju značajne implikacije na dugoročni prosperitet, profitabilnost i investicionu aktivnost preduzeća. Neprekidan proces realizacije osnovnih ciljeva razvoja primorava svako preduzeće da investira i da vrši pravilan izbor i efikasnu realizaciju investicija.

Inicijativa, motivi i povraćaji od investicija u ovoj oblasti su raznoliki koliko i investitori koji predstavljaju ili ulažu u ova dobra. Rast i razvoj nisu ciljevi za sebe, nego prevashodno načini da preduzeće efikasnije ostvari svoju ulogu robnog proizvođača.

Preduslov za realizaciju ciljeva je investiciona aktivnost. Rast i razvoj preduzeća predstavljaju osnovnu prepostavku investiranja. Postoji međusobna zavisnost između karaktera investicionog ulaganja i cilja koji se želi postići. Jedan od motiva mnogih investitora za posedovanje nekretnina je težnja da ih sami koriste. Investiranje u kapitalna dobra je podstaknuto brojnim faktorima, od kojih se posebno izdvajaju: mogućnost rasta, primanje gotovog novca, zaštita od poreza, uvećanje kapitala putem amortizacije zajmova i želja investitora da primi povraćaj od uvećanja vrednosti imovine.

Proces investiranja privrednih društava sastoji se iz sledeće faze: prethodne (predinvesticione) analize (prethodna studija opravdanosti), izrada investicionih programa (studija opravdanosti), donošenje odluke o realizaciji investicije, izrada tehničke dokumentacije, realizacija investicije, puštanje u rad.

ULOGA PLANIRANJA U SMANJENJU RIZIKA KOD INVESTICIONIH PROJEKATA

Svaki plan je kontinuiran proces u kome se kvantitativno i kvalitativno planira postavljeni zadatak koji treba ostvariti. U pripremi za realizaciju investicionih projekata rade se različite vrste studija i elaborata. Jedan od tih studija je i biznis plan. Osnovna svrha biznis plana je da prikaže osnovne elemente nameravanog investicionog poduhvata. On je ujedno i podloga za odlučivanje poslovnih subjekata o ulasku u realizaciju investicionog projekta.

Proces planiranja prethodi donošenju upravljačkih odluka. Ono obuhvata poslove utvrđivanja ciljeva investicionog projekta, predviđanje ciljeva investicionog projekta, zatim predviđanja i definisanja budućih zadataka, kao i sagledavanje uslova u kojima treba da se izvršavaju ti zadaci i ostvaruju postavljeni ciljevi.

Procenu planiranja moguće je pristupiti u sledećim slučajevima:

1. kada preduzeće otpočinje sa biznisom,
2. kod ulaganja u novi pogon, rekonstrukcije postojećeg, proširenja proizvodnje, utvrđenja novog ili poboljšanja starog proizvoda,
3. kada preduzeće traži spoljne partnere, kao što su investitori i akcionari,
4. kod ulaganja u ponovni početak proizvodnje,
5. kada preduzeće zbog različitih razloga prisupa reorganizaciji,

6. kod organizacije određenog poslovnog poduhvata koji preduzeće ne može samo da finansira,
7. kada treba prodati preduzeće ili jedan njegov deo, itd.

Plan je dokument kojime se jasno definišu poslovni ciljevi poduhvata i postupci za njihovu realizaciju. Njime se utvrđuju kvantifikovani, finansijski mogući i ostvarivi budući planovi nekog konkretnog sistema. Biznis plan ne samo da služi potencijalnim spoljnim ulagačima za donošenje odluke o finansiranju određenog investicionog poduhvata, već i samom PPS-u menadžeru i vlasniku daje informacije o valjanosti posmatranog poduhvata i da li treba ući u njega ili ne, kao i koji su mogući rizici (vezani za unutrašnje slabosti ili konkurenčiju) ukoliko se pristupi realizaciji razmatranog investicionog poduhvata. Uopšte rečeno ciljevi planiranja mogu se izraziti kroz sledeća predviđanja:

1. vrste, obima i strukture poslovanja,
2. obima i strukture angažovanog kapitala,
3. iznosa i strukture troškova elemenata biznisa,
4. uslova pod kojima se stvaraju biznis poduhvati,
5. odnosa preduzeća prema njegovom tržišnom okruženju.

Planiranjem se, predviđaju rezultati biznisa kakve treba postići, potrebna ulaganja za ostvarenje tih rezultata i donosi između planiranih rezultata i planiranih ulaganja. Samim tim, osnovni principi kojim se treba rukovoditi pri planiranju je ostvariti maksimalne rezultate uz minimalna ulaganja u investicioni poduhvat. Primenom osnovnog ekonomskog principa reprodukcije, na osnovu planski predviđenih postavki zavisice od samog procesa rada koji se predviđa biznis planom, jer se upravo tim procesom rada vrše impulsi ulaganja i pokretanja investicionog poduhvata. Ovaj uticaj se vrši na sva tri osnovna oblika ulaganja:

1. ulaganje u vidu trošenja radne snage,
2. ulaganja u vidu trošenja sva tri elementa proizvodnje, u vidu troškova,
3. ulaganja u vidu angažovanja sredstava.

To znači, da se procesom rada poslovanja preduzeća u svakoj njegovoj fazi utiče na:

1. produktivnost rada,
2. ekonomičnost trošenja elemenata poduhvata,
3. profitabilnost angažovanog kapitala.

Ova tri principa predstavljaju i osnovne principe planiranja.

INVESTIRANJE NA TRŽIŠTU KAPITALA

Investicije na tržištu kapitala je složen proces. Da bi se investicijom efikasno upravljalo neophodno je poznavanje i razumevanje:

1. determinanti od kojih zavise investicioni ciljevi investitora,
2. investacionih proizvoda u koje investitori mogu ulagati sredstva,
3. način vrednovanja i procene realnosti cena pojedinačnih finansijskih aktiva,
4. investacionih strategija pomoću kojih se mogu ostvariti posebni investicioni ciljevi,
5. način na koji se može konstruisati porfolij,

6. tehnika za ocenu učinka investiranja. Investitori, bilo da su individualni ili profesionalni, najčešće u procesu investiranja prolaze kroz pet osnovnih faza:

- a) utvrđivanje investicionih ciljeva,
- b) utvrđivanje investicionih ograničenja,
- c) formulisanja investicione politike,
- d) izbora finansijske aktive i
- e) konstantnog praćenja tržišnih promena i prilagođavanja.

Investicioni proces započinje utvrđivanjem investicionih ciljeva na osnovu dva osnovna indikatora: zahtevnog prinosa i tolerancije rizika. Iako se većina investitora može lako složiti oko toga da im je osnovni cilj da zarade na investiciji koliko je to moguće, to je mnogo lakše definisati nego ostvariti. Generalno, investitori od rizičnije investicije očekuju i veći prinos. Taj odnos između očekivanog prinosa i rizika poznat je kao „cena rizika“, a od cene rizika koju je investitor spreman da prihvati zavisi i izbor hartija u koje će investirati. Kako pojedinačne hartije od vrednosti karakterišu specifične vrste rizika i prinosa, to investitori pre donošenja investicionih odluka moraju da razmotre širok spektar finansijske aktive.

Dve osnovne kategorije investitora su individualni i institucionalni investitori. Unutar ovih kategorija investitora se može identifikovati širok spektar različitih investicionih ciljeva. Pojedini elementi, kao što je životno doba, poreski status, tolerancija rizika, bogatstvo, poslovne perspektive, nesigurnost, su posebni i imaju različit uticaj na pojedine kategorije investitora.

Investicioni ciljevi individualnih investitora mogu biti: akumulacija sredstava radi kupovini kuće ili stana, obezbeđenje dovoljno raspoloživih sredstava za „stare dane“, akumulacija sredstava radi plaćanja školarine za decu i sl. Tipična investiciona odluka, prevashodno motivisana željom da se izbegne rizik, je odluka o kupovini kuće ili stana. Većina ljudi ulaže u rešavanje stambenog pitanja motivisana sigurnošću, jer kupovinom eliminišu dva osnovna rizika: mogući rast visine zakupnine i rizik dobijanja otkaza, tj. stalnog preseljenja. Investicioni ciljevi individualnih investitora u velikoj meri zavise od životnog doba investitora. Investitori u ranijem životnom dobu su po pravilu spremniji da više rizikuju, između ostalog i zbog toga što smatraju da imaju pred sobom više vremena za ispravku potencijalno loše ostvarene investicije. Tako jedno od najjednostavnijih pravila investiranja glasi da ideo sredstava investiran u akcije treba da opada sa godinama starosti. Deo koji se investira u akcije trebalo bi da raste sa bogatstvom, jer bi pojedinac trebalo da bude sposoban da preuzme veći rizik. Potencijal zarađivanja je direktno uslovljen sa sticanjem znanja i veština, a oslanjanje samo na sreću kod donošenja investicionih odluka je nedovoljno i suvišno rizično. Individualni investitori nekada odluke o investiranju donose samostalno, a nekada odluke donose uz pomoć finansijskih konsultanata koje u tu svrhu angažuju.

Institucionalni investitori (zajednički fondovi, penzioni fondovi, depozitne institucije-komercijalne banke, štedno-kreditne zadruge, kreditne unije, osiguravajuće kompanije, zadužbine i fondacije, vladine agencije, gradske i opštinske vlade i sl.) su finansijske institucije koje značajno doprinose redukciji rizika investitora diversifikacijom portfolia. Uobičajena definicija ovih institucija ih opisuje kao finansijske institucije koje investiraju štednju pojedinaca i nefinansijskih kompanija na finansijskim tržištima, a osnovni investicioni cilj im je da investiranjem minimalno ostvare prinos koji je dovoljan za izmirenje obaveza i pokriće troškova kojima su izloženi. Ove institucije, zahvaljujući tome što imaju dugoročne i relativno lako predvidljive prilive i odlive finansijskih sredstava, po pravilu ulaze u dugoročne hartije od vrednosti. Ove institucije u razvijenim zemljema učestvuju sa preko 80%

u distribuciji štednje, dok u zemljama u razvoju učestvuju sa svega 10 – 20%, pri čemu utiču na nivo tražnje na tržištu kapitala.

Karakteristično je da je učešće ovih institucija u prikupljanju i alokaciji kapitala značajnije izražena u zemljama sa razvijenijim tržištem kapitala u odnosu na zemlje gde je tržište kapitala u početnoj fazi razvoja.

ZAKLJUČAK

Investiranje je dinamičan proces koji zahteva puno znanja i angažovanja, gde je nekada teško razgraničiti kada investicioni proces počinje, a kada se završava. Razvoj novih tehnologija, posebno kompjuterske, aktivno uključenje sve veći broj investitora i emitenata, pojave novih vrsta hartije od vrednosti i njihovih supstituta, podizanje nivoa znanja učesnika na finansijskom tržištu je proizvelo čitav niz različitih investicionih strategija, zahvaljujući kojima investitori nastoje da ostvare svoje investicione ciljeva, a pre svega povećanje profita.

LITERATURA

- 1.Nićin N., Pusara N., (2010), „Upravljanje investicijama“, Štamparija nauka i društvo, Beograd
- 2.Eugene F. Brighman – Fundamentals of financial management, The Dryden press, (fifth edition)
- 3.Đuričić M.R., (2006), Menadžment investicionih procesa, FIM Kruševac
- 4.J. Van Horne – Financial Management and Policy-Hall, (1993), (ninth edition)
- 5.Jack Clark Francis – Management of investments, McGraw-Hill Book Company, second edition, 1988
- 6.Richard A. Brealey, Stewart C. Myers – Principles of Corporate Finance, McGraw-Hill publishing Company (third edition)
- 7.Thompson, A.A.,Stricklans III, J.A., Gamble, E.J., Strateški menadžment – u potrazi za konkurentskom prednošću, četrnaesto izdanje, MATE, Zagreb, 2008
- 8.Zvi Bobie, Alex Kane, Alan J. Arcus, Investments, McGraw-Hill International Editions, Fourth edition 1999.

References

- 1.Nicin N., Pusara N., (2010), "Investment Management", Printing and Science Society, Belgrade
- 2.Eugene F. Brighman – Fundamentals of financial management, The Dryden press, (fifth edition)
- 3.Djuricic M.R., (2006), Management of investment processes, FIM Krusevac
- 4.J. Van Horne – Financial Management and Policy-Hall, (1993), (ninth edition)
- 5.Jack Clark Francis – Management of investments, McGraw-Hill Book Company, second edition, 1988
- 6.Richard A. Brealey, Stewart C. Myers – Principles of Corporate Finance, McGraw-Hill publishing Company (third edition)

7.Thompson, A.A.,Stricklans III, J.A., Gamble, E.J., Strategic Management - Looking For Competitive Advantage, Fourteenth Edition, MATE, Zagreb, 2008

8.Zvi Bobie, Alex Kane, Alan J. Arcus, Investments, McGraw-Hill International Editions, Fourth edition 1999.

Prof. dr. **Edin Ramić** - Evropski univerzitet Brčko

Prof. dr. **Nezir Krčalo** - Fakultet za upravu UNSA

SUVERENITET NACIONALNE DRŽAVE U ERI GLOBALIZACIJE

Sažetak:

Rad pokazuje da je globalizacija izrazito kompleksna pojava, koju nije moguće posmatrati na jednodimenzionalan način, već da je riječ o pojavi koju obilježavaju brojne kontroverze, koje se onda očituju i kroz pokušaj vrijednosne ocjene. Rad donosi spektar razmišljanja vodećih teoretičara današnjice o dosezima i implikacijama globalizacije, pozivajući se kako na one prosudbe koje su afirmativne, do onih koje globalizaciju posmatraju kao vrijednosno vrlo upitnu pojavu. Proces globalizacije izaziva promjenu tradicionalnih shvatanja mnogih područja, a u strogo društvenom značenju izaziva radikalne promjene u našem doživljaju politike, prava, uprave, te savremene privrede.

Ključne riječi: *globalizacija, suverenitet, nacionalna država, paradigm, politika, pravo, uprava.*

Abstract:

The paper shows that globalization is an extremely complex phenomenon, which can not be monitored on the one-dimensional way, but it is a phenomenon marked by numerous controversies, which are then reflected through the attempt to value judgments. The work presents the spectrum of thinking leading scholars today about the achievements and implications of globalization, referring to those judgments are affirmative, do those globalization viewed as a value very questionable phenomenon. The process of globalization causes a change in the traditional understanding of many areas, and strict social sense provokes radical changes in our perception of politics, law, administration, and the modern economy.

Keywords: *globalization, sovereignty, national states, paradigm, politics, law, administration.*

UVOD

Za malo koju pojavu na prelazu iz XX u XXI stoljeće, možemo utvrditi da je tako široko elabirirana, kao što je riječ o globalizaciji. Takva ekstenzivnost pojma, po definiciji, podrazumjeva i određene kontroverze strukturalnih obilježja samog pojma, tako i nesuglasice oko stvarnih dosegova uticaja tog fenomena na druge društvene, prirodne i tehničko-informacijske pojave. Ukoliko se želi autoritativno i argumentovano govoriti o globalizaciji, treba metodički upozoriti na potrebu interdisciplinarnog pristupa toj temi, koja po samorazumijevanju isključuje svaku jednostranost i jednoznačnost. Riječ je o kompleksnoj pojavi koja zbog svojih brojnih konotacija i shvatanja kao procesa, zaslužuje tzv. holistički ili cijeloviti pristup.

Misao o povezanosti svega što postoji nije inače bila nepoznata ni starim Helenima, što se očitovalo kod Demokrita i njegovu učenju o homeomerijama. Nestanak totalitarnog komunističkog poretka, obilježen simboličnim rušenjem berlinskog zida 1989. godine, ponukao je neke od najpoznatijih političkih filozofa 20. stoljeća, poput F. Fukuvame da zaključe kako je došlo do "kraja historije", jer je liberalna politička misao ostala jedini i dominantni politički svjetonazor. Umjesto vladavine istrošenog komunističkog mita koji je afirmisao budućnost kao temeljnu dimenziju vremena unutar koje se ima dogoditi utopijski projekt, čini se daje došlo vrijeme kada se svijetu trebalo ponuditi nešto posve drugo, tj. nametnuti novi pojam koji će poput virusa zaraziti cijeli svijet, a to je globalizacija, koja se temelji na vladavini Interneta i tehnologiskom optimizmu, kakav svijet do sada nije poznavao.

Ideološki mit o komunizmu, zamijenjen je dakle, govorom o dosezima "tehnologiskog uma" kojemu ima malo toga ravnog u ukupnoj svjetskoj historiji i koji ruši naše tradicionalne predodžbe o politici, pravu, upravi, kulturi, ekologiji itd. Dolazi, dakle do radikalnog preobražaja dotadašnjih paradigma u nove paradigmatske obrasce mišljenja. Po svojim implikacijama globalizacija je revolucionarna, a posebno u svom aspektu medijsko-komunikacijskog sažimanja svijeta, koji se slikovito rečeno pretvara u "džepni mobitel".

Naprijed izrečeni sudovi podliježu i svojoj kritičkoj valorizaciji, pa se može govoriti da globalizacija otvara puno novih pitanja i problemskih sklopova, koji nisu isključivo pozitivno vrednovani, nego se otvara prostor i za vrlo polemičnu i kritičku prosudbu njenih stvarnih domaćaja. U tom smislu, jedno od najintrigantnijih pitanja jest ono o odnosu globalizacije i nacionalne države, odnosno pojma suvereniteta, koji se već nekoliko hiljada godina figuriše kao neupitna oznaka modernih država. Zadaća je ovoga rada, dakle prozboriti o suodnosu naznačenih pojmoveva, jer su i kontestacije unutar ovog relata između brojnih teoretičara političko-pravne misli jako naglašene.

Pojam i definicija globalizacije

Danas postoje brojni pristupi i brojne odrednice pojma globalizacije. Prije nego što se referiramo na te definicije, čini se potrebnim odgovoriti na upit, je li globalizacija neka posve nova pojava, ili je ipak riječ o starom problemu koj je iznova kontekstualiziran?

Odgovor na ovo pitanje nije jednostavan, no prije bismo bili skloni govoriti o globalizaciji kao starom pojmu koji je prvenstveno zahvaljujući zavidnoj razini sofisticirane informacijsko-komunikacijske tehnologije, smišljen kao nešto sasvim novo. Raspon tematskog interesa za globalizaciju izrazito je širok i obuhvata područje politologije, sociologije, prava, uprave, privrede, kulture, tehnologije, komunikacija, ekologije pa sve do teologije. Uglavnom,

pozivajući se na M. Castellsa, mogli bismo reći kako je vrijeme u kojem živimo, vrijeme tzv. "obaviještene zbumjenosti", jer je savremeni pojedinac zatrpan mnoštvom nepreglednog informacijskog materijala, koji stvara haotično i zbrkano stanje, uz koje je globalizacija moguća samo uz uvjet zamašnog potiskivanja regulacije i nije je uvijek moguće racionalno nadzirati. Pritom se kao najčešći sinonimi pojma globalizacije spominju pojmovi poput "mondijalizacija", "amerikanizacija", "mekdonaldizacija", "internacionalizacija" itd.

Po mišljenju nekih autora, rasprava o globalizaciji izdiferencirala je tri temeljna stajališta: neoliberalno, reformističko i radikalno. Za neoliberalne - ukidanja državnih ograničenja koji sputavaju kretanje novca, dobara, usluga i kapitala, dakle inzistira se Nozickovim rječnikom na tzv. "minimalnoj državi". Reformisti pak zagovaraju, cijeli niz različitih političkih mjera za promicanje pozitivnih i suzbijanje negativnih potencijala kapitalizma. Radikalisti su dvoznačni: jedni su za zaustavljanje globalizacije pa su po naravi stvari tradicionalisti. Drugi su pak za globalizaciju na prepostavkama kritičke raščlambe jednodimenzionalnog napretka.²⁵

Prije definicije pojma globalizacije, treba nedvosmisleno ukazati na njenu karakteristiku multidimenzičnosti, te je jasno teorijski distingvirati od pojma globalizma. Kao najznačajnije teoretičare i poznavatelje procesa globalizacije možemo spomenuti autore poput Albrowa, Bečka, Castellsa, Giddensa, Helda, McGrowa, Friedmanna.

Ulrich Beck drži da "globalizacija podrazumijeva procese od kojih je posljedica ta da transnacionalni akteri, njihove šanse za moć orientacije, identitet i mreže potkopavaju nacionalne države i njihov suverenitet i međusobno se povezuju".²⁶ Isti autor definiše i pojam globalizma. Po njegovom sudu "globalizam označava shvatanje da svjetsko tržište izgurava ili zamjenjuje političko djelovanje, odnosno ideologiju vladavine svjetskog tržišta, ideologiju neoliberalizma".²⁷

Globalitet podrazumijeva da već odavno živimo u svjetskom društvu (to jedruštvo rizika) i to u smislu da predodžba zatvorenih prostora postaje fiktivna. Nijedna zemlja, nijedna skupina ne može se zatvoriti pred drugom. Svjetsko društvo razumijeva raznorodnost bez jedinstva. S tim u vezi, Beck smatra da su sljedeći razlozi neopozivosti globaliteta: Rastuća interakcijska gustoća međunarodnog djelovanja, rast moći transnacionalnih koncerna; Informaciono – tehnološka revolucija; Univerzalni zahtjevi za ljudskim pravima; Bujice slike globalnih kulturnih industrija; Policentrična svjetska politika; Pitanje globalnog siromaštva; Globalno uništavanje okoliša; Transkulturnalni sukobi na jednom mjestu.

Globalitet označava činjenicu da ništa što se dešava na našoj planeti nije tek lokalno odeđeni događaj, već da svi izumi, pobjede i katastrofe pogađaju cijeli svijet, a mi svoj život i djelovanje, svoje organizacije i institucije moramo preorijentisati i reorganizovati po osnovi „lokalno-globalno“²⁸.

Beck utvrđuje da na planu politike dolazi do zamjene „industrijske moderne“ u tzv „refleksivnu modernizaciju“, kao potpuno novu paradigmu djelovanja. U Drugoj moderni probijaju se nove formacije političkog koje možemo objasniti kao „novu srednjovjekovnost“. To znači da se socijalne i političke veze i identiteti moraju promišljati preklapajući se u pojmovima globalnih, regionalnih, nacionalnih, lokalnih referentnih tačaka i koncepcata

²⁵ Kalanj, Rade (2001.): *Tri stajališta o globalizaciji*, (pr.) Meštrović, Matko: *Globalizacija i njene refleksije u Hrvatskoj*, Ekonomski institut, Zagreb, str. 203.

²⁶ Beck, Ulrich (2003.): *Što je globalizacija*, Biblioteka Novi poredak, Vizura, Zagreb., str. 24.

²⁷ Ibidem, str. 24.

²⁸ Ibidem, str.30.

djelovanja. Novo svjetsko društvo rizika je neopozivo, multidimenzionalno, policentrično, kontigentno, političko.

Pojam rizičnog društva znači da prošlost gubi svoju determinacijsku moć za sadašnjost. Na njeno mjesto stupa budućnost, dakle nešto nepostojeće, fiktivno. Pokušavajući odgovoriti na pitanje šta je globalizam, D. Rodin utvrđuje sljedeće: „Nipošto rezultat primjene ozbiljenja, implementacije kapitalizma, tehnopolja, povjesti čovječanstva i nacionalne države na globus, nego globalni susret sa životnim stilovima drugih kultura, dakle kao tezi rezultat kultura, semantičke iritacije drugih kultura. Globalizam je kako neočekivani odgovor ksenofobičnoj o neusmjerljivosti različitim tako i o kolonizirajućem porivu evropske moderne koja je sebe razumjela univerzalistički, kao sudbinu cijelog globusa“.²⁹

Isti autor nadalje tvrdi da je globalizam oblik napuštanja propalih projekata kakvi su kroz historiju bili kozmopolitizam, eurocentrizam, svjetski kapitalizam i socijalizam.³⁰ Globalizam predstavlja, dakle proces strukturalno novog razgraničavanja ljudskih tradicija i resursa na globusu: novu preraspodjelu nepredvidivih, stalno novih i promjenljivih resursa, a ne konačnog i zatvorenog prostora. Da bi umirio tradicionaliste, Rodin drži da globalizam stvara preduvjete na temelju kojih ćemo i dalje živjeti na svojim područjima i u skladu sa svojim tradicijama, ali te vrijednosti, po njegovom mišljenju neće imati rang izvora egzistencije, pa time neće izazivati ni egzistencijalne sukobe, netoleranciju i etničku mržnju.

Autor tzv. "trećeg puta" u britanskoj politici A. Giddens određuje pak globalizam ovako: "To je intenzifikacija svjetskih odnosa koji međusobno udaljene lokalitete povezuju na takav način da su lokalna zbivanja oblikovana događajima koji se odigravaju kilometrima daleko i obratno".³¹ Po njegovom stajalištu, globalizacija kao pojava ima nekoliko esencijalnih dimenzija:

- Svjetsko kapitalističko gospodarstvo,
- Sustav nacija država,
- Međunarodnu diobu rada,
- Svjetski vojni poredak,

Giddens priznaje da globalizacija u puno segmenata povećavaju nejednakosti i nepravde unutar svjetskog gospodarstvenog poretku, ali ne možemo iskočiti iz njezinog kolosijeka, jer je ona obilježje našeg sadašnjeg života.³² Slično njemu i D. Held jedan od vodećih savremenih politologa današnjice definiše globalizaciju kao "proces ili (niz procesa) koji obuhvata preobrazbu prostorne organizacije društvenih odnosa i tranzicije - određenih njihovim opsegom, intenzitetom, brzinom i učinkom - stvarajući transkontinentalne tokove i mreže djelovanja".³³

Held i McGrew apostrofiraju nekoliko stajališta oko kojih posebno dolazi do nesuglasica između globalista i njihovih oponenata, a to su:

²⁹ Rodin, Davor (2001.): *Putevi politologije*, Barbat, Zagreb, posebno poglavje: *Globalizam i nastanak moderne ili nova paradigma*, str.344.

³⁰ Rodin, Davor (2004.): *Predznaci postmoderne*, Fakultet političkih znanosti, Zagreb., str. 267.

³¹ Giddens, Anthony (1990.): *The Consequences of Modernity*, Stanford California, Stanford University Press, str. 64.,

³² Ibidem, str. 64.

³³ Giddens, Anthony- McGrew, Anthony- Goldblatt, David-Perraton, Jonathan (1999.). *Global Transformations-politics, economics and culture*, Cambridge, Polity Press, England, str. 98.

- a) oko same koncepcije: skeptici ili oponenti tvrde da je riječ o internacionalizaciji i regionalizaciji, a ne globalizaciji; globalisti vide modeliranje svijeta putem ekstenzivnih i intenzivnih tijekova koji premrežuju regije i kontinente,
- b) za skeptike nositelji moći su i dalje nacionalne države, dok globalisti vide eroziju državnog suvereniteta i otklon od nacionalnih država, te rast multilateralizma,
- c) skeptici ili tradicionalisti vide uskrsnuće nacionalnog identiteta, dok globalisti ukazuju na pojavu globalne kulture i na njezinu hibridizaciju,
- d) tradicionalisti govore o novom imperijalizmu kroz regionalizaciju, dok globalisti govore o globalnom informacijskom kapitalizmu, transnacionalnom gospodarstvu i novoj globalnoj diobi rada,
- e) skeptici upozoravaju na rastuću diobu između Sjevera i Juga, dok globalisti inzistiraju na rastućoj nejednakosti unutar i između društava, te ukazuju na slom stare hijerarhije,
- f) skeptici se zalažu za međunarodno društvo država, jer politički sukobi između država i dalje egzistiraju; nasuprot, globalisti zagovaraju nastanak multilateralne globalne vlade, globalno civilnog društva, globalne politike.³⁴

T. Friedmann shvata globalizacijski proces kao izrazito dinamičan. Moguć je domaćaj oko cijelog svijeta, dalje, brže, dublje i jeftinije nego ikad prije i to tako da to izaziva i snažne reakcije onih kojima je taj novi sistem bio nepoznat ili ih je jednostavno potisnuo i zaobišao. Globalizacija je po njemu određena nekim svojim tehnologijama, kompjuterizacijom, minijaturizacijom. Globalizacija znači neporecivu integraciju tržišta, nacionalnih država i tehnologija do sada nevidenog stepena i to tako da je sada pojedincima, preduzećima i državama digitalizacijom, satelitskim komunikacijama, optičkim vlaknima i Internetom.³⁵

Friedmann je važan analitičar globalizacije, i utoliko što je u njegovom globalizacijskom rječniku nezaobilazan i termin "lokalizacije". Zdravom globalizacijom ovaj autor drži sposobnost neke kulture da kada se susretne s drugim snažnim kulturama prihvati uticaje, koji se prirodno uklapaju u nju i mogu je na neki način obogatiti, nadalje, da se odupre stvarima koje su joj strane i da na odgovarajući način razvrsta stvari u kojima se, iako su drugačije, može uživati kao takvima.³⁶

Z. Mlinar kaže da "globalizacija ne razumije raspad lokalnih svjetova života s njihovim tradicionalnim lokalnim strukturama u okolini, tim prije stupa s njima u međuodnos u smislu lokalizacije ili glokalizacije. U društvenim znanostima koristi se i drugačija terminologija kao npr. deteritorijalizacija i reterritorializacija".³⁷

R. Robertson ipak drži da se globalizacija kao ideja odnosi na smanjivanje svijeta, ali i na istovremeno jačanje svijesti o svijetu kao cjelini. Autor drži da je savremena sociološka analiza "svijeta" započela eksplicitno šezdesetih godina 20. stoljeća. Ovaj autor smatra da ono

³⁴ Held, David-McGraw, Anthony (2000.): *The Great Globalization Debate: An Introduction*, zbornik Held, David-McGraw, Anthony (ed.): *The Global Transformations Reader*, Cambridge Politv Press, str. 46.

³⁵ Friedman, L. Thomas (2003.): *Lexus i maslina*, Izvori, Zagreb., str. 2.

³⁶ Ibidem, str. 242.

³⁷ Mlinar, Zdravko(2004): *Lokalno in globalno s sociološkega in antropološkega zornega kota*, Družboslovne razprave, Letnik, XX, Br. 46-47/2004., Fakulteta za družbene vede, Univerze v Ljubljani

što danas nazivamo globalizacijom je bilo u centru analitičkih radova društvenih teoretičara 19. stoljeća i to Comte-a, SaintSimon-a i Marx-a.³⁸

Historija globalizacije

Početke globalizacije u savremenom smislu možemo tražiti s pojavom prve industrijske revolucije početkom XIX. stoljeća, kada zbog naglih tehničkih i tehnoloških izuma i novosti dolazi do sve većeg povezivanja svjetske privrede. Sam proces globalizacije uticao je na različite političke, društvene, ekonomski i kulturne fenomene kao što su i ti isti fenomeni (npr. modernizacija i stvaranje modernih nacionalnih država) uticali na sam proces globalizacije.

Globalizacija se naročito intenzivira nakon Drugog svjetskog rata i početkom upotrebe informatičke tehnologije, budući da sama informatička tehnologija omogućava povezivanje nekada geografski vrlo udaljenih područja. Različiti autori na različite načine definišu početak i pojedine faze globalizacije kao političkog, ekonomskog i kulturnog procesa.

Na historijski aspekt globalizacije ukazuje Malcom Waters kada kaže da je „globalizacija proces s početka historije, da pojačava svoje efekte od toga vremena, ali da ima iznenadno i nedavno ubrzanje“.³⁹

Roland Robertson vremensko-historijski put globalizacije dijeli u pet faza – embrionalna faza traje od ranog XV. do sredine XVIII. stoljeća, početna od sredine XVIII. stoljeća do 1870-tih godina, oponašajuća traje od 1870-tih do sredine 1920-tih godina, borba za hegemoniju kao četvrta faza globalizacije traje od sredine 1920-tih do kasnih 1960-tih godina i na kraju peta faza, ona neizvjesna koja počinje u kasnim šezdesetim godinama prošloga stoljeća.⁴⁰

Ako se dakle, na globalizaciju gleda unazad, može se reći da su neki njeni oblici postojali još u davnoj historiji, a da je do snažnog ubrzanja došlo nakon velikih plovidbi i otkrića novog svijeta.

Prvi koji su iskoristili mogućnosti bezgraničnog prenošenja informacija bili su oni koji su se bavili novcem i kapitalom. Globalna tržišta su ponajprije bila finansijska tržišta. Radilo se na izumu novih i složenijih instrumenata kao bi kapital bio dostupan tamo gdje je za njega postojao interes i, s druge strane, kako bi se posrednicima sa što manje rizika osigurala povećana dobit.

Prekasno se otkrilo da se uklanjanje granica neograničenih informacija može koristiti u negativne, destruktivne svrhe. Cvjetanje trgovine drogama u cijelom svijetu, vezano je uz globalizaciju, djelovanje mafije prošireno je na cijelu Evropu, trgovanje ljudima doseglo je takve brojke koje prelaze sva historijska iskustva s robovlasništvom, a naposljetu se pojavila i globalizacija terorizma.

I to je globalizacija. Ona označuje tačku u kojoj se nada iz devedesetih pretvorila u strah. Velika mogućnost novih snaga pretvorila se u prijetnju. Dakle, u političkom kontekstu devedesete se godine ipak mogu uzeti kao važan početak – uz sve snažnije tehnološke tendencije povezivanja i ubrzani razvoj komunikacijskih sistema.

³⁸ Robertson, Ronald (1999.): *Globalizacija kao problem*, zbornik (ur.) Milardović, Anđelko: Globalizacija, Pan Liber, Osijek-Zagreb-Split, str. 62.

³⁹ Waters, Malcom.: *Globalization*, London, 1998., str.4

⁴⁰ Robertson, Robert: *Globalization*, London 1998., str.58.

KONCEPT SUVERENITETA I TEORIJE O SUVERENOSTI

Općenito se može reći da postoji jedinstveno stajalište u političko – pravnoj nauci, koje daje otac doktrine suvereniteta Jean Bodin.⁴¹ Svoja već klasična stajališta o tom pojmu, on je iznio u svom glasovitom dijelu „Six livres de la republique“ (*Šest knjiga o republici*). Neki njegovi tumači kažu da je djelo sažetak svega onoga što je Bodin napisao o državi. Bodinov pojam suverenosti preuzima rimskopravne kategorije *maiestas* i *imperium*.

Svoje osnovne teze o suverenosti Bodin izvodi u prvoj knjizi i to u VIII. poglavlju. Za njega je „suverenost apsolutna i trajna vlast neke republike koju Latini nazivaju „*maiestas*“, Talijani „*segnoria*“. Apsolutno je suveren onaj, ko iznad sebe ne priznaje nikoga osim Boga. Vladar nipošto nije podložan vlastitim ni zakonima svojih prethodnika, već svojim razumnim i pravičnim sporazumima i to takvima čije je poštovanje, općenito ili pojedinačno na korist podanicima.⁴² Neki interpretatori Bodinove misli drže da je pojam suverenog vladara već sasvim jasno sadržan u Ulpijanovoj tvrdnji: „*Princeps legibus solutus est*“.⁴³

Država je za Bodina od Boga dat poredak te u tom smislu u X. poglavlju prve knjige o republici, on kaže: "Budući da na svijetu nakon Boga nema ničega većeg od suverenih vladara te budući da ih je on postavio kao svoje namjesnike da upravljaju nad drugim ljudima, potrebno je pripaziti na njihova svojstva kako bi se njihovo veličanstvo poštovalo i cijenilo potpunom poslušnošću, a o njima se slušalo i govorilo uza sve počasti: naime, onaj ko prezire vlastitog suverenog vladara prezire i Boga čija je vladar ovozemaljska slika i prilika".⁴⁴

Shodno tome, vladar koji je slika i prilika Božja, ne može nekoga od podanika učiniti jednakim sebi, a da se time njegova vlast ne dokine, smatra Bodin. Iz svega proizilazi da je monarhija najpotpunija inkarnacija načela suverenosti, što je anticipacija proglašenja monarhije državnim idealom. Tumači Bodinovog učenja o suverenosti smatraju da taj nauk ne treba precijeniti, budući da "suverenost nije jedina oznaka državnosti nego samo jedna uz princip *droit gouvernement i comiminaute*".⁴⁵ Bodinovo učenje o suverenosti imalo je velike odjeke na djela iz toga razdoblja (druga polovina XVI. stoljeća), a od autora vrijedi posebno izdvojiti De Bezea i njegovo djelo "Du droit des magistrats sur leurs sujets" ("O pravu državnih službenika nad njihovim podanicima") iz 1575. godine, te Hotmana (Franco Gallia) iz 1573. godine.

Jedan od najboljih poznavatelja teorije suverenosti H. F. Hinslev utvrđuje da pojam suverenosti izostaje sve do momenta dok postoji tzv. "segmentarna država", ili barem dotle dok ravnoteža između države i njenih segmenata, između središta i ostalih nositelja moći nad kojima je ono imalo tek ograničenu kontrolu, nije prevagnula u korist središta u toj mjeri da je to omogućilo pretvaranje segmentarne u unitarnu državu i stapanje nekoliko hijerarhijskih segmenata u jedinstvenu društvenu hijerarhiju. U tom smislu Hinslev kaže da je "pojava države kao oblika vladavine obavezan, mada ne i dovoljan uvjet za koncepciju suverenosti. Zajednica i njena vlast moraju biti dovoljno odvojene, a to su samo onda kada vlast poprima oblik države, prije nego što koncepcija suvereniteta postane relevantna. Dakle, samo kada

⁴¹ Denzer, Horst (1998.): Bodin, u Maier, Horst-Rausch, Horst-Denzer, Horst,: *Klasici političkog mišljenja*, Golden marketing, kn. 1., Zagreb., str. 265.

⁴² Bodin, Jean (2002.): *Šest knjiga o republici*, Politička kultura, Zagreb., str.38.

⁴³ Šimonović, Ivan (2005.): *Globalizacija, državna suverenost i međunarodni odnosi*, Narodne novine, Zagreb., str. 16.

⁴⁴ Bodin, Jean (2002.): *Šest knjiga o republici*, Politička kultura, Zagreb, str.53.

⁴⁵ Denzer, Horst: *Klasici političkog mišljenja*, Golden Marketing, knj.1., Zagreb, str. 278.

zajednica priznaje državu, a država zajednicu, može se raspravljati političkoj moći u terminima suvereniteta".⁴⁶

Tumačeći problematiku suvereniteta, I. Krbek utvrđuje da je moderna država djelo renesanse. Posebno su se samostalne talijanske gradske države ugledale na grčki polis. Po Krbeku je teorija suvereniteta snažno nabujala u drugoj polovici XVI. stoljeća zbog političkih potreba države novog vijeka koja se emancipirala od unutrašnjih i vanjskih slabosti srednjovjekovne države. Teorija suvereniteta nastaje, dakle kao refleksija na nedostatke srednjovjekovne države. Po Krbekovom shvatanju u XVI. stoljeću izraz suveren se iz komparativa pretvara u superlativ.

Komentarišući Bodinovu koncepciju suverenosti, Krbek smatra daje riječ o teoriji suvereniteta apsolutnog monarha, tako da se radi o monarhijskom, a ne državnom suverenitetu. U odnosu na državnu suverenost s međunarodnog gledišta znači da država ne smije biti podvrgнутa ničijoj stranoj vlasti, a s unutarnjeg gledišta uzvisuje se nad svim domaćim pojedincima, njihovim asocijacijama ili organizacijama. Po tome ne bi suverenitet značio samo državnu vlast, već svojstvo te vlasti koja ne dopušta podređivanje nekoj stranoj vlasti, a prema domaćim vlastima smatra se najvišom.⁴⁷

Klasična teorija suvereniteta po Krbekovom mišljenju poistovjećuje suverenitet s državnom vlašću, pa državne funkcije, odnosno oblike državne vlasti uzima kao sadržaj suvereniteta. Tako se monarhijski suverenitet kao i narodni suverenitet (monarhomasi, Rousseau) konfudiraju s državnim suverenitetom. Po Krbeku najviša vlast može postojati samo prema unutra dok je u odnosu prema vani posrijedi državna nezavisnost. Čim bi se u zajednici naroda uzvisila neka država da bi dominirala nad drugim državama, ove bi izgubile suverenitet.⁴⁸

Suverenitet predstavlja u međunarodnom pravu svojstvo subjekta međunarodnog prava na temelju kojeg on ima vlast da naređuje osobama na svom području, na temelju kojeg je nezavisan od svake druge vlasti, sloboden u odlučivanju, a također ima najvišu vlast nad osobama i stvarima na određenom području. I V. Ibler vidi ograničenost takvog shvatanja suverenosti, pa kaže, da se iz ukupnosti suverenih prava mogu neka od njih odvojiti, subjekt ih se može ugovorno odreći. U tom smislu suverenost nije nedjeljiva..⁴⁹

Mnogi ozbiljni analitičari međunarodnog javnog prava smatraju da je Westfalski mir od 24. oktobra 1648. godine, a kojeg su zaključile vodeće zemlje Evrope, čime je završen tridesetogodišnji rat između katoličkih i protestantskih zemalja, rodno mjesto, stvaranja *ius publicum europaeum*, odnosno međunarodnog prava. Njegovi utemeljitelji bili su teoretičari prava i filozofi, poput F. Suarez (1548.-1617.), H. Grotiusa (1583.-1645.), S. Pufendorfa (1632.-1694.), a kasnije im se pridružuje i slavni I. Kant sa svojom teorijom "vječnog mira".

Više je nego očito da dolazi do radikalnog otklona od klasičnog razumijevanja mesta i uloge međunarodnog prava. Kondenzirano rečeno klasično međunarodno pravo počinje na sljedećim pretpostavkama:

1. Subjekt međunarodnog prava su nacije, odnosno nacionalne države kao sudionice strategijske igre međunarodnih odnosa,
2. Države uživaju stvarnu neovisnost i djeluju autonomno prema vlastitim preferencijama,

⁴⁶ Hinsley,H. F. (1992):*Suverenitet*, August Cesarec, Zagreb., str. 127.

⁴⁷ Krbek, Ivo (1965.): *Suverenitet*, RAD, JAZ U, knjiga 339., Zagreb., str. 7.

⁴⁸ Krbek u svoje dvije knjige o suverenitetu, koje su još neprevladane u hrvatskom pravu, razvija sveobuhvatnu obradbu tog pojma.

⁴⁹ Ibler, Vladimir (1987.): *Rječnik međunarodnog javnog prava*, Informator, Zagreb., str. 307.

3. One se brane od opasnosti i garantuju sigurnost građana i slijede vlastite interese,
4. Svako može sklapati koalicije sa svakim u interesu povećanja lične moći i sigurnosti.

Normativni sadržaj klasičnog međunarodnog prava počinje na fikciji o jednakom statusu suverenih država koji se zasniva na nacionalnom priznanju subjekata međunarodnog prava.⁵⁰ Nova paradigma međunarodnog prava ili tzv. idealistička tendencija prati tendenciju prerastanja nacionalne države u novi svjetski poredak, ili svjetsku republiku koja stvara internacionalni pravni poredak, koji omogućava prebacivanje prava građana s nacionalne na internacionalnu razinu. Inovativna jezgra te ideje je konzistentno preoblikovanje međunarodnog prava, novo redizajniranje iz prava država u pravo svjetskoga građanina kao pravo individualizma.⁵¹

Monizam i pluralizam

Postoje dva bitna teorijska pristupa konceptu suvereniteta glede Evropske zajednice i nacionalnih država:

1.) Prvi je daljnje podržavanje ideje apsolutnog i jedinstvenog suvereniteta. Unatoč svim promjenama, države članice posjeduju suverenitet u tradicionalnom smislu ustavnog i međunarodnog prava. Države i dalje imaju ulogu „gospodara ugovora“ („masters of the treatise“).

2.) Drugi je ideja kako u Evropi više nema suverenih država. Prema ovom pristupu, pojam suvereniteta treba odbaciti jer ne odgovara novoj društvenoj zbilji, a i kroz povijest je pokazao svoju štetnost, bivajući uzrok velikih svjetskih ratova.

Međutim, ovim pristupima mogu se uputiti ozbiljni prigovori.

Ako prihvatimo prvo gledište, evropsko pravo možemo tumačiti kao međunarodno pravo koje uređuje odnose između suverenih država uz primjenu načela *pacta sunt servanda*. Evropska unija, kao i ostale međunarodne organizacije, izvodi sve svoje ovlasti od država članica. Ovlasti i funkcije međunarodnih organizacija ograničene su i određene njihovim osnivačkim ugovorima. Međutim, s vremenom je Evropska zajednica prošla proces proširenja tijekom kojega je pravilo „prenesenih ovlasti“ praktično nestalo. Ovaj pristup odbacuje ili umanjuje važne odluke Evropskog suda pravde (u dalnjem tekstu Evropski sud), koji je svojom aktivističkom praksom oblikovao europsku nadnacionalnu integraciju, i Evropske komisije, koja je pak osiguravala da pravna pravila vezana uz tržište budu primjenjivana na jednoobrazan način. Bitan doprinos transformaciji prvobitno zamišljenog funkcioniranja evropskog pravnog sistema dao je Evropski sud, i to preko provokativnih pravnih tumačenja aktualnog pravnog i političkog konteksta, što je u konačnici dovelo do realizacije praznih deklaracija o prijenosu nacionalnog suvereniteta. Prema jurisdikciji Evropskog suda, pravo Evropske zajednice je „novi pravni poredak“, a taj se pravni poredak ne može poistovjetiti niti s međunarodnim pravom niti s pravom država članica, ali uživa prvenstvo nad pravima država članica.

Drugom se pristupu može prigovoriti da odbaciti koncept suvereniteta znači zanemariti njegovu središnju ulogu koju od XVI. stoljeća ima u pravnoj i političkoj nauci te u političkim

⁵⁰ Posavec, Zvonko (2004.): *Dileme međunarodnog prava: između nacionalizma i kozmopolitizma*, Politička misao, vol. XLI, br.4. str. 113. Za razumijevanje pozicije prava u globalizacijskim vremenima vidi i tekst Pavčnik, Marijan: *Pravo in globalizacija*, Pravnik, let.60., št.4-6/2005., str. 271.- 276., Ljubljana.

⁵¹ Ibidem, str. 116.

raspravama. Za suverenitet je, kao i za druge pojmove u društvenim znanostima, svojstvena tzv. „dvostruka hermeneutika“: koncept nije samo tumačenje svijeta, već je i samo tumačenje postalo dijelom svijeta. Suverenitet je toliko ukorijenjen u našoj političkoj i pravnoj misli da njegovo promijenjeno značenje, odnosno eventualno napuštanje u suvremenom svijetu, zahtijevaju detaljno teorijsko razmatranje.

Stoga u akademskim raspravama sve više prevladava mišljenje prema kojem koncept suvereniteta ne treba odbaciti ili ga prestati braniti i podupirati. Međutim, treba ga preobličiti da bi se prilagodio novim izazovima, a to se može najuspješnije napraviti pomoću inačice onoga što se označilo kao ustavni pluralizam. Ova inačica predstavlja napuštanje dihotomije između zadržavanja i odbacivanja koncepta suvereniteta.

Ustavni je pluralizam, kao dio općenitijeg pravnog pluralizma, postao naročito popularan, ali istovremeno i kontroverzan model za opisivanje isprepletenih evropskih pravnih sistema, koji klasični, na državu usredotočeni modeli pravnog sustava ne mogu obuhvatiti. Savremene okolnosti traže napuštanje jedinstvenog i apsolutnog suvereniteta. U novom svjetskom poretku države više nisu jedina mjesta gdje možemo pronaći suverenitet, već postoji mnoštvo izvora prava i moći. Ustavnim pluralizmom označava se supostojanje autonomnih ustavnih poredaka u istoj političkoj i pravnoj zajednici i na istom teritoriju. Odnos između njih treba biti heterarhijski, a ne hijerarhijski.

Jedan od teoretičara koji su oblikovali teoriju ustavnog pluralizma je i Neil MacCormick. Prema MacCormicku, razvitak događaja u Evropi dovodi u pitanje standardne pozicije u pravnoj teoriji, poput suvereniteta i suverene države. On ističe da smo svjedoci prijelaza iz „suverenih država“ u „postsuverene države“ te predlaže alternativni pogled na politiku i pravo u postsuverenom svijetu.

MacCormick ne dovodi u pitanje samo suverenu državnost nego je i velik dio njegove analize usmjeren protiv monizma u pravnoj teoriji, protiv „neumoljive povezanosti prava sa suverenitetom i državom“.⁵² Teorija pravnog monizma ili pravnog etatizma nastoji cjelokupno pravo svesti na državno pravo, što dovodi do marginalizacije međunarodnog prava, običajnog prava i crkvenog prava.

Jedan od najznačajnijih zagovornika monizma je Hans Kelsen, tvorac čiste teorije prava, koji nastoji utemeljiti pravnu nauku na novim osnovama, lišenu natruha drugih nauka ili nenaučnih pristupa. Kelsen se protivi poimanju države kao prirodne realnosti i suvereniteta kao realne prirodne činjenice, te državu poistovjećuje s pravnim poretkom, a suverenitet određuje kao svojstvo pravnog poretku. „Suveren je samo onaj pravni poredak koji nije „sadržan“ ni u jednom drugom pravnom poretku i to jer se ne može izvesti ni iz jednog drugog pravnog poretku, tj. suveren je samo cjelokupan poredak koji sve druge obuhvaća kao djelomične poretkе, što znači da je suverena samo država kao pravni pojam i to ako se podudara s cjelokupnim pravnim poretkom“.⁵³

Kelsen zastupa jedinstveno ili monističko shvaćanje pravnog poretku, jedinstvo općeg pravnog poretku i poredaka pojedinih država te odbacuje mogućnost postojanja dva sustava potpuno različitih i neovisnih normi, koji se ne nalaze ni u kakvom odnosu koji bi upućivao na neko jedinstvo. Dualizam međunarodnog prava i državnog prava je nemoguć jer se s jednog te istog stajališta razmatranja oba poretna ne mogu spoznati kao važeća.

⁵² MacCormick, Neil (1993), „Beyond the Sovereign State“, *Mod. L. Rev.*, 56: 1-18, str. 1

⁵³ Kelsen, Hans (2003), *Problem suverenosti i teorija međunarodnog prava*, Beograd, str. 34-35.

Odatle slijedi da odnos između međunarodnog i državnog prava uključuje ili hijerarhijski odnos između poredaka ili njihovo zajedničko podvrgavanje nekom trećem poretku. Kelsen ističe da ta druga mogućnost ne postoji zbog nepostojanja trećeg poretku koji se nalazi iznad „obaju koordiniranih poredaka“ i podjednako ih obuhvaća kao djelomične poretke.

Evropska integracija narušava hijerarhijsko razumijevanje prava. Različiti pravni poretki mogu koegzistirati bez dovođenja u opasnost neovisnosti bilo kojeg od njih.

Ulazak u eru postsuvereniteta

MacCormick postavlja pitanje: ima li danas u Evropi suverenih država. U tu svrhu elaborira nove i stare definicije suvereniteta. Prvo, pravi razliku između pravnog i političkog suvereniteta. Pravni suverenitet definira kao moć stvaranja prava neograničenu pravnim pravilima, a politički suverenitet kao političku moć neograničenu višom političkom moći. Suverenitet je teritorijalan pojam i nije ograničen višom ili koordiniranom (*coordinate*) moći.

Kao drugo, MacCormick razlikuje vanjski i unutarnji suverenitet. Suverenitet je uvijek imao dvije različite strane; s jedne strane, suverenitet se može vršiti u odnosu na unutarnje poslove, a s druge, u odnosu na vanjske poslove. MacCormick smatra da država ima vanjski suverenitet kad nije podvrgnuta „višoj političkoj moći ili vlasti u odnosu na svoj teritorij“. Iako ove dvije strane suvereniteta mogu biti konceptualno odvojene, one se ne mogu odvojiti u praksi.

Važno je istaknuti da Evropska unija nije stvorena postupnim ustupanjem vanjskog suvereniteta država članica, što je karakteristično za federalivne države, već su se prijenosi ovlasti odnosili većinom na unutarnje poslove.

MacCormick ističe da u Evropi više nema suverenih država. Države članice su putem osnivačkih ugovora prenijele veliki dio svojih suverenih ovlasti na institucije Evropske zajednice te nijedna više nije u mogućnosti proizvoljno regulirati sva područja tradicionalno unutarnje politike. Sama suverenost postaje fragmentirana, a države se više ne mogu ni pretvarati da imaju nadzor nad svojim temeljnim funkcijama: osiguranjem ekonomskog napretka i sigurnosti svojih građana.

ODNOS GLOBALIZACIJE I SUVERENITETA

Svijet u kojem živimo pun je turbulentne dinamike, i u kojem više ništa nema povlašteni osjećaj sigurnosti. Zbog toga različiti autori koriste različite sintagme kako bi opisali savremeno globalizacijsko razdoblje. Beck primjerice koristi pojam "društvo rizika", Castells pojam "umreženo društvo", Gates govori o vladavini "digitalnog nervnog sustava", Alexander i Pal govore o pojmu "digitalne demokratije" itd.

Uglavnom, barata se impersonalnim i tehnologiziranim pojmovima, kako bi se oslikala bit modernog trenutka. No, bez obzira na to kojom sintagmom označavali moderno doba, nedvojbeno je da mu temeljni pečat daju globalizacijski procesi koji su neosporno na djelu i koji radikalno restrukturišu i redefinišu naša tradicionalna shvatanja politike, prava, uprave, privrede, kulture, informacija itd.

Zato nam se čini akcidentalnim, iako ne i sasvim zanemarivim problem oko kojeg se također spore brojni analitičari globalizacije, a on se svodi na upit, „je li globalizacija posve nova

društvena pojava, ili je riječ o staroj temi stavljenoj u jedan novi kontekst, obilježen prije svega munjevitim i galopirajućim rastom informacijske tehnologije? U tom smislu, potisnuto je u drugi plan pitanje pravih početaka globalizacije, pa tek na razini opšte informacije kažimo da raspon mišljenja o počecima globalizacije, ide od neolitika, pa kasnije preko izuma pisma i kotača, do onih mišljenja, koja smatraju da prave izvore globalizacije treba tražiti u vrijeme kolonijalnog i imperijalnog prodora zapadnih zemalja u područje novog svijeta, dakle konac XV. i početak XVI. st. koje mišljenje zastupa I. Wallerstein, pa do onih teoretičara koji početke globalizacije vezuju uz tzv. "belle époque" od 1870.-1914. godine. Ili onih teoretičara koji u Internetu vide pravi agens globalizacije.

Bilo kako bilo, nedvojbeno je da živimo u svijetu koji je prožet snažnom interferencijom svega što jest. To se očituje u postojanju svjetskog informacijskog sistema, uspostavi globalnih obrazaca konzumerizma, njegovaju kozmopolitskih životnih stilova, svjetskim natjecanjima poput Olimpijskih igara, svjetskih prvenstava u različitim sportovima, jačanju svjetskog turizma, otklonu od suvereniteta nacionalnih država, rastu militarističkog sistema i prepoznavanju širine ekološke krize, razvoju spoznaje o zdravstvenim problemima poput AIDS-a, širenju koncepta ljudskih prava, složenoj međurazmjeni između svjetskih religija.⁵⁴

Dakle, globalizacija pokazuje mnoge svoje manifestne oblike koji se očituju u svim porama savremenog društvenog života. No, globalizacija nije samo, i nije isključivo vrijednosno pozitivna pojava. Uz nepobitne pozitivne strane, koje se pokazuju prije svega u medijsko-komunikacijskom području i digitalnoj brzini prenošenja znanja, koje postaje dostupno i siromašnjim dijelovima čovječanstva, ona sa sobom nosi i čitav niz vrijednosno negativno konotiranih posljedica. S tim u vezi Castells utvrđuje da "istovremeno kriminalne aktivnosti i organizacije tipa mafije, širom svijeta, također su postale globalne i informacijske, pružajući sredstva za stimulaciju mentalne hiperaktivnosti i zabranjenih želja, uz bilo koji oblik ilegalne trgovine koji zahtijevaju naša društva, od naprednih oružja do ljudskog tijela".⁵⁵

Baš zbog spomenutih negativnih tendencija, nastaju i značajni protivnici globalizacije, kao što su Greenpeace, Amnesty International, radnički pokreti (posebno u zemljama Latinske Amerike), feministički pokreti, različite nevladine organizacije, ukratko nastaje novo svjetsko civilno društvo, odnosno prepoznatljiv antiglobalistički tabor.

Već smo utvrdili da je globalizacija radikalni odgovor na tradiciju, zapravo njezino rušenje. Urušavaju se i tradicionalna porodica, tradicionalna škola, tradicionalno shvatanje kulturnih obrazaca, privrede, politike, etike, religijskih svjetonazora itd. Nestaje stari aristotelski nazor o čovjeku kao društvenom biću, i prelazi se u područje jednog krajnjeg liberalnog liberalizma i njegovog slavljenja individue, koja živi svoj život, po svom izboru, odijeljena od drugih bliskim i neposrednim doticajima. U kontekstu ove rasprave, posebno nas zanimaju utjecaji globalizacije na području politike i prava, te uprave, i privrede.

Promjene u temeljima nacionalne države

Dok jedna, čini se vrlo respektabilna skupina autora koju čine prije svega zagovornici procesa globalizacije i koja govori o nastanku novoga "svjetskog globalnog društva", a koju čine autori poput Bečka, Giddensa, Helda i drugih, smatra da nacionalna država gubi svoj temelj postojanja i kredibilitet, pa se suverenitet radikalno mijenja, odnosno slabiti, dotle postoje i brojni autori koji argumentovano govore o tome da globalizacija ugrožava nacionalnu državu i suverenitet, ali da to nipošto ne znači i njihov kraj.

⁵⁴ Marshal, Gordon (ed.)(1998.): *Globalization, globalization theory*, in A Dictionary of Sociology, Oxford Universiti Press., str. 258.

⁵⁵ Castells, Manuel (2000.): *Uspom umreženog društva*, Golden marketing, Zagreb, str. 38.

U novom društvenom okružju javlja se novi sistem moći, kojeg obilježava pluralizam izvora vlasti i moći, pri čemu je država-nacija, samo jedan od tih aktera. Castells kaže da u savremenim društvima, bit politike, njenu organizaciju, procese i političko vodstvo, uobičjuje logika svojstvena medijskom sistemu, a posebno elektronskim medijima.

Neki drugi autori poput E. Grandea smatraju da "transnacionalni režimi politike ne nadomeštaju nacionalnu državu (njihova funkcionalnost, ovisi o kooperacijskoj sposobnosti djelovanja nacionalnih država"). Isti autor drži da nacionalna država još uvijek posjeduje velike prostore djelovanja kao što su ekomska, socijalna i ekološka politika. Drži kako globalizacija nije imala prevelikog uticaja u zemljama kao što su Holandija i Švicarska, koje imaju značajne institucijske prilagodbe.

Među najznačajnije kritičare koncepta globalizacije i one koji su suspektni kada je riječ o nestanku nacionalne države sa svjetske političke pozornice, svakako spadaju i autori poput P. Hirsta i G. Thompsona. Oni zaključuju da politička i građanska identifikacija na nacionalnoj razini ostaju nužni i za buduće.

Smatraju da će glavna uloga demokratske države kao posjednika teritorija biti "regulisati svoje stanovništvo i dati nam definitivan i jedinstven međunarodni legitimitet time što ga predstavlja". Ovi autori tvrde da će uloga države *pro future* kao izvora vladavine zakona postati još bitnija.

Naime, proširi li se međunarodno privredno, ekološko i društveno upravljanje, povećat će se uloga međunarodnih zakona. No, međunarodni zakon ne može funkcionisati bez nacionalnih država. Stoga Hirst i Thompson zaključuju da "država kao izvor i provoditelj pravila ostaje najbitnijom za internacionalnu privrednu i društvo".⁵⁶

Osim značajnih promjena koje globalizacija ima na političko-pravnom području, treba upozoriti i na značajne mijene do kojih dolazi u okviru privrednog područja. Međutim, i u tom tipu diskursa postoje vrlo izražena nesuglasja, pa čak i dijametralno oprečna stajališta. Po Castellsovim riječima, dolazi do promocije Internet galaksije, koja određuje strateške determinante poslovnog svijeta. Internet poduzetnici su ljudi jednodimenzionalnog pogleda na svijet: dok se bogate na tehnologiji i obožavaju novac bježe od društva, a njihov dodir sa svjetom kakav jest slabi. Oni su istovremeno i umjetnici i proroci i pohlepnici. Castells koristi pojам mrežnog preduzeća za koje kaže da "nije ni mreža preduzeća, ni mrežna organizacija u poduzeću. Ono je zapravo fleksibilno djelovanje ekonomskih aktivnosti, izgrađenih oko projekata koji se provode pomoću i putem mreža različitog sastava i porjekla: mreža jest preduzeće".⁵⁷

Bit e-poslovanja je interaktivna mrežna veza proizvođača, potrošača i dobavljača usluga utemeljena na Internetu. Nova ekonomija pokreće vrlo osjetljivo tržište koje finansira visokorizične inovacije što se nalaze u samom temelju visokog rasta produktivnosti. S tim u skladu "novi obrazac društvenosti u našim društvima karakteriše mrežna individualnost".⁵⁸

Dovodeći u relaciju problem suverenosti i informacija, ovaj autor primjećuje da je suverenost države oduvijek počivala na nadzoru informacija, a taj se nadzor počeo polako, ali sigurno urušavati. Zbog globalnog karaktera Interneta, najsnažnijim vladama je potrebno djelovati zajednički, stvarajući novi globalni prostor održavanja poretku. Čineći to, te su države zapravo gubile suverenost, budući da su morale dijeliti moć i slagati se o zajedničkim

⁵⁶ Ibidem, str. 293

⁵⁷ Castells, Manuel (2003.): *Internet galaksija. Razmišljanja o Internetu, poslovanju i društvu*, str. 8.

⁵⁸ Ibidem, str. 197.

standardima regulacije, te su i same postale mreža regulacijskih i redarstvenih ustanova, zaključuje Castells. Posebnu težinu za razumijevanje novih tokova koje globalizacija izaziva u gospodarstvenom području, imaju nesumnjivo radovi dvojice švedskih ekonomista A. Barda i J. Soderquista. Oni smatraju da s Internetom na scenu stupa tzv. netokracija ili stručnjaci u području informacijskog znanja i internetizacije. S tim u svezi oni utvđuju da "napretci u razvoju tehnologija digitalne interakcije koja postaje pretežnim komunikacijskim medijem, predstavljaju paradigmatsku promjenu".⁵⁹

I L.Edvinsson misli da je u području privrede došlo do promjene paradigme, utoliko što smo "prešli s ekonomije koju su pokretale opipljive stvari, proizvodi stvari, na ekonomiju koju pokreću neopipljive ideje, koncepti, apstrakcije".⁶⁰

Tradicionalna organizacija preobražava se, dakle u učeću organizaciju u kojoj su menadžeri, naučnici i dizajneri, a ne nadzornici i nadglednici, oni koji vode glavnu riječ. Nekoliko je ključnih vrijednosti koje moraju krasiti novi tip vođe organizacije: poštenje, empatija, timski rad, suošćećanje i stalno nastojanje da bude vrijedan povjerenja svojih klijenata. Nova perspektiva vođe jest da bude spreman prihvatići nesigurnost, dvosmislenost i kompleksnost, koji dolaze iz okoline organizacije. U tom novom poslovnom svijetu sve veću ulogu imaju mlađi.

Don Tapscott, također, govori o nastajanju novog oblika privrede koje se rađa na temeljima novog znanja, te posebno apostrofira sljedeće njegove karakteristike: temelji se na znanju, digitalnog je karaktera, okarakterisano je virtualizacijom, po naravi je molekularno, umreženo je, postoje razvijene digitalne mreže, mediji imaju važnu riječ, zasnovano je na inovacijama, masovna proizvodnja prilagođena je individualnom kupcu, konzumenti se uključuju u proizvodni postupak, privreda ima globalni karakter, postoji nesklad između različitih društvenih stratuma.⁶¹

Jedan od najlucidnijih analitičara procesa globalizacije u njenoj privrednoj dimenziji svakako je slavni ekonomist-nobelovac J. Stiglitz. On drži da je globalizacija izrazito kontroverzna pojava. S jedne strane, ona je smanjila osjećaj izolacije u većini zemalja u razvoju. S druge strane, za mnoge ljude, globalizacija se može opisati kao potpuna katastrofa.⁶²

O paradoksima globalizacije i njeznim anomalijama svjedoči i podatak da je kineski model privatizacije izazvao najveće smanjivanje siromaštva u historiji, dok je s druge strane jedan od najvećih porasta siromaštva u jednakom vremenskom periodu, ukoliko se apstrahiraju razdoblja ratovanja i gladi izazvao ruski model privatizacije, u kojem je kao dominantna skupina izašla mafija, sastavljena od nekadašnje nomenklature i kriminalnog miljea.

Posebno je suspektan pogled na globalizaciju kojeg zastupa švicarski sociolog J. Ziegler. Oštrica njegove kritike usmjerena je je na vladajuće nositelje globalizacijskih procesa koji "djeluju na temelju konsenzusa iz Washingtona, a kojeg novi gospodari svijeta (MMF, WB i WTO) sugeriru kao osnovu za promjene u tranzicijskim i zemljama Trećega svijeta.

Konsenzus iz Washingtona predstavlja skup neslužbenih sporazuma zaključenih tokom osamdesetih i devedesetih godina između glavnih transnacionalnih udruga, banaka, Wall Streeta, američke Federal Reserve bank i međunarodnih finansijskih organizacija. Cilj je

⁵⁹ Bard, Alexander- Soderqvist, Jan(2003): *Netokracija. Nova elita moći i život poslije kapitalizma*, str. 10.

⁶⁰ Edvinsson, Leif (2003.): *Korporacijska longituda*, Differo d.o.o., Zagreb., str. 63.

⁶¹ Tapscott, Don (1999.): *Dvanaest tema nove ekonomije*, u Globalizacija, pr. Milardović, Anđelko, Pan Liber, Osijek, str. 71.

⁶² Stiglitz,E.Joseph (2004.): *Globalizacija i dvojbe koje izaziva*, Algoritam, Zagreb., str. 174.

washingtonskoga konsenzusa u konačnici, stvaranje tzv stateless global governance (svjetske vladavine bez države - pojam koji su skovali A. Toffler i N. Negroponte).⁶³

ZAKLJUČAK

Globalizacija je izrazito proturječna pojava. Postoje čak mišljenja po kojima ona u vrijednosnom smislu nije ni dobra ni loša. Oni teoretičari globalizacije koji joj daju vrijednosne ocjene, kreću se u rasponu od glorificiranja tog procesa do ocjene da je riječ o svojevrsnom mitu, te da se radi samo o tome kada će ona doživjeti svoj slom. Jednak je broj razloga da povjerujemo u argumentaciju propoenata globalizacije koliko i njenih oponenata. Osnovna namjera rada bila je propitivanje relacije između globalizacije i suvereniteta nacionalne države, te s tim u vezi upozoriti na neke magistralne transformacije do kojih dolazi u području politike, prava, uprave, privrede, ekologije itd.

Kroz čitav rad provijava kao motiv činjenica da globalizacija donosi spektakularne promjene nekih od temeljnih paradigmi, a posebno je naglašen značaj koji globalizacija ima na području tehnološko-komunikacijskog polja, što se očituje u pojavi gotovo trenutnog prijenosa informacije, te umrežavanju svijeta uslijed čega se javlja sugestija da on postaje sve manji i zbijeniji u vremenskom i prostornom smislu. Svet kao da postaje sve transparentniji. S tim u svezi dolazi do velikog udara na tradiciju i tradicionalne obrasce življena. Ulazimo u jedno izrazito turbulentno razdoblje ljudske historije koje insistira na diskontinuitetu razvoja. Doba Interneta umjesto poznatih i stoljećima neupitnih skupina, kao što su porodica, narod, država, težište stavlja na individuu, koja postaje temelj budućeg poretka.

No, postavlja se pitanje šta je sa zajednicom, koja se kao ideal društvenog života slavila od helenističke misli na ovamo. Drugim riječima, mogu li izolovani pojedinci umreženi tehnologijom, proizvesti društvo spremno da funkcioniše i garantuje opstanak pojedinca, ali i širih stratuma? Kao što smo utvrdili, umreženo društvo je gotovo impersonalno, depersonalno i visoko tehnološki razvijeno. Stvara se jedan novi virtualni svijet, paralelan s onim naravnim, koji je po doživljaju često nadmoćan našem tradicionalnom shvatanju svijeta. Čak i najuvjerljiviji reprezentanti globalizacije smatraju da razvoj društva ide u smjeru stvaranja "društva rizika", koje sa sobom nosi neizvjesnost i nesigurnost, bez mogućnosti oslanjanja na standardne obrasce ponašanja. U takvoj situaciji, mijenja se postojeća arhitektura svijeta, nastaju nove paradigme koje se tiču politike, prava, uprave, privrede itd. Dolazi do urušavanja temelja socijalne države, a uz to zapažanje ide i predodžba o nastajanju "kapitalizma bez rada", što dovodi do sve većih društvenih raslojavanja na globalnoj razini.

Kada je riječ o konkretnom suodnosu globalizacije i suvereniteta nacionalnih država, postoji široka lepeza mišljenja, te u njoj veliku kontradiktornost glede budućnosti suvereniteta, kao jednog od stožernih pojmove politike i javnog prava. Dok nemali broj "globalista" vidi u globalizacijskom procesu kraj nacionalnih država, kao *condicio sine qua non* njenog daljeg razvoja, dotle "tradicionalisti" uvjerljivo govore o tome da država ostaje i dalje referentna tačka i garancija regulacije procesa na društvenoj razini i ubuduće. I dok oba teorijska tabora imaju dovoljno argumenata za dokazivanje svojih teza, čini se da se može utvrditi kako suverenost u savremenom svijetu gubi ono značenje koje je nekad imala. Integracija svijeta i EU jasno svjedoči da ti integracijski procesi zahtijevaju od savremenih država, naročito onih

⁶³ Ziegler, Jean (2003.): *Novi gospodari svijeta i oni koji im se protive*, Izvori, Zagreb., str. 68.

malih, mahom nastalih u procesu postkomunističke tranzicije, stanoviti odmak od idea suverenosti, te da je suverenitet sužen i ograničen. Ta okrnjenost suvereniteta rezultat je supremacije liberalne političke misli i konvergencije političkih sustava, te njihove sve veće organske vezanosti uz razvoj sofisticiranih tehnologija, inzistiranjem na pravima čovjeka kao pojedinca, širenjem međunarodnih pravila regulacije, prava i ugovora.

S obzirom na sve rečeno, gotovo je nemoguće da u savremenom svijetu mogu postojati zemlje koje bi inzistirale na konceptu "kubanizacije", odnosno izolacije. Da bi kohabitacija savremenih poredaka bila što učinkovitija, postojeće države, objektivno se nalaze u situaciji, da dio svoje suverenosti moraju prenijeti na šire asocijacije, bilo zbog međunarodnog pritiska, najčešće jedine preostale velike sile SAD, bilo zbog uticaja multinacionalnih kompanija, interesa krupnog kapitala, međunarodnih institucija - UN, MMF, WTO, WB, EU, Međunarodnog suda za ratne zločine u Haagu, zatim pravila o prednosti nadnacionalnog prava nad pravima nacionalnih država, itd. Ipak, *summa summarum*, držimo da su i najveći zastupnici globalizacije svjesni činjenice da ona nije ispunila svoje zadaće te da je savremeni svijet obilježen disproporcijama na nekim područjima društvenog života, koje su veće nego ikada u ljudskoj historiji, te da tako polarizovani svijet nije garancija sigurne budućnosti. Država kao institucija koja je prošla brojna iskušenja, čini se da će i u budućnosti igrati značajnu ulogu instrumenta regulacije, jer je malo vjerovatno da uniformnost može pobijediti raznolikost, koja je imanentna i čovjeku i društvu. Castells kao nedvojbeno jedan od najvećih živih autoriteta na području društvene misli čak eksplikite zaključuje da bez obnove porodice kao temeljne društvene jedinice, nema mogućnosti istinskog društvenog napretka. Bez razumnog susreta tradicije i novog na temeljima solidarnosti, ta budućnost niti je moguća, niti održiva.

LITERATURA

1. Bard, Alexander- Soderqvist, Jan(2003): *Netokracija. Nova elita moći i život poslije kapitalizma*, , Izvori, Zagreb.
2. Beck, Ulrich (2003.): *Što je globalizacija*, Biblioteka Novi poredak, Vizura, Zagreb.
3. Bodin, Jean (2002.): *Šest knjiga o republici*, Politička kultura, Zagreb.
4. Castells, Manuel (2003.): *Internet galaksija. Razmišljanja o Internetu, poslovanju i društvu*. Informator, Zagreb.
5. Denzer, Horst: *Klasici političkog mišljenja*, Golden Marketing, knj.1., Zagreb.
6. Edvinsson, Leif (2003.): *Korporacijska longituda*, Differo d.o.o., Zagreb.
7. Friedman, L. Thomas (2003.): *Lexus i maslina*, Izvori, Zagreb.
8. Hinsley,H. F. (1992):*Suverenitet*, August Cesarec, Zagreb.
9. Ibler, Vladimir (1987.): *Rječnik međunarodnog javnog prava*, Informator, Zagreb.
10. Kalanj, Rade (2001.): Tri stajališta o globalizaciji, (pr.) Meštrović, Matko:
Globalizacija i njene refleksije u Hrvatskoj, Ekonomski institut, Zagreb.
11. Kelsen, Hans (2003), *Problem suverenosti i teorija međunarodnog prava*, Beograd.
12. Kelsen, Hans (2003), *Problem suverenosti i teorija međunarodnog prava*, Beograd.
13. Krbek, Ivo (1965.): *Suverenitet*, RAD, J AZ U, knjiga 339., Zagreb.
14. Meštrović, Matko: Globalizacija i njene refleksije u Hrvatskoj, Ekonomski institut, Zagreb.
15. Rodin, Davor (2001.): *Putevi politologije*, Barbat, Zagreb.
16. Rodin, Davor (2004.):*Predznaci postmoderne*, Fakultet političkih znanosti, Zagreb.
17. Šimonović, Ivan (2005.): *Globalizacija, državna suverenost i međunarodni odnosi*, Narodne novine, Zagreb.
18. Ziegler, Jean (2003.): *Novi gospodari svijeta i oni koji im se protive*, Izvori, Zagreb.

Mr. Željko Petrović⁶⁴

NAČINI NASTANKA I PRESTANKA POSTOJANJA DRŽAVA SA OSVRTOM NA PRAVO NA SAMOOPREDJELJENJE I ODCJEPLJENJE

Sažetak

Država predstavlja najstarijeg i najvažnijeg subjekta međunarodnog prava i predstavlja ključni subjekt svih političkih i ekonomskih odnosa u međunarodnoj zajednici, zbog čega je izuzetno značajna analiza država u pogledu nastanka kao i prestanka postojanja. Istorija je pokazala da države nastaju i prestaju da postoje odnosno da imaju određeno vrijeme trajanja. Kako postoje brojne nejasnoće i različita tumačenja samog procesa nastanka i prestanka postojanja država potrebno je istražiti proces nastanka i prestanka država sa posebnim osvrtom na primjere u praksi što će se u ovom radu izložiti. Imajući u vidu sve veći značaj države i osjetljivost samog nastanka i prestanka države kao procesa koji često se nalazi pod snažnim političkim uticajem, koji može da izazove i konfliktne situacije u međunarodnoj zajednici, odnosno povrede međunarodnog prava od posebnog je značaja utvrditi kada se može konstatovati da je jedna država nastala odnosno prestala da postoji. Vezano za nastanak i prestanak postojanja država u radu će se istražiti pravo na samoopredjeljenje kao i pravo na odcjepljenje ili secesiju. Ukazaće se da pravo na samoopredjeljenje može da dovede do nastanka nove države ali ne mora da ima takava krajnji rezulat, dok pravo na odcjepljenje koje se često zasniva na sili često dovodi da većih nestabilnosti u međunarodnoj zajednici nego što ima koristi, te će se iznijeti slučajevi kada je odcjepljenje moguće. Takođe svjedoci smo poslednje tri decenije da je prestao da postoji veliki broj država i da sve više nastaje novih država, a u isto vrijeme postoje secesionistički pokreti u mnogim državama svijeta koji imaju za cilj stvaranje samostalnih država, te postoji opravdana potreba da se pojedini aspekti ove teme istraže i kroz praktične primjere izvuku zaključci sa znanstvenom vrijednošću. Imajući u vidu da je nastanak odnosno prestanak države jedno od najosjetljivijih pitanja u međunarodnoj zajednici postoji izuzetna znanstvena potreba da se obradi ova tema. Ovaj rad ima za prvenstveni cilj da otkloni brojne nejasnoće i različita tumačenja u pogledu nastanka i prestanka država, tako što će se istražiti ova tema kako bi krajnji rezultat bio jedan stručan i objektivan stav odnosno saznanje.

Ključne riječi: Nastanak države, elementi države, samoopredjeljenje, odcjepljenje, prestanak države.

⁶⁴ Željko Petrović, magistar pravnih nauka i doktorski kandidat na doktorskom studiju iz Međunarodno javnog prava na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Mostaru, zaposlen u Republičkoj upravi za geodetske i imovinsko-pravne poslove, Banja Luka.

METHODS OF CREATION AND TERMINATION OF EXISTENCE OF THE STATES WITH REGARD TO THE RIGHT SELF-DETERMINATION AND SECESSION

Summary

The State represents the oldest and most important subject of international law and is a key subject of political and economic relations in the international community, which is very important its analysis in terms of its origin, as well as the cessation of existence. History has shown that states arise and cease to exist or to have a certain duration. As there are numerous uncertainties and various interpretations of the process creation and termination of the states is necessary to explore the process of creation and dissolution of the states with special emphasis on examples of practices which will expose in this paper. Bearing in mind the growing importance of the states and the sensitivity of the origin and termination of the states as a process that often is the strong political influence that might cause the conflict situation in the international community that such significant results in a violation of international law is of particular importance determine when it can be concluded that one states arose or ceased to exist. With regard to the formation and termination of states, the paper will explore the right to self-determination and the right to separation or the secession. We will address the right to self-determination can lead to the formation of a new states but does not have to have such a final result, and the right to secession, which is often based on force often leads to greater instability in the international community than it has used and will take out the cases where secession is possible. Also we are witnesses of the past three decades that ceased to exist a large number of countries and that more produced new states, and at the same time there are secessionist movements in many countries of the world that aim to create independent states and there is a justified need to certain aspects of this topic and explore practical examples draw conclusions with scientific value. Bearing in mind that the occurrence or termination of the states one of the most sensitive issues in the international community there is remarkable scientific need to process this topic.

Key words: Existence of the State, the elements of the state, self-determination, secession, termination state

UVOD

Suvremeno vrijeme ne pamti organizaciju bez koje čovjek u razvoju društva i svom ličnom postojanju, ne može da egzistira, kao što je to slučaj sa državom. Da bi država postojala mora imati određene konstitutivne elemente. Postojanjem tih elemenata može se konstatirati da država postoji kao subjekt međunarodnog prava. Država predstavlja najstarijeg i najvažnijeg subjekta međunarodnog prava. Država je ključni subjekt svih političkih i ekonomskih odnosa u međunarodnoj zajednici. Međunarodna zajednica nikada nije imala veći broj država, a uz to javlja se veliki broj međunarodnih organizacija koje poprimaju određene karakteristike države, ali su još daleko od takvog statusa. Još od perioda ukidanja kolonijalizma nije bilo ovako brzog nastanka većeg broja samostalnih država.

Povjesno posmatrano nastanak država nije se zasnivao na određenim pravnim pravilima, te su one nastajale kao rezultat određene politike najčešće upotrebom sile. Međunarodno pravo nije reguliralo nastanak novih država te je nastanak države smatran činjeničnim a ne pravni stanjem. Bitno je bilo da će nova država poštivati pravila međunarodnog prava dok pitanje legitimite njenog nastanka nije se postavljalo. Nastankom Lige naroda i Ujedinjenih naroda krenulo se u pravcu utvrđivanja pravnih pravila kojima će se regulirati nastanak novih država kako bi se izvršila izvjesna kontrola nad tim procesima i čime se izbjegli eventualni sukobi u međunarodnoj zajednici. Utvrđeno je da država mora imati određene elemente da bi se smatralo da je nastala i gubitkom bilo kojeg od tih elemenata ona prestaje da postoji. Vezano za nastanak novih država izuzetno je važno razmotriti pravo na samoopredjeljenje i pravo na odcjepljenje. Glavni problem vezan za pravo na samoopredjeljenje odnosi se na to da li to pravo podrazumijeva i pravo na odcjepljenje. U ostvarivanju ovih prava često je politički faktor odlučujući te se pristupa selektivno od slučaja do slučaja u međunarodnoj zajednici što je neprihvatljivo. U vezi sa nastankom država je i priznanje država koje predstavlja politički čin deklaratorne prirode kojim jedna ili više država priznaje postojanje nove države.

Nastanak država neraskidivo je povezan sa prestankom postojanja država jer same države imaju svoj određeni vremenski tok. Povijest je pokazala da su i najmoćnije države svijeta prestale da postoje protekom većeg ili manjeg vremenskog perioda (npr. SSSR). Kao što je za nastanak države potrebno stanovništvo, teritorija i suverena vlast, tako i gubitkom nekog od ovih elemenata država prestaje da postoji. Koliko je bitno pitanje nastanka nove države u međunarodnoj zajednici toliko je bitno i pitanje njenog prestanka postojanja jer i nastanak i prestanak države proizvodi višestruke pravne posljedice.

Nastanak država

Dražave su nastajale i nastaju na različite načine uz poštivanje realnih povijesnih uslova. Suvremene države nastajale su obično kao rezultat nacionalnih pokreta, oslobođilačkih ratova, političkog dogovora, ali i često kao rezultat primjene sile. Tako je dolazilo do kreiranja nove političke karte svijeta bilo kroz raspade ili ujedinjenje država, te nastanak novih država nije se zasnivao na određenim pravnim pravilima, već prije svega zasnovan je bio na politici i pribjegavanju sili. Međunarodno pravo nije imalo za cilj da regulira nastanak novih država, nisu postajali određeni uslovi koji moraju biti ispunjeni da bi država nastala. Država se smatrala povijesnom činjenicom i njen nastanak predstavlja je ne pravno nego činjenično stanje. Međunarodna zajednica u takvim uslovima trebala je samo da donese odluku kada je država nastala, a nije se odlučivalo da li je taj nastanak regularan, odnosno zakonit ili neregularan, odnosno nezakonit jer nisu ni postojala pravna pravila po

kojima bi se to moglo ocijenti. Osnovni uslov koji je nova država morala da ispunjava jeste da je spremna poštivati pravila važećeg međunarodnog prava.⁶⁵

Međunarodno pravo ne regulira načine na koji nastaju države. Obično su države po završetku ratova, organizirale međunarodne kongrese i konferencije na kojima su se ustanovljavale granice novih država, mijenjale postojeće granice i priznavale nove države. Države su nastajale najčešće posle ratova, a posle ratova su se mijenjale i njihove granice. Osnivanjem Ujedinjenih naroda došlo je do zabrane upotrebe sile, rat je proglašen za međunarodni zločin, te su države postale stabilnije, jer su Ujedinjeni narodi imali obavezu da obezbijede teritorijalnu cijelovitost država. Takođe došlo je do nastanka niza država okončanjem procesa dekolonizacije te se pojavilo shvatanje da ne postoji mogućnost za nastanak novih država. Ali uslijed promjena u Europi koje su se odvijale krakem 20. stoljeća, nastao je niz novih država bilo međusobnim dogовором ili mirnom podijelom federalnih ili složenih država, ali i putem oružanih sukoba. I u ovim slučajevima održavane su međunarodne konferencije na kojima je potvrđen nastanak novih država i to u Den Haagu 1991. godine, Londonu 1992. Godine, Daytonu i Parizu 1995. godine.⁶⁶

Politika je igrala veliku ulogu u procesu nastanka novih država, tako da je jedno vrijeme odlučujući faktor u procesu nastanka novih država bio poštivanje ravnoteže snaga, kojim se imalo za cilj uspostavljanje političke ravnoteže u međunarodnoj zajednici. Načelo političke ravnoteže posebno je primjenjivano u 18. stoljeću kada je bilo vladajuće načelo u procesu nastanka država, da bi u 19. stoljeću javilo se i načelo legitimeta i načelo narodnosti, kada su nastajale nacionalne države i došlo do raspada mnogonacionalnih zajednica, kao što je bio slučaj raspada Austro-Ugarske monarhije na niz novih država posle Prvog svjetskog rata.⁶⁷

Sve do početka 19. stoljeća prema teoriji stvaranja, smatralo se da država kao ljudska tvorevina nastaje ni iz čega. Prema teoriji evolucije koja je vlada u 19. stoljeću i početkom 20. stoljeća država nastaje na osnovu napredka ljudske zajednice koje dovode do promjena u prirodnom i društvenom životu ljudi. Od kraja 19. i u prvoj polovini 20. stoljeća javlja se teorija revolucije koja smatra da država nastaje na osnovu stalnih društvenih sukoba koji se jedino mogu da riješe uspostavljanjem države, kao nadmoćne društvene organizacije koja monopolom fizičke sile može da uspostavi red.⁶⁸

S obzirom na pripadnost teritorije na kojoj nastaju države razlikuju se orginarni i derivativni način nastanka države. Orginarni način nastanka države postoji ukoliko dražava nastaje na teritoriji koja nikome ne pripada (*terra nullius*). To je teritorija koja se ne nalazi ni pod čijom vlašću što je u današnjim prilikama nemoguće naći takvu teritoriju. Na taj način su države nastajale nekad te se mogu navoditi samo kao povijesni primjeri. U 19. stoljeću su poslednje države nastale na ovaj način i to na prostoru Afrike. Tako je nastala Liberija 1822. godine koju su osnovali robovi iz SAD koji su oslobođeni uz pomoć organizacije Američko društvo za kolonizaciju koje je imalo za cilj vraćanje afričkih robova nazad u Afriku. Na jugu Afrike 1836. godine nizozemski naseljenici osnovali su države Transval i Orange, gdje je danas Južnoafrička republika. U ovom slučaju nema države prethodnice, tako da se ne postavlja pitanje sukcesije. Antartik, nebeska tijela, otvoreno more, morsko dno, podmorje prema međunarodnom pravu ne mogu biti u posjedu nijedne države. Iako se nalaze van nacionalnih jurisdikcija i nemaju uspostavljenu državnu vlast, ne postoji mogućnost nastanka

⁶⁵ Smilja Avramov, Milenko Kreča, *Medunarodno javno pravo*, Savremena administracija, Beograd, 2001., str. 79.

⁶⁶ Vojin Dimitrijević, Obrad Račić, et. al., *Osnovi međunarodnog javnog prava*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2007., str. 74-75.

⁶⁷ Smilja Avramov, Milenko Kreča, *Ibidem*, str. 79.

⁶⁸ Evgenije Vasiljević Spektorski, *Država i njen život*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1933., str. 29- 34.

država na njihovom prostoru jer se nalazem pod posebnim režimom međunarodnog prava. Derivativni način nastanka države je kada, ona nastaje na teritoriji države koja već postoji. Ovakav način nastanka države karakterističan je za nastanak država u suvremenoj međunarodnoj zajednici. U slučaju derivativnog načina nastanka države postoji jedna ili više država prethodnica, te jedna ili više država sljednica, te nastanak nove države povlači pitanje sukcesije država. Te države obično nastaju ujedinjenjem više država prethodnica, odvajanjem od države prethodnice koja i dalje postoji ili više ne postoji, kao i sticanjem neovisnosti od nekih država. Tako može od jedne države da nastane više država, kao što je raspadom SFRJ, nastalo šest novih država Hrvatska, Srbija, Bosna i Hercegovina, Slovenija, Crna Gora i Makedonija, kao i slučajevi SSSR i Čeho-Slovačke. Takođe od više država može da nastane jedna država, što je slučaj Ujedinjenog Kraljevstva koje je nastalo ujedinjenjem Engleske, Škotske, Velsa i Sjeverne Irske. Postoji situacija da jedna država prestane da postoji, a da druga država preuzme njen državnopravni kontinuitet, kao što je od SR Jugoslavije pruzela Republika Srbija.

Nova država nastaje na osnovu nekog pravnog akta bilo da se doneše unutar države ili na međunarodnom planu. Neke države su nastale na osnovu međunarodnih ugovora, a neke i na osnovu političkih odluka Ujedinjenih naroda. Na osnovu unutarnjeg pravnog akta nastale sud države Češka i Slovačka 1993. godine čime je došlo do raspada Čeho-Slovačke. Pravnim aktom koji je donesen na međunarodnom planu nastajale su države koje su imale ranije status kolonija i to na osnovu ugovora kolonijalne sile i narodnooslobodilačkog pokreta gdje dolazi ostvarivanja prava na samoopredjeljenje. Alžir je nastao na taj način Evinaskim sporazumom 1962. godine. Na osnovu međunarodnog ugovora nastala je Albanija 1912. godine na Londonskoj konferenciji posle Prvog Balkanskog rata. Do je primjer nastanka države na osnovu rezolucije Ujedinjenih naroda nastanak države Izrael 1948. godine

Ukoliko dođe do promjene državnog uređenja u državi ne znači da je nastala nova država. Državni poredak koji se u državi uspostavi revolucijom ili državnim udarom i koji može da dovede do radikalnih promjena u uređenju države ne dovodi do nastanka nove države. Državni poredak i pored činjenice da je modifikovan on po pravilu važi i dalje na cijeloj teritoriji države te se smatra da je to država koja je i ranije postojala, u suprotnom može se smatrati da je došlo do nastanka nove države. U ovakvim slučajevima iz razloga prostornog i vremenskog kontinuiteta, sačuvan je kontinuitet države, ostala je ista sukladno načelu efektivnosti. Prema načelu efektivnosti država postoji od trenutka kad je njen cjelokupan poredak postao bez obzira na unutarnje promjene koje se vremenom dese, odnosno prestaje da postoji onog trenutka kad njen poredak prestane da bude efikasan.⁶⁹

Suvremena država se određuje kao zajednica koja se sastoji od teritorije i stanovništva koji su podvrgnuti organiziranoj političkoj vlasti. Prilikom razmatranja nastanka države nije moguće uzeti kao primjer idealnu državu ni nekolicinu država, te taj model porediti sa državama koje pripadaju različitim oblicima civilizacije i različitim dijelovima svijeta. Treba uzeti u obzir da i Povelja Ujedinjenih naroda određuje državnost kao jedan od uslova da se bude primljeno u članstvo. Takođe treba imati na umu da su određene cijeline primljene u članstvo, a da nisu ispunjavale uslove državnosti ni prema općem međunarodnom pravu, kakav je slučaj sa novonastalim državama prilikom rasapada SFRJ 1992. godine, a posebno Bosne i Hercegovine u kojoj nije postojala legitimna državna vlast na cijeloj teritoriji.⁷⁰

⁶⁹ Dragan Mitrović, *Osnovi prava*, Univerzitet Sindigunum, Beograd, 2008., str. 33.

⁷⁰ Vladimir Đuro Degan, *Načelo suverene jednakosti država u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti*, Politička misao: časopis za politikologiju, Vol. 39, No. 2, Zagreb, 2002., str. 126.

Načini za nastanak novih država su brojni koji se zasnivaju na određenim pravnim aktima bilo unutrašnjim ili međunarodnim, uz poštovanje održenih pravnih postupaka. Međutim međunarodno pravo određuje kriterijume koji se moraju ispuniti da bi se neke zajednica mogla smatrati državom. Te od načina nastanak države treba razlikovati uslove za nastanak države.⁷¹

Učenje o tri konstitutivna elementa države razvio je njemački pravnik Georg Jellinek. On smatra da država u svom sastavu ima tri elementa:

1. Stalno stanovništvo
2. Određena teritorija
3. Državna vlast

Ovakvo učenje o tri konstitutivna elementa države podvrgnuto je kritici posebno u političkoj filozofiji, političkoj sociologiji i politčkopravnoj teoriji, ali je široko prihvaćeno u međunarodnom pravu i uporednom ustavnom pravu. Upravo postojanje mnoštva veoma različitih država u međunarodnoj zajednici, upućuje da se prihvati ovakvo učenje.

Prema Konvenciji iz Montevidea „*O pravima i obvezama država*“⁷² koja je potpisana u Montevideu u Urugvaju 26. prosinca 1933. godine, država kao subjekt međunarodnog prava mora da ima sledeće kvalifikacije⁷³:

- stalno stanovništvo (ljude, populaciju),
- definiranu teritoriju,
- vladu (politička vlast) i
- sposobnost da uđe u odnose sa drugim državama (diplomatsko priznanje suvereniteta).

Promatraljući to sa pravnog aspekta, ako ne postoje ovi elementi, ne postoji ni država. To opet ne znači da ne mogu da postoje stanovništvo ili narod bez države na određenom geografskom prostoru. Klasičan primjer su Židovi, iako rasuti po svijetu, opstali su kao narod i kada nisu imali svoju državu, kao dio stanovništva na teritorijama drugih država, kakav je dijelom bio slučaj i sa npr. hrvatskim i srpskim narodom pod turskom, austrougarskom ili njemačkom vlašću. Takođe, slavenska i germanska plemena, koja su lutala u doba tzv. velikih seoba naroda, imala su svoje vođe, ali ipak nisu stvorila svoje države sa narodom kao stanovništvom sve dok se nisu trajno nastanila na teritorijama na kojima i danas pretežno žive. Država, dakle, nije prostor bez stanovnika, niti prostor bez vlasti. Isto tako, država nije ni vlast bez prostora i stanovnika. Zato prostor i vrijeme države sačinjavaju njen prvo i najšire, tzv. *prostorno-vremensko* značenje.

Konvencija o pravima i obvezama država koja je zaključena 1933. godine u Montevideu, koja je definirala državu kao subjekt međunarodnog prava koji ima stalno stanovništvo, određenu teritoriju, vladu i sposobnost da stupa u odnose sa drugim državama, potvrđuje učenje o tri konstitutivna elementa države i ujedno je proširuje. Ona uvodi i četvrti element za postojanje države i to da je sposobna da ulazi u odnose sa drugim državama, pod kojim se može podrazumijevati postojanje organizirane političke vlasti, odnosno uspostavljene vlade koja je suverena. Postoje učenja prema kojim se navodi pravo, odnosno pravni sistem i pravni poredak, kao četvrti konstitutivni element države. Međutim i pored svih kritika i različitih učenja može se zaključiti da su osnovni elementi države određena teritorija, stalno stanovništvo i državna vlast. Sva tri konstitutivna elemnta moraju istovremeno postojati i gubitkom jednog od ovih elementa država prestaje da postoji.

⁷¹ Vladimir Đuro Degan, *Međunarodno pravo*, Školska knjiga, Zagreb, 2011., str. 211.

⁷² Konvencija iz Montevidea je jedan je od rijetkih međunarodnih dokumenata sa spiskom potrebnih atributa koji definiraju osobine države po međunarodnom javnom pravu. Dokument je potpisana 1933. godine u Montevideu. Liga naroda ga je ratificirala početkom 1936. godine, dok međunarodna zajednica još uvek nije postigla konsenzus o mehanizmima međunarodnog pravnog priznanja.

⁷³ Malcolm Noel Shaw, *International Law*, Cambridge University Press, London, 2008., str. 178.

Nastanak države je mogući na osnovu pravnog akta i u pravnom postupku ali to nije uslov za njen nastanak. Država nastaje faktičkim putem kada na njenoj teritoriji i njenim stanovnicima postoji suverena vlast koja nije podložna nijednoj drugoj vlasti. Potrebno je da postoji efektivnost te državne vlasti na cijelokupnom području nove države.⁷⁴

Vezano za nastanak države treba spomenuti i priznanje države koje predstavlja jednostrani politički čin jedne ili više država ili drugih subjektata međunarodnog prava, kojima se izričto ili na konkuldentan način prihvata određena tvorevina političkog karaktera kao država i koje ima po pravilu deklaratori karakter u procesu nastanka države. Priznanje države predstavlja diskreciono pravo države, odnosno država ima punu slobodu da li će novu državu priznati ili ne. Međutim ta sloboda ne bi smjela da se zloupotrebi te da država na taj način ostvaruje sopstvene ciljeve koji su često na tuđu štetu kroz akt priznanja jer na taj način politika dobija apsolutnu prevagu nad pravom i dovodi se u pitanje kredibilitet međunarodne zajednice, da ne bude instrument za ostvarivanje interesa pojedinih država kroz akte koji nemaju uporište u međunarodnom pravu. Država može da postoji i funkcioniра i kada nije priznata od međunarodne zajednice, pod uslovom da ima sve potrebne elemente koji je čine državom. U ovom pogledu država mora da bude suverena i pravno i faktički, stim da je faktička suverenost važnija od pravne. Ko je faktički suveren prije to može da postane i pravno, nego obratno, jer pravne činjenice se na kraju priklanjaju životnim činjenicama, a tako i pravna suverenost faktičkoj.

Pravo na samoopredjeljenje i odcjepljenje

U vezi sa procesom nastanka novih država treba posebno obratiti pažnju na pravo naroda na samoopredjeljenje. Pravo na samoopredjeljenje jeste pravo naroda koji se nalazi pod tuđom vlašću da formira sopstvenu neovisnu državu, odnosno da se organizira u takav državni oblik koji će biti rezultat slobodne volje naroda. Ono se pojavilo uporedo sa razvojem i zagovaranjem demokracije u nizu država. Njegov osnovni problem je bio definirati što predstavlja jedan narod te je ostavljalo prostora za brojne manipulacije.

Ciceron je još u 1. stoljeću pne., isticao da je svaka država onakva kakva je priroda i volja onog koji njome upravlja, te slobodi nema mjesta ni u jednoj drugoj državi sem u onoj u kojoj "narod postaje gospodar zakona, sudova, rata, mira, saveza, svačijeg života, novca".⁷⁵

Pravo na samoopredjeljenje doživljava svoj vrhunac u vrijeme Američke i Francuske revolucije u 18. stoljeću. U Američkoj revoluciji pravo na saomopredjeljenje predstavljalje je osnov za legitimno oslobođenje Američkih kolonija od Britanske vlasti, dok je u Francuskoj revoluciji poslužilo kao osnov za borbu protiv feudalizma i dotadašnjeg sistema u kome je Katolička crkva imala ogroman uticaj u društvu. Pravo na samoopredjeljenje u 19. i 20. stoljeću predstavljalje je osnov za nastanak nacionalnih država pretežno u Europi koje su ujedno i tvorevina i tvorac suvemene Europe. U Versajskom ugovoru posle Prvog svjetskog rata usvojeno je pravo na samoopredjeljenje kao osnov za nastanak novih država, kao pravo nacija na formiranje novih država na nacionalnoj osnovi, ali pojavio se istovremeno problem definiranja nacije i priznavanja takvog svojstva jednom narodu. Ono je iskorišteno kako bi se na prostoru nekadašnjih višenacionalnih imperija u Europi omogućio nastanak više manjih nacionalno homogenih država. U tom periodu posebno se zalagao za pravo naroda na samoopredjeljenje američki predsjednik Woodrow Wilson, ali i Vladimir Lenjin koji ga je

⁷⁴ Vladimir Đuro Degan, *Nastanak i prestanak postojanja države u međunarodnom pravu (Komentar uz izyešća Banditerove komisije)*, Politička misao: časopis za politikologiju, Vol. 33, No. 1, Zagreb, 1996., str. 178-187.

⁷⁵ Ciceron, *Država*, Plato, Beograd, 2002., str. 46-47.

stavio u osnove uređenja SSSR-a, odmah po njegovom nastanku. Međutim pravo naroda na samoopredjeljenje kako nije uvršteno u Pakt Lige naroda nije predstavljalo u to vrijeme pravno načelo nego se smatralo političkim pojmom. Iz toga proizilazi da ono nije bilo ni obvezno da se primjeni.

U Povelju Ujedinjenih naroda uvršetno je pravo naroda na samoopredjeljenje kao osnov za razvijanje prijateljskih odnosa između država. Povelja Ujedinjenih naroda sa jedne strane zabranjuje promjene teritorije jedne države putem sile, a sa druge strane proklamuje pravo na samoopredjeljenje kao jedan od uslova za stabilnost i blagostanje u svijetu. U nizu drugih akata Ujedinjenih naroda potvrdilo se ovo pravo i pored svih teškoća u njegovoj primjeni, a jedan od problema što se pravo na samooopredjeljenje vezuju za narod koji nema jasno definirano značenje.

Kod prava na samoopredjeljenje poseban problem predstavljaju nacije koje su nastale ne kao izraz povijesnih i objektivnih okolnosti nego kao izraz određene politike koja stvaranjem takvih nacija ostvarivala svoje ciljeve koji su imali prije svega svrhu očuvanja određene politike na određenom prostoru. Takve nacije nazivaju se sintetičke nacije i posebno su karakteristične za prostor Srednje Europe, a naročito prostor Balkana. Takav je i neuspis pokušaj stvaranja jugoslavenske nacije i države Jugoslavije. Formiranje novih nacionalnih identiteta bilo je kombinacija koliko autohtonih težnji etnički još uvek nedovoljno izdiferenciranih entniciteta, još i više, političkih projekata velikih geopolitičkih faktora koji su u svoje ekspanzionističke planove uključivali i stvaranje novih sintetičkih nacionalnih identiteta igrajući na kartu regionalnih razlika, konfesionalne netrpeljivosti i onoga što je Sigmund Freud u psihološkom smislu označavao kao "*narcizam malih razlika*".

Ujedinjeni narodi kod proklamiranja prava na samooopredjeljenje susreli su se sa posebnim problemom u procesu dekolonizacije na prostoru Afrike gdje nije jasno postajala definirana nacija, zbog dugogodišnjeg kolonijalnog statusa, gdje je još uvijek postojalo organiziranje na nivou plemena. Ujedinjeni narodi u Africi priznali su pravo na samoopredjeljenje onim skupinama koje su po njihovoj ocijeni podobne za formiranje države, te je često dolazilo do proizvoljnog povlačenja granica što će decenijama kasnije biti uzrok sukoba na ovom prostoru.

Generalna skupćina Ujedinjenih naroda je 1960. godine usvojila Deklaraciju o davanju neovisnosti kolonijalnim narodima kojom je takođe istakla pravo na samoopredjeljenje kao pravo na odlučivanje o političkom uređenju, ekonomskom, socijalnom i kulturnom razvoju, ali da ovo pravo ne može poslužiti kao opravdanje za djelimičan ili totalni raspad nacionalnog jedinstva ili teritorijalnog suvereniteta suverene države.⁷⁶

Rezolucijom Generalne skupćine Ujedinjenih naroda iz 1966. rodine priznaje se narodima pod kolonijalnom vlašću, da mogu voditi borbu u skladu sa ciljevima i načelima Povelje Ujedinjenih naroda na osnovu prava na samoopredjeljenje. Rezolucijom iz 1966. godine ograničava se pravo na samoopredjeljenje tako da se zabranjuje upotreba sile kao i utjecaj drugih država na proces samoopredjeljenja. Tumačeći ovu Rezoluciju jedan broj teoretičara smatra da pravo na samoopredjeljenje važi samo za države koje se nalaze pod kolonijalnom vlašću.

Generalna skupćina Ujedinjenih naroda 1970. godine usvojila je Deklaraciju o načelima međunarodnog prava o prijateljskim odnosima i suradnji država u skladu sa Poveljom Ujedinjenih naroda, kojom ističe da pravo na samoopredjeljenje ne daje nikome

⁷⁶ Boško Jakovljević, *Antikolonijalni ratovi posle Drugog svetskog rata i međunarodno pravo*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 1967.

pravo niti podstiče bilo kakvu akciju koja je usmjereni protiv teritorijalnog integriteta i političke neovisnosti bilo koje suverene ili neovisne države, s tim da država poštiva pravo naroda na samoopredjeljenje i da predstavlja narod na cjelokupnoj teritoriji.

Generalna skupčina Ujedinjenih naroda 1981. godine usvojila je Deklaraciju o nedopustivosti intervencije i mješanja u unutarnje poslove država, kojim se pravo na samoopredjeljenje ograničava na narode pod kolonijalnom vlašću, rasističkim režimom i stranom okupacijom. Pravo na samoopredjeljenje je punu afirmaciju ostvarilo upravo u postupku dekolonizacije. Rezolucije Ujedinjenih naroda u pogledu prava na samopredjeljenje daju jasniju sliku o ovom pravu ali ipak nisu dali odgovor na sva pitanja niti su određene sve okolnosti kada se ono može primjeniti. U pogledu pitanja nacionalnih, etničkih, vjerskih i rasnih manjina jasan je stav da se ovo pravo ne može upotrijebiti. Kao rezultat ostvarivanja ovog prava ne mora uvijek da bude nastanak nove države, ono može dovesti i do autonomije u okviru jedne države ili ujedinjenja sa drugom državom odnosno pristupanja u sastav druge države.⁷⁷

Pravo na samoopredjeljenje može se samo promatrati u okvirima Povelje Ujedinjenih naroda, odnosno kasnijih rezolucija Ujedinjenih naroda. Postepeno ovo pravo se razvilo u jedno od načela međunarodnog prava. Međutim u međunarodnoj zajednici primjeni ovog prava nije se jednakost pristupalo tako da je dovelo do niza kontradiktornih odluka što je dovelo do pravne nesigurnosti u ovoj oblasti. Jasno je da pravo na samoopredjeljenje ne može biti legitiman osnov raspada jedne suverene države. Međutim Ujedinjeni narodi su po različitim mjerilima donosili odluke često pod političkim pritiscima u pogledu prava na samoopredjeljenje. Dugo vremena ono se smatralo samo pravom naroda koji se nalazi pod kolonijalnom vlašću da bi se ono uslijed dejstva političkih faktora priznalo i narodima na prostoru SSSR gdje je poslužilo kao vid borbe protiv komunizma. Ostvarivanje prava na samoopredjeljenje ne mora značiti da se traži politička suvernost, ono može da obuhvata samo kulturne, a ne nužno i političke zahtjeve. Pravo na samoopredjeljenje predstavlja pravo da se očuva nacionalna osobitost kao poseban kulturni identitet.⁷⁸ Da li će se pravo naroda na samoopredjeljenje shvatiti kao kulturni ili politički zahtjev ovisi od shvatanja pojma nacije. Treba napraviti razliku između pojma države i nacije jer se često jedno i drugo poistovjećuju što nije opravdano.⁷⁹

Pravo na samoopredjeljenje ima svoj unutarnji i vanjski sadržaj. Unutarnje samoopredjeljenje znači uzimanje u obzir volje naroda i ostvarivanje njegovog političkog statusa i svih drugih dimenzija njegovog položaja unutar postojeće države, dok vanjsko samoopredjeljenje znači ostvarivanje političkog statusa izvan postojeće države i ostvaruje se odcjepljenjem od postojeće države i ovako samoopredjeljenje uključuje i pravo na odcjepljenje.

Pravo na samoopredjeljenje moglo bi se shvatiti kao pravo naroda da bude zastupljen u upravljanju državom, a ne po svaku cijenu da se odcijepi od države. Ovo pravo narodu trebalo bi se priznati samo u slučaju kada se utvrdi da je on pod pod stranom vlašću, te nema mogućnost odlučivanja i nalazi se u položaju koji je sličan kolonijalnom. Prethodno bi trebalo iskoristiti sve mogućnosti kao što su davanje autonomija pojedinim dijelovima države, formiranje federalnih jedinica, priznavanje većih prava manjinama, i ukupna demokratizacija svih odnosa u državi. Odcjepljenje od države treba da bude poslednje sredstvo u ostvarivanju prava naroda na samoopredjeljenje. Rješenja često ovise prvenstveno od političkih odluka

⁷⁷ Smilja Avramov, Milenko Kreča, *Ibidem*, str. 81.

⁷⁸ Yael Tamir, *Liberalni nacionalizam*, Filip Višnjić, Beograd, 2002., str. 122.

⁷⁹ Vladimir Mihajlović, *Pravo na nacionalno samoopredjeljenje i političke obligacije u delu „Liberalni nacionalizam“* Jael Tamir, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2010., str. 2.

određenih međunarodnih organizacija i stranih država, a ne od slobodne odluke naroda u samoj državi.⁸⁰

Mnogi separatistički pokreti danas opravdavaju svoja nastojanja i ostvarivanje ciljeva pravom na samoopredjeljenje. Potrebno je da se napravi granica između zaštite suvereniteta jedne države i prava na samoopredjeljenje jednog naroda. Shvatanje prava na samooperedjeljenje se mijenjalo tokom vremena kroz prirodni razvoj njegove koncepcije. Često se vršilo instrumentaliziranje ovog prava kako bi se služilo interesima velikih sila i promjenama u međunarodnim odnosima.

Samoopredjeljenje ne bi trebalo da ima uvijek kao krajnji rezultat stvaranje neovisne države, a sama secesija predstavlja najradikalniji oblik ostvarivanja ovog prava. Jednostrana secesija po međunarodnom pravu dozvoljena je samo u slučaju dekolonizacije ili u procesu oslobađanja od vojne okupacije. Da bi došlo do secesije prethodno mora da se odbije pružanje datoj grupi bilo kakvog vida šire autonomije.

Ostvarivanje prava na samoopredjeljenje u pravcu secesije, u sadašnjem vremenu često izaziva veće nestabilnosti i probleme u međunarodnoj zajednici nego što koristi. Države koje su međunarodno priznate imaju nepovrediv suverenitet svojih državnih granica, ali i invidue i grupe u svakoj državi uživaju zaštitu i imaju neprikosnoveno pravo na sve vidove autonomije. Jedan od osnovnih principa trebao bi da bude da narodi koji već imaju nacionalnu državu, nemaju pravo na samoopredjeljenje, ali je to moguće ukoliko postoji dogovor unutar države oko tog pitanja. Smisao prava na samoopredjeljenje je da narodi koji nemaju sopstvene države mogu da dobiju autonomiju, kako bi mogli da očuvaju svoj identitet i kako bi očuvali svoju slobodu. Države uvijek mogu da kroz konsenzus većinskog i manjinskog naroda priznaju neovisnost narodu koji nema nacionalnu državu isto kao što bi konsenzusom dva naroda dvije države mogle da se ujedine u jednu državu.

Često se borba naroda za ostvarivanje prava na samoopredjeljenje završava dobijanjem autonomije u okviru već postojeće države. U Južnom Tirolu u Njemačkoj, kao i Sjevernoj Irskoj u Ujedinjenom Kraljevstvu autonomija se dobila na osnovu bilateralnih ugovora o autonomiji. Dok u slučaju Olandskega otoka autonomija je dobijena na osnovu međunarodnog ugovora, te se Olandski otoci prema toj autonomiji nalaze u konfederalnom odnosu sa Finskom. Olandski otoci nastanjeni su stoljećima Švedanima, a svoje pravo na samoopredjeljenje su ostvarili u okviru Finske tako što su dobili široku autonomiju prema Zakonu o autonomiji Olanda, koji je usvojio Parlament Finske 1920. godine. Liga naroda je na intervenciju stanovnika Olandskega otoka priznala suverenitet Finskoj nad njima uz preporuku da zaključe međunarodni sporazum. Zakon o autonomiji Olanda je proširen odredbama odluke Lige naroda i uz nekoliko dopuna, na snazi je do danas kao Ustavni akt prihvaćen od strane Parlaminta Finske i Parlamenta Olandskega otoka.⁸¹

Primjer Istočnog Timora jedan je od pozitivnih primjera ostvarivanja prava na samoopredjeljenje. Nasilna aneksija od Indonezije i masovna kršenja ljudskih prava uspjela su da se koriguju mjerama poduzetim od strane međunarodne zajednice. Istočni Timor je država koja je uspjela da se kolektivno samoopredjeli i dobije neovisnost, uz podršku međunarodne zajednice i održanog referendumu na kome se narod izjasnio, tako da je stekao neovisnost 2002. godine.

⁸⁰ Vojin Dimitrijević, Obrad Račić, et. al., *Ibidem*, str. 183.

⁸¹ Jovan Ilić, *Primer sa severa*, Dnevni list Danas, 15.09.2007., str. 11.

Primjer Rodezije, kao bivše britanske kolonije, oslikava sve negative efekte samoopredjeljenja. Prvo su represiju prema starosjedocima sprovodili doseljenici, da bi kasnije uslijed promjene snaga desilo se obratno. Ostvarivanjem prava na samoopredjeljenje nije se uspostavila ravnoteža nego se situacija pogoršala te bila lošija nego u vrijeme britanskog kolonializma.

Quebec u Kanadi i pored duge borbe za ostvarivanje prava na samoopredjeljenje u cilju secesije, u tome nije uspio, ali je postignuta velika politička, ekomska i kulturna autonomija te provincije. Na referendumu 1995. godine 50,6 % stanovnika je bilo protiv secesije. Primjer Quebeca može se promatrati kao neuspješna secesija, ali uspješno samoopredjeljenje u smislu prava koja su stanovnici Quebeca dobili autonomijom. Sa jedne strane država Kanada je ostala jedinstvena i funkcionalna, a sa druge strane stanovnici Quebeca dobili su široku autonomiju.

Jedan od načina za ostvarivanje prava na samoopredjeljenje i rješavanja problema koji iz toga proizađu u Europskoj uniji rješava se kroz poseban proces europeizacije, koja podrazumjeva rješavanje konflikta kroz integraciju suprostavljenih strana u institucije i poredak Europske unije. Europska unija u takvim situacijam uslovljava sukobljene strane u pravcu transformacije i suradnje, te da na osnovu toga sve strane ostvare razne povlastice i dobiti. Europska unija je postupala prema tri modela u slučajevima ostvarivanja prava na samoopredjeljenje. Prvi model ima za cilj da se sačuva suverenitet i teritorijalni integritet država. Ovaj model je primjenjen u politici prema rješavanju problema SFRJ, kada je priznat integritet država u okviru federalnih republika. Drugi model se zasniva na privilegovanju jedne strane, što se pravda vrijednostima demokracije i poštivanjem ljudskih prava koje jedna strana ostvara. Takav model je primjenjen u slučaju Cipra na čiju stranu se Europska unija svrstala. Treći model kada se podržava secesija u cilju uspostavljanja mira i razvoja prema standardima Europske unije. Takav slučaj je bio kod podjele Čehoslovačke, kao i Srbije i Crne Gore. Samo članstvo u Europskoj uniji doprinosi rješavanju problema koji nastaju kod ostvarivanja prava na samoopredjeljenje. Članstvo Irske i Ujedinjenog Kraljevstva doprinijelo je rješavanju problema Sjeverne Irske, kroz ekonomski napredak i prosperitet koji je ostvaren u ovim državama.⁸²

Neovisnost Kosova dala je podstrek brojnim secessionističkim pokretima u svijetu, umjesto da bude slučaj *sui generis*, kako je računala i sama Europska unija. Rasprava o presedanu Kosova je oživila u kolovozu 2008. godine kada su ruske snage ušle u pobunjeničke gruzijske regije, Abhaziju i Južnu Osetiju. Sukob se okončao ruskim priznanjem neovisnosti ovih enklava, a model Kosova je predstavljao model za takav potez. Zagovornici samoopredjeljenja različitih regija i pokrajina potvrđuju ovakav stav. Upravo najznačajniji secessionistički pokreti se nalaze u Europi sa kojim će Europska unija morati prije ili kasnije da se suoči.⁸³

Kod ostvarivanja prava na samoopredjeljenje važni su brojni činioци koji često su čisto političkog karaktera. I pored činjenice da je na referendumu za neovisnost Južne Osetije glasalo 99 % građana i izjave promatrača iz 11 država da nije bilo kršenja demokratskih principa, Europska unija, Vijeće Europe, NATO i SAD nisu priznale referendum.⁸⁴

Ostvarivanje prava kroz samoopredjeljenje nosi brojne opasnosti koje mogu da naruše stabilnost u međunarodnoj zajednici. Separatistički pokreti aktivni su trenutno u 96 država u svijetu. I u najmoćnjoj državi svijeta SAD postoje nejaki separatistički pokreti kao što su

⁸² <http://www.bgcentar.org.rs/>

⁸³ Darko Durdanski, *Balkanski zemljotres se oseća daleko*, NIN, 01.01.2009., str. 60.

⁸⁴ Ljubomir Milinčić, *Glavobolja Zapadu*, NIN, 16.11.2006., str. 58.

pokret za osamostaljivanje države New York ili Minnesota, kao i neki veoma jaki kao što je pokret za osamostaljivanje države Vermonta. Nezadovoljstva ima i u državama Main, Alaska, New Hampshire, Oklahoma, a priličan broj stanovnika SAD, podržava obnovu Konfederacije na jugu. Sijuksi se zalažu za odvajanje, a crnačka grupacija koja slijedi učenje Malcolm X-a želi stvaranje Republike Nove Afrike. U Italiji 17 separatističkih organizacija traži podjelu na isti broj država, a u Njemačkoj postoje zahtjevi za odcjepljenje Bavarske. Pored velikih država i u sasvim malim državama postoje zahtjevi za secesijom, tako Tobago želi da se odvoji od Trinidada, a u Vanuatu ostrvskoj državci, želi da se odcjepi ostrvo Malkula.⁸⁵

Pravo na odcjepljenje ili pravo na secesiju podrazumijeva akt jednog dijela stanovništva u okviru jedne države da se zajedno sa teritorijom izdvoji iz sastava jedne međunarodno priznate države i u potpunosti oslobodi njenog pravnog i političkog autoriteta i tako stvori sopstvenu državu. U međunarodnoj zajednici danas ne postoji podrška pravu na odcjepljenje jer ono se u suštini svodi na silu, a pravo ne bi trebalo da se zasniva na sili i da ono dovodi do nestabilnosti u međunarodnoj zajednici.⁸⁶ Pravo na odcjepljenje imalo je podršku u socijalističkim državama jer je bilo u svrhi socijalističke ideologije kao opravdanje za izazivanje revolucija u pojedinim državama koje će imati socijalističko uređenje. Ukoliko bi se i priznalo pravo na odcjepljenje mora se poštivati pored prava manjine koja istupa iz države i prava većine koji ostaju unutar države što je nekad veoma teško postići. Tako Georges Scelle osporava pravo na odcjepljenje jer se ugrožava država koja je u interesu većine kako bi se udovoljilo manjini, što je kranje neprihvatljivo i na nivou primitivne zajednice.⁸⁷

Pravo na odcjepljenje je usko povezano sa pravom na samoopredeljenje, jer jedno drugo uslovljavaju i često pravi izraz pravo na samoopredeljenje nalazi u pravu na odcjepljenje. Pravo na odcjepljenje nije samo po sebi cilj nego je ishod koji nastupa po sili kada nije moguće ostvariti pravo na samoopredeljenje. Izvorni smisao prava na samoopredeljenje proizilazi iz Američke deklaracije o neovisnosti iz 1776. godine, jer pravo do odcjepljenja, te se kaže da je američka neovisnost prototip prava na samoopredeljenje u smislu odcjepljenja.

Ujedinjeni narodi su pokušali da utvrde uslove pod kojima će se priznati pravo na odcjepljenje u određenim slučajevima, međutim neki značajni rezultati u tom pravcu nisu postignuti. Očigledno da se ovo pravo nalazi u sukobu sa načelom teritorijalne cjelovitosti država. Može se zaključiti da bi pravo na odcjepljenje imalo legitimitet ukoliko je ono priznato po ustavu jedne države, odnosno da postoji suglasnost jedne države na jedan takav akt, odnosno da se odcjepi dio teritorije u cilju stvaranja nove države. Takođe pravo na odcjepljenje koje se ostvaruje pod pritiskom druge države odnosno njenim mješanjem u unutarnje poslove jedne države je apsolutno neprihvatljivo.

Prestanak postojanja države

Država nije statična onda je podložna promjenama, živa i dinamična tvorevina. Promjene kojim su podložne države dovode do njenog prestanka posle dužeg ili kraćeg perioda. Država ukoliko izgubi jedan od tri konstitutivna elementa prestaje da postoji. Najčešće se smatra da gubitkom teritorije i stanovništva prestaje da postoji država tako što oni podpadnu pod državnu vlast druge države ili više njih. Međutim stvarni nestanak teritorije ili stanovništva je u praksi praktično neostvariv, mada do njega može da dođe. Tako

⁸⁵ Rade Maroević, *Katalonska bura*, NIN, 03.12.2009., str. 60.

⁸⁶ Smilja Avramov, Milenko Kreča, *Ibidem*, str. 82.

⁸⁷ Georges Scelle, *Precis de Droit des Gens*, Dalloz, Paris, 2008., str. 259.

otočka država uslijed vremenske kataklizme bude prekrivena vodom te na taj način dođe do gubitka cjelokupne teritorije ili da uslijed nuklearnog rata što je realno moguće strada cjelokupno stanovništvo jedne države, te na taj način i država prestaje da postoji. Može se reći da država prvenstveno prestaje da postoji prestankom državne vlasti, odnosno suvernosti države. Prestankom postojanja države na teritoriji koja joj je pripadala, nastaje jedna ili više novih država.

Do nestanka teritorije i stanovništva najčešće dolazi kao posljedica njihovog podpadanja po suvernost druge države ili više država, te na taj način nestanka teritorije i stanovništva nije različit od nestanka suvereniteta. Takav stav je zauzela Banditerova komisija kada je zaključila da SFRJ više ne postoji.⁸⁸ Vrijeme trajanja države određuje se domaćim i međunarodnim pravom kojim se razgraničavaju vremenski sfere važenja državnog i pravnog porekla. Na osnovu vremenskog važenja države određuje se vrijeme nastanka i samog prestanka postojanja države.⁸⁹

Način na koji država prestaje ovisi od brojni unutarnjih i vanjskih faktora koji postepeno dovode do njenog potpunog prestanka kao zasebnog subjekta međunarodnog prava. Države mogu da prestanu da postoje inkorporacijom ili pripajanjem tako što država slobodno odluči da se pripoji drugoj državi ili više država, odnosno odluči da se sjedine u jednu državu. Decenijama postoji težnja da se Puerto Rico pripoji SAD tako što će postati jedna o njegovih saveznih država. Država prestaje i aneksijom kada jedna država pripoji na silu teritoriju druge države, ali akt aneksije mora biti međunarodno priznat da bi imao pravno dejstvo. Tako je SSSR je aneksirao 1940. godine Litvu, Latviju i Estoniju koje su do tada bile samostalne države, te su prestale da postoje. Država prestaje da postoji i unifikacijom odnosno ujedinjem dvije ili više država u novu državu. Tako je prestala da postoji Pruska koja se ujedinila 1871. godine sa nizom njemačkih državica u Njemačko carstvo. Države prestaju da postoje i raspadom ili disolucijom tako što dođe do razdvajanja dijelova njene teritorije, a obično su to federalno uređene. Takav slučaj je raspad SSSR 1991. godine. Država prestaje podjelom kad teritorija jedne države bude podjeljena između dvije ili više država. Poljska je 1795 podijeljena između Pruske, Rusije i Austrije, a ponovo 1939. godine između Njemačke i SSSR. Cesija ili ustup mogu da dovedu do prestanka država kada se ustupa teritorija jedne države drugoj državi. Do cesije dolazi uglavnom nakon okončanja ratnih sukoba zaključenjem mirovnih ugovora i ustupa se obično dio teritorije, kao što je bio slučaj kada je Italija 1948. godine ustupila dijelove Dalmacije i Istru, tadašnjoj Jugoslaviji. Do prestanka države može da dovede i secesija ili odcjepljenje dijelova države. Država u tom slučaju može u potpunosti da prestane ukoliko se njena cijela teritorija podijeli na dvije ili više zasebnih država. Ukoliko održi državnopravni kontinuitet i pored secesije dijela teritorije ona može da ostane ista država. Država takođe može da prestane postojati na osnovu međunarodnog ugovora ili unutarnjeg pravnog akta.

Kao primjer prestanka postojanja države može se navesti slučaj SFRJ. Arbitražna komisija Međunarodne konferencije o bivšoj Jugoslaviji u Mišljenju broj 8. 1992. godine, na čelu sa Robert Badinter-om, istakla je da je postojanje federalne države ozbiljno dovedeno u pitanje, kada većina njenih federalnih jedinica koje se prostiru na većini teritorije države i obuhvataju većinu stanovništva države, konstituišu suverenu vlast na tim teritorijama, tako da federalna vlast nema više ovlasti. U skladu sa ovim Mišljenjem Arbitražna komisija zaključila je da je SFRJ kao država prestala da postoji iz navedenih razloga, te da je proces raspada okončan. U obrazloženju je navela kao ključne činjenice da su Slovenija, Hrvatska, Bosna i Hercegovina i Makedonija proglašile neovisnost na osnovu referendumu, na kojima su se

⁸⁸ Vladimir Đuro Degan, *Ibidem*, str. 216.

⁸⁹ Hans Kelsen, *Opšta teorija države i prava*, Arhiv za pravne i društvene nauke, Beograd, 1951., str. 280.

većina stanovnika izjasnila za odcjepljenje od SFRJ. U obrazloženju je navela i njihovo kasnije priznanje od strane trećih država i primanje u članstvo Ujedinjenih naroda. Takođe kao činjenicu koja je dovela do takvog zaključka navela je i da su Srbija i Crna Gora usvojile novi ustav, te je tako prestala da postoji SFRJ i nastala je nova država SRJ.

Na Konferenciji o Jugoslaviji u Haagu 1991. godine, njenoj Arbitražnoj komisiji postavilo se pitanje da li je došlo na prostoru bivše SFRJ do nezakonite secesije nekih od njениh republika ili se radi o raspadu SFRJ. U Mišljenju Arbitražne komisije broj 1. od 29. studenog 1991. godine, istaknuto je da bi odgovor trebao da se zasniva na načelima međunarodnog prava koja se odnose na konstitutivne elemente države. U tom pogledu utvrđuje se da li je prestala da postoji neka država, odnosno da li je nastala nova država, dok priznanje od drugih država ne vodi nastanku države, nego ima deklaratorni karakter. Arbitražna komisija je zauzela dualističko mišljenje o odnosu međunarodnog i unutarnjeg prava, te da oblik unutarnje političke organizacije i ustavne odredbe predstavljaju puke činjenice, mada se moraju uzeti u obzir kod utvrđivanja upliva vlasti na stanovništvo i teritoriju. Kriterijum iz ovog Mišljenja za efektivan nastanak i za postojanje nove države jeste da se država određuje kao zajednica koja se sastoji od teritorija i stanovništva koji se nalaze pod organiziranim političkom vlašću, koja državu čini suverenom.

ZAKLJUČAK

Načini nastanka države su raznovrsni i nisu regulirani posebnim pravilima međunarodnog prava. Države su obično nastajale kao rezultat nacionalnih pokreta, oslobođilačkih ratova, političkog dogovora, a često kao rezultat primjene sile. Može se zaključiti da su 20 i 21. stoljeće vrijeme nastanka velikog broja država a u isto vrijeme postojanja velikog broja secesionističkih pokreta koji imaju cilj stvaranje sopstvene države. Imajući u vidu da se stvaranje novih država uglavnom zasniva na sili, Ujedinjeni narodi su zabranile upotrebu sile i založile se za očuvanje teritorijalne cjelovitosti država, a sa druge strane proglašile su pravo na samoopredjeljenje koje može da dovede do nastanka novih država. Da bi nova država nastala neuptino je da mora imati sopstvenu teritoriju, stanovnišvo i suverenu vlast. Određeni značaj u nastanku novih država ima i priznanje države od strane drugih država, ali ono je deklaratorički akt koji nije uslov za nastanak države. Međutim praksa je pokazala da su neke države dobine međunarodno priznane, a da nisu ispunjavle uslove u pogledu stanovništva, teritorije i suverene vlasti.

Pravo na samoopredjeljenje ne podrazumijeva samo pravo naroda pod tuđuom vlašću na formiranje neovisne države već prvenstveno stjecanje takvog statusa koji bi bio izraz slobodne volje naroda, te na taj način može da nastane nova država, ali i to pravo da se ostvari u okviru postojeće države. Pravo na samoopredjeljenje često je osnov za nastanak novih država, ali u slučaju da dođe do toga javlja se problem zaštitet manjina koje su ostale u novoj državi. Pravo na samoopredjeljenje kako je predviđeno Poveljom Ujedinjenih naroda postalo je univerzalno pravilo međunarodnog prava, ali ono može da dovede do niza nestabilnosti u međunarodnoj zajednici pa i oružanih sukoba što je praksa pokazala. Prema Povelji Ujedinjenih naroda samoopredjeljenje ne može se promatrati van pravnog sistema Ujedinjenih naroda, te iz toga poći i od odredbi Povelje Ujedinjenih naroda koje se odnose na nepovredivost teritorijalnog integriteta članica Ujedinjenih naroda. Međutim u praksi često se kod ostvarivanja prava na samoopredjeljenje pristupa selektivno od strane međunarodne zajednice što izaziva niz problema sa dalekosežnim posljedicama.

Sa pravom na samoopredjeljenje je vezano pravo na odcjepljenje gdje se u svakom konkretnom slučaju postavlja pitanje da li će ostvarivanje jednog prava rezultirati ostavarivanje drugog. Pravo na samoopredjeljenje vodi stvaranju nove države tako što se dio stanovništvo i teritorije jedne države izdvoje i stvore svoju državu. Pravo na odcjepljenje često se zasniva na pukoj sili i može da se promatra kao političko ili pravno načelo. Kod prava na secesiju i pored pokušaja da se uvede određeni red u njegovoj primjeni veći rezultati nisu postignuti te kod njegove primjene često je odlučujući politički faktor.

Države koje su međunarodno priznate imaju nepovredivu suvernost svojih državnih granica, ali i invidue i grupe u svakoj državi uživaju zaštitu i imaju nepriskosnoveno pravo na sve vidove autonomije te iz tih razloga postoje pravo na samoopredjeljenje i pravo na odcjepljenje.

Povijest je pokazala da države nisu viječite te da i najveće i najmoćnije države svijeta su uslijed mnoštva faktora prestale da postoje. Gubitkom nekog od konstitutivnih elemenata država prestaje da postoji, a najčešće je to gubitkom suverenosti. Prestanak postojanja države je neraskidivo povezan sa nastankom države jer vodi nastanku jedne ili više novih država, mada mogu teritorija i stanovništvo jedne države da podpadnu pod vlast već postojeće države.

Postoji mišljenje da je u suvremenoj međunarodnoj zajednici došlo do narušavanja sva tri konstitutivna elementa države i da su oni izgubili na značaju koji su tradicionalno imali. Smatra se da u epohi povezane svjetske ekonomije, međuvisnosti država, teritorija i državne

granice su postale samo formalno postavljene crte i da one nisu više barijera među državama. Međutim i pored svih ovih kritika u pogledu konstitutivnih elemenata države, nesumnjivo je da oni imaju i dalje veliki značaj i da bez njih nema države tako da načini nastanaka i prestanka postojanja države mogu biti različiti i ovise od niza okolnosti u kojima se nalazi predmetna država, dok mjerilo za nastanak odnosno prestanak države su i dalje tri konstituivna elemnta stanovništvo, teritorija i suverena vlast.

Literatura

1. Avramov, Smilja, Kreča, Milenko, *Međunarodno javno pravo*, Savremena administracija, Beograd, 2001.
2. Ciceron, Država, Plato, Beograd, 2002.
3. Degan, Đuro, Vladimir, "Nastanak i prestanak postojanja države u međunarodnom pravu (Komentar uz izvješća Banditerove komisije)", Politička misao: časopis za politikologiju, Vol. 33, No. 1, Zagreb, 1996.
4. Degan, Đuro, Vladimir, „Načelo suverene jednakosti država u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti“, Politička misao: časopis za politikologiju, Vol. 39, No. 2, Zagreb, 2002.
5. Degan, Đuro, Vladimir, *Međunarodno pravo*, Školska knjiga, Zagreb, 2011., str. 2011.
6. Dimitrijević, Vojin, Račić, Obrad, Papić, Tatjana, Petrović, Vesna, Obradović, Saša, Đerić, Vladimir, *Osnovi međunarodnog javnog prava*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2007.
7. Duridanski, Darko, "Balkanski zemljotres se oseća daleko", NIN, 01.01.2009., str. 60.
8. Ilić, Jovan, "Primer sa severa", Dnevni list Danas, 15.09.2007., str. 11.
9. Jakovljević, Boško, *Antikolonijalni ratovi posle Drugog svetskog rata i međunarodno pravo*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 1967.
10. Kelsen, Hans, *Opšta teorija države i prava*, Arhiv za pravne i društvene nauke, Beograd, 1951.,
11. Maroević, Rade, Katalonska bura, NIN, 03.12.2009., str. 60.
12. Mihajlović, Vladimir, *Pravo na nacionalno samoopredeljenje i političke obligacije u delu „Liberalni nacionalizam“ Jael Tamir*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2010.
13. Milinčić, Ljubomir, "Glavobolja Zapadu", NIN, 16.11.2006., str. 58.
14. Mitrović, Dragan, *Osnovi prava*, Univerzitet Sindigunum, Beograd, 2008.
15. Scelle, Georges, *Precis de Droit des Gens*, Dalloz, Paris, 2008..
16. Shaw, Noel, Malcolm, *International Law*, Cambridge University Press, London, 2008.
17. Spektorski, Vasiljević, Evgenije, *Država i njen život*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1933.
18. Tamir, Yael, *Liberalni nacionalizam*, Filip Višnjić, Beograd, 2002.

Emini Šaćir, profesor razredne nastave
Brčko Distrikt BiH

PONAŠANJE UČENIKA U SAOBRAĆAJU

Sažetak

Djeca kao učesnici u saobraćaju se mogu javiti u dvije kategorije: u kategoriji pješaka i u kategoriji putnika u vozilu. Obje kategorije zahtijevaju određene principi koji se moraju ispoštovati do kraja kako bi se obezbijedili u saobraćaju. Određeni principi koji se odnose na pješaka definisani su zakonskim odrednicama i potrebno ih je poznavati i upoznati djecu prije nego što postanu učesnici u saobraćaju. Edukacijom djeca prihvataju i usvajaju ove principe. Kada se pješak kreće u saobraćaju on svojim tijelom zauzima širinu od oko 0,75 m, a prosječna mu brzina iznosi od 4–6 km/h.

Bezbijednost saobraćaja je naučna disciplina koja proučava međuzavisnost saobraćaja i drugih procesa u društvu. Bavi se još i otkrivanjem zakonitosti nastanka štetnih posljedica saobraćaja u cilju smanjivanja saobraćajnih posljedica. Za bezbijednost u saobraćaju se može reći da se oslanja na dostignuća znanja prirodnih, tehničkih i društvenih nauka. saobraćaju.

Na saobraćaj kao jednu cjelinu mogu da djeluju četiri glavna faktora iz čega proizilazi da na bezbijednost u saobraćaju djeluju četiri osnovna faktora a to su: čovjek, vozilo, put i okolina. Mnogi su iznosili svoje mišljenje kako i u kojoj mjeri svaki od faktora učestvuje na okolini i situacije u okolini, društvu itd.

Ključne riječi: ponašanje učenika u saobraćaju, djeca kao učesnici u saobraćaju, pravilno ponašanje pješaka, sigurnost u saobraćaju, moral i ponašanje.

PUPIL'S BEHAVIOR IN TRAFFIC

Summary

Children as participants in traffic may appear in two categories: in the category of pedestrians and in the category of passengers. Both categories require certain principles that must be fully respected in order to provide traffic safety. Certain principles that apply to pedestrians are defined by legal provisions which should be known and is needed to familiarize children with them before they become participants in traffic. By being educated children accept and adopt these principles. When a pedestrian is in movement in traffic with his body, he takes up the space in a width of approximately 0.75 m, and his average speed is 4-6km / h.

Traffic safety is a scientific discipline that studies the interdependence of transport and other processes in the community. It also deals with the unveiling of rules of occurrence of harmful effects in traffic with an aim to reduce traffic sequels. For traffic safety can be said that it relies on the achievements of natural, technical and social sciences.

To traffic as a whole can affect the four main factors, which indicates that on the traffic safety have an effect four main factors, namely: human, vehicle, road and environment. Many have expressed their opinion on how and to what extent each of the factor affects the environment and the situations in the environment, society, etc.

Key words: pupil's behavior in traffic, children as traffic participants, the proper behavior of pedestrians, traffic safety, morality, and behavior.

1. UVOD

Jedna od najvažnijih stavki drumskog saobraćaja svake države jeste sigurnost u saobraćaju. Najveći rizik je u drumskom saobraćaju gdje učestvuje svaki čovjek. Zbog toga se slobodno može reći da drumski saobraćaj i sigurnost zaslužuju ne samo tehničko-tehnološke, organizacijsko-ekonomske osnove već i društveno individualne vrijednosti. Čovjek je veoma bitan faktor svih društvenih vrijednosti i one se ne mogu objasniti ako se ne uzme u obzir sva njegova svojstva.

Izučavanje ponašanja u saobraćaju podrazumijeva posmatranje karakteristika ličnosti, psihološke organizacije, kapaciteta, sposobnosti osobina ličnosti kao i svih spoljnih faktora koji mogu jako uticati na čovjekovo ponašanje u saobraćaju. Veoma je složen i težak proces objasniti ponašanje čovjeka u saobraćaju, mјere uticaja na to ponašanje i otpornost čovjeka. Na način ponašanja učesnika u saobraćaju utiču brojni subjektivni (koji pretežno utiču na unutrašnje izvore ponašanja) i objektivni faktori (koji su pretežno povod reagovanja) različite prirode, snage, inteziteta i vremena uticaja.

Zavisno od zahtjeva saobraćaja ti faktori određuju ritam i strukturu radnji koje učesnik u saobraćaju preduzima. Drugačije kazano to je ponašanje povezano sa karakteristikama ličnosti (struktura, dinamika i drugih osobina ličnosti). Na ponašanje utiču i promjenjivi faktori kao što su starost, iskustvo, klimatski uslovi i dr.

Od vrste načina ponašanja učesnika u saobraćaju u velikoj mjeri zavise: broj i vrsta saobraćajnih nezgoda, vrsta i težina posljedica tih nezgoda, broj i vrsta saobraćajnih konflikata, prekršaja, grešaka, itd. Korektan način ponašanja prema definisanim standardima (pravilima saobraćaja) obezbjeđuje zadovoljavajući nivo bezbjednosti. U životu postoje i odstupanja od definisanih standarda u negativnom i pozitivnom smislu. Negativna postupanja prouzrokuju niz grešaka, saobraćajnih konflikata, nezgoda i dr. Pozitivna odstupanja od standardnog ponašanja dovode do povećanja bezbjednosti boljim rješavanjem saobraćajnih situacija.

Za bezbjednost saobraćaja veoma je važno navesti da su to odnos, ponašanje, radnje, snalaženje, pribranost u vezi sa:

- načinom komuniciranja sa drugim korisnicima puta,
- načinom ostvarivanja kontakta vozača sa vozilom,
- načinom reagovanja na okolinu.

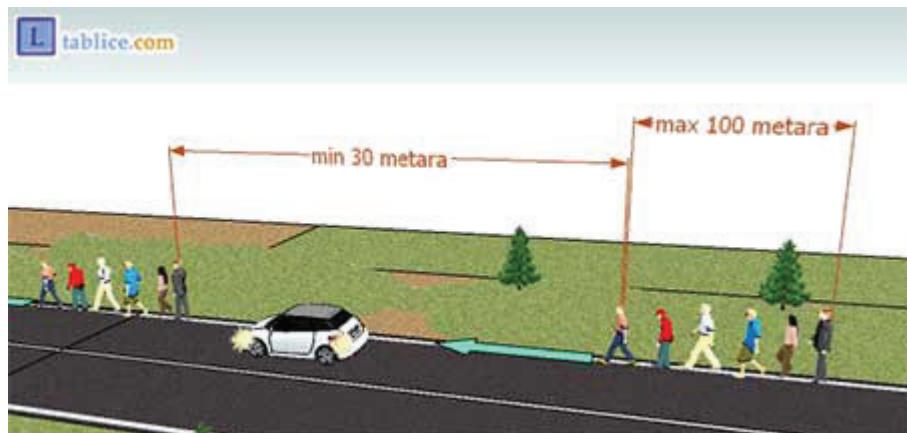
Istraživanja pokazuju da svake godine u saobraćajnim nesrećama pogine 1,2 miliona ljudi u svijetu, a 20–50 miliona biva povrijeđeno. Do ovakvih situacija najčešće dolazi zbog neprilagođene brzine, nemarnosti, nepažnje, vožnje pod uticajem alkohola i mnogih drugih faktora. Djeca i mladi se u svakodnevnom putu prema školi i obrnuto susreću s raznim opasnostima. Bitno je navesti da se djeca u saobraćaju zbog različitih osobina ponašaju drugačije od odraslih ljudi.

2. PRAVILNO PONAŠANJE PJEŠAKA

Pješak ne smije da se kreće i zadržava na kolovozu. Pješak i ako se kreće po kolovozu to treba da radi tako što će biti bliže ivici kolovoza i mora voditi računa da na bilo koji način ne ometa niti spriječava odvijanje saobraćaja.

Pravila nalažu da se pješak ne smije kretati po kolovozu ako ne postoji trotoar ili bilo koja druga površina namijenjena za kretanje pješaka.

Pješaci su dužni da se kreću jedan iza drugog onako kako bezbjednost saobraćaja to zahtjeva. Rastojanje između pojedinih kolona pješaka koja se kreću na kolovozu mora biti najmanje 30m. Organizovana kolona pješaka je dužna da se kreće desnom stranom kolovoza.

Slika 5. Kretanje organizovanih kolona pješaka

Ako se pješak kreće po kolovozu van naselja, on se mora kretati uz lijevu ivicu kolovoza u pravcu kretanja, može se kretati i uz desnu ivicu ako je to kretanje po njega sigurnije.

Slika 6. Kretanje pješaka uz desnu ivicu kolovoza

Ako se na putu nalazi trotoar ili neka druga površina namijenjena za kretanje pješaka, pješak se mora kretati po tim površinama. Moramo navesti i da pješacima nije dozvoljeno da

Slika 7. Znak autoputa

se kreću po putevima rezervisanim za saobraćaj motornih vozila i autoputevima.

3. DJECA I SIGURNOST U SAOBRAĆAJU

Svima nam je poznato da su djeca najranjiviji dio učesnika u saobraćaju. Prisutnost djece u saobraćaju je od bebi kolica, od trenutka kada prvi put prohodaju i igraju se na površinama koje su u blizini gdje se odvija saobraćaj i sve to predstavlja ogromnu opasnost na koju okolina, a posebno porodica moraju obratiti pažnju. Za sada u našoj državi niko nije uspio da napravi adekvatna istraživanja o stradanju djece u saobraćaju.

Djeca su ne svojom voljom učesnici u saobraćaju i vrlo teško zbog svoje emocionalne i socijalne zrelosti mogu da u cijelosti prihvate i shvate opasnost koja vreba od saobraćaja u kretanju. Motoričke i druge sposobnosti kod djece su znatno smanjene i ne mogu najčešće da svojim kretnjama izbjegnu eventualne opasne situacije. Urbane sredine zbog prilagođenosti svih odlika urbanog življenja nisu prilagođene dječjem uzrastu, što u svakom slučaju doprinosi njihovom slabom primjećivanju.

Djeca u saobraćaju najčešće stradaju zbog slijedećih razloga:

- naglog pretrčavanja mimo pješačkog prijelaza i semaforiziranih raskrsnica,
- igre u blizini saobraćajnica i istrčavanja na saobraćajnice,
- neopreznosti prilikom kretanja uz kolovoz,
- neopreznog kretanja sa biciklom uz i preko saobraćajnice bez nadzora.

Tipične greške koje dovode do situacija u kojima mogu stradati djeca i odrasli su slijedeće:

- izlazak iz automobila i nagli prelazak ostatka kolovoza bez osvrtanja na kretanje drugih vozila,
- prelazak između parkiranih vozila na ostatak kolovoza,
- prelazak ostatka kolovoza ispred ili iza zaustavljenog autobusa bez osvrtanja na kretanje drugih vozila.

Stradanje djece u saobraćaju i posljedice koje mogu da dožive trajno utiču na život djeteta i mogu negativno da utiču na njegov dalji razvoj. Da bi se to u bilo kojoj mjeri umanjilo potrebno je sprovesti niz mjera koje bi doprinjele sigurnosti u saobraćaju. Najvažnija stavka jeste da se djeca pripremaju od najranije dobi i da tome najviše doprinose okolina i porodica.

I u školskom uzrastu djece važno je učestvovanje roditelja, nastavnika, stručnih lica u osmišljavanju i realizaciji programa namijenjenih za sigurno učestvovanje djece u saobraćaju.

Edukacija djece starijeg školskog uzrasta može uticati na organizaciju školske saobraćajne patrole koja će direktno učestvovati u regulisanju saobraćaja. Pored svega ovoga je bitno i izvođenje niza aktivnosti koje bi se odnosile na edukaciju i obavještavanje vozača o rizičnosti učestvovanja u saobraćaju.

3.1. Priprema djece za saobraćaj

Djeca se za saobraćaj trebaju početi pripremati veoma rano. Zbog dječije psihofizičke nedoraslosti i nemogućnosti da udovolje zahtjevima koje saobraćaj pred njih postavlja i njima je potrebna pomoći društva. Kada se pravi priprema djeteta za saobraćaj pored zahtjeva koje saobraćaj postavlja mora se uzeti u obzir i psihofizička sposobnost djeteta i cijelokupna njegova procjena. U saobraćajno razvijenim državama postoje centri i škole za edukaciju djece za saobraćaj.

3.2. Školski program za sigurnost djece

„ Beskorisno je pripremati djecu za život, ako ih ne naučimo kojim će ga sredstvima sačuvati“. (Iz Rezolucije Međunarodnog udruženja viših policijskih službenika sa Kongresa u Lisabonu 1956. god.). U saobraćajno razvijenim zemljama ovakvi programi su djelotvorni i primjenjivi.

Škola je ta koja određuje izbor dolaska u školu pri čemu zahtjeva pješačenje, a razlikuje vožnju motornim vozilima. Svaka škola mora da posjeduje tijela koja su odgovorna za sigurnost djeteta u saobraćaju (nastavnici, pedagozi, volonteri) i njihova uloga bi trebalo da bude:

- da donose konkretnе programe za sigurnost,
- određuju rizične mjere na školskom putu,
- organizuju edukaciju učenika, nastavnika, roditelja.

3.3. Uloga predškolskih i školskih institucija u razvijanju saobraćajne kulture kod djece

Nakon roditeljskog obrazovanja veoma je bitno predškolsko i školsko obrazovanje s tim što je najbolje primjenjivati obje vrste obrazovanja. Roditelji moraju stalno vršiti edukaciju djeteta. Nije dovoljno samo uključiti dijete u predškolski i školski odgoj već je veoma bitno

da se u tom slučaju nastavi djelovanje roditelja, predškolske i školske institucije moraju da imaju ovo u vidu i da stalno sarađuju sa roditeljima.

Sve je više pritisaka na razvoj i odrastanje djece i mladih od svih opasnosti razvoja savremenog društva, što usložnjava i edukaciju djece u predškolskim i školskim institucijama. Poseban imperativ predškolskih u školskih institucija jeste razvijanje saobraćajne kulture kod djece i mladih, zbog toga što će se njihov dalji razvoj bazirati na usvojenim znanjima iz ovih institucija.

Većina školskih institucija pravi ogromnu grešku zbog toga što nastoji edukaciju djece za saobraćaj svesti kroz saobraćajne sekcije što nije dovoljno. Saobraćajna kultura i saobraćajno vaspitanje trebaju biti osnov za nastavne planove koji će biti obaveza su svim osnovnim školama. Dakle uloga predškolskih i školskih institucija je veoma značajna i bitna za sami razvoj djece. Zbog svega ovoga država mora sprovesti neke nove Zakonske regulative koji će omogućiti najbolju i najpovoljniju edukaciju djece za saobraćaj.

3.4. Metodika razvijanja saobraćajne kulture kod djece

Pojam saobraćajne kulture predstavlja odlučujući faktor svih mjera sigurnosti, urednosti i ljepote saobraćajnog kretanja. Sadržaj saobraćajne kulture čini:

- 1) poznavanje saobraćaja ,
- 2) saobraćajnih propisa,
- 3) saobraćajnih disciplina,
- 4) kulturno i humano ponašanje na saobraćajnim površinama i u vozilima.

4. ODGOJ I OBRAZOVANJE O SAOBRAĆAJU U PREDŠKOLSKIM I ŠKOLSKIM USTANOVAMA

Djeca se u saobraćaju ponašaju drugačije od odraslih, što zbog ličnih, što zbog fizioloških osobina. Njihov vidni ugao je manji i sporije reaguju na promjenu brzine u saobraćaju. Djeca prva znanja stiču u porodici, predškolskom i školskom obrazovanju, što sve navodi na to da se vidik znanja u saobraćajnoj kulturi kod djeteta mora proširiti.

Danas se u osnovnim školama u prvi razred uvrštava predškolsko obrazovanje. Uči se o osnovnim pravilima o kretanju na ulici, o saobraćajnim znakovima, javnom prijevozu itd.

Djeci je potrebno sve praktično pokazati. Po pravilu je potrebno najmanje jednom godišnje da se dovode policajci koji će da održavaju predavanja i upoznaju djecu malo bolje o svemu što smo prethodno naveli. Oni imaju zadatak da bar približno dočaraju slične situacije i upoznaju djecu sa svim zadacima i teškoćama koji ih mogu zadesiti u saobraćaju. Donose i knjige o saobraćaju koje dijele učenicima, pretežno su to slikovite knjige u kojima je pokazano pravilno i nepravilno ponašanje u saobraćaju.

Veoma je značajno objasniti djetetu funkciju semafora, pješačkog prijelaza, načina prelaženja ulice i dr. Također uz pomoć projektila mogu se prikazivati kraći filmovi, fotografije, isječci i dr.

Slika 8. Obavezno zaustavljanje

Slika 10. Biciklistička staza

Slika 11. Zabrana prometa za pješake

5. ZNAČAJ SAOBRAĆAJA ZA RAZVOJ DRUŠTVA

Život čovjeka oduvijek je bio u opasnosti da li u većoj ili manjoj mjeri. Priroda, izvori i domašaj su se vremenom mijenjali. Čovjek je prije bio više ugrožen od raznih prirodnih pojava. Svojim mukotrpnim radom čovjek je uspio da poveća svoju snagu i vlast nad prirodom i da na taj način zaštiti sebe od prirodnih pojava. Treba naglasiti i da je bio ugrožen od proizvoda sopstvenog uma. Spomenemo i jedan od tih proizvoda, a to je prijevozno sredstvo koje se koristi u saobraćaju.

U današnje vrijeme se može reći da sve negativne pojave i opasnosti proizilaze od najranije dobi, samo su se mijenjale po visini i intezitetu. Razvojem drumskog saobraćaja preko pješaka, jahaće stoke, zaprežnih vozila do savremenih motornih vozila mijenjali su se i izvori opasnosti negativnih pojava.

U 17., 18. i 19. vijeku drumski saobraćaj se odvijao zaprežnim vozilima zbog čega su se često vozila prevrtala i lomila. To je sve bio uzrok loših puteva zbog slabog kvaliteta i izrade materijala. U to vrijeme putnici su često ginuli i zadobijali povrede što je bio dovoljan znak da se nešto mora promijeniti.

Na život čovjeka, ali i na velike promjene u saobraćaju doprinio je razvoj motornog saobraćaja. On je sa sobom ponio neke nove uslove, izvore opasnosti koji do tada nisu bili poznati.

Zbog novih proizvoda i nauke i tehnike društvo je moralo tražiti nove načine socijalnog ponašanja i prilagođavanja. Život je postojao sve brži, a njegov okvir sve širi. Zahvaljujući tehničkom i tehnološkom pronalasku sve se brže ulazi u sopstvenu budućnost. Svakih 6-8 godina znanje se udvostručuje.

„ Napredak nauke i tehnologije infiltriran je u ljudski život. U svom radu i životu čovjek sve više vremena provodi u krugu tehnike i u dodiru sa njom. Usled potrebe tehnike i korištenja energije opasnost je raspostranjena u životnom prostoru čovjeka. Napredak nauke i tehnike prožima postojeće i stvara nove društvene odnose. Donijela je i mnoge blagodati, ali i svoje tragično naličje koje se ogleda u mnoštvu razaranja i oštećenja društvenih vrijednosti“. (Tojagić, M. (2018); „ Bezbednost drumskog saobraćaja“, str. 25.).

Savremeni svijet karakteriše posebno dinamičnost procesa kretanja materije, energije i informacija. Zbog svega ovoga navedenog može se reći da je u 20. vijeku dolazilo do bržeg razvoja drumskog saobraćaja. Razvoj ovog saobraćaja imao je veliki uticaj na kulturu, ekonomiju, urbanizam itd. Nekada čovjek nije u stanju da vlada energijom i kada ju je sam stvorio pa ga ona često i ugrožava.

Za problem bezbjednosti čovjeka u saobraćaju može se reći da ulazi u širi kontekst problema odnosa čovjek-tehnika. Predmet proučavanja naučnih disciplina filozofije, antropologije su oblasti u kojima se radi o složenim i isprepletenim pojavama.

„Ugroženost na putu predstavlja svjetsku činjenicu. Saobraćajna smrt predstavlja jedno od vodećih mjesta u mortalitetu najvećeg broja zemalja. Zbog saobraćajnih nezgoda prijeti opasnost da čovječanstvo izgubi prednost koja mu pruža napredak u drugim oblastima“. (Tojagić, M. (2018); „ Bezbednost u saobraćaju“, str. 26.).

6. ODNOSI VOZAČA I PJEŠAKA

Bezbjednosno učešće pješaka u saobraćaju zavisi od odnosa pješaka i vozača. U tim odnosima postoje mnogi neadekvatni, neprimjereni i ugrožavajući postupci.

Glavni problem njihovih odnosa jeste nedostatak kvalitetne saobraćajne kulture koja se ispoljava u traumatskim i saobraćajnim situacijama. Vozači se često bune, pa čak i protestuju protiv pješaka zbog njihove saobraćajne nekulture i neuvažavanja pravila i propisa koje saobraćaj nalaže. Dešavaju se i suprotne situacije gdje vozači postaju pješaci i optužuju vozače za saobraćajnu nekulturu. Veoma je bitna samokontrola svih učesnika saobraćaja kako bi se izbjegle neprijatne i nelagodne situacije. Vozači moraju biti svjesni da je pješak osjetljiviji, ugroženiji i inferiorniji. Posebno su ranjiva djeca, starije osobe, hendikepirana djeca i dr.

Postoje situacije i kada se pješaci pravilno kreću i poštju propise da se vozači i tada ljute zbog toga što moraju da koriguju i prilagođavaju svoju brzinu prema kretanju pješaka. U unutrašnjosti čovjeka se nalaze izvori ljutnje i saobraćajne nekulture. Javljuju se i pozitivne stvari u saobraćaju kada ima više učesnika koji poštju i ophode se jednako prema svojim i tuđim pravima. Istraživanja pokazuju da u saobraćaju više stradaju starije osobe i djeca koja su najranjiviji dio učesnika u saobraćaju.

Pješaci često nekontrolisano prelaze ulice i ponašaju se nepredvidljivo što navodi vozača na to da mora biti obazriviji i da očekuje takvu vrstu situacije. Za starije osobe možemo reći da su nekada zamišljene i dekoncentrisane, a djeca sklona igri, trčanju za loptom, kretanju bicikлом itd.

„U noćnim uslovima sa javnom rasvjetom ili bez nje, uvijek se krije opasnost da se nađe ili udari u pješaka. U noćnim uslovima vožnje nakratko treba dugim svjetlima provjeravati ima li na putu pješaka, biciklista i dr. Značajno je noću prilagoditi brzinu nivou osvjetljenja puta radi sigurnijeg pregleda puta“. (Diplomski rad: „Faktor bezbjednosti saobraćaja“, str. 17.).

nepredvidljivog ponašanja ranjivih učesnika u saobraćaju vozači moraju da voze tako da se u svakom trenutku mogu zaustaviti. Pješaci u velikom broju situacija ne koriste podvožnjake niti nadvožnjake što je osnova saobraćajne edukacije. Pješačke prijelaze treba prilagoditi pješacima svih slojeva (uzrasta, pola, obrazovanja, kulture).

7. MORAL I PONAŠANJE

Moralna svojstva čine sastavnu komponentu ličnosti i određuju šta će se smatrati dobrom, šta lošim, šta prihvatljivim, a šta neprihvatljivim ponašanjem.

Nedisciplina u saobraćaju ima svoje korijene i u moralnim svojstvima učesnika u saobraćaju. Pravila ponašanja odnose se na minimum morala koji je za društvo neophodan. Nijedno civilizovano društvo ne bi moglo opstati bez određenih pravila kojih se u svakom trenutku moraju pridržavati. Nepoštovanje saobraćajnih pravila dovodi do ugroženosti ljudi i imovine i sve to bi dovelo do društveno neprihvatljivog stepena. Dužnost svakog učesnika u saobraćaju jeste da se pridržava postojećeg sistema pravila. Ova pravila dovode do bezbjednosti ljudi i njihove imovine u saobraćaju. Odvijanje saobraćaja prati veliki rizik i ne

mogu se životi i imovina prepustiti tek tako slučaju. Ako se nešto dobro završi ne znači da je isto i trebalo uraditi. Korisna pravila se treba pridržavati i nikada se ne zna u kojem slučaju se mogu primjenjivati.

Univerzalno nepridržavanje pravila dovodi do apsurfih posljedica jer bi snaga i vještina na putu uticala na ishod ponašanja, posljedica i sankcija. Sam sistem će se raspasti u slučaju kada se pravila krše i kada se u velikoj mjeri uzdrma povjerenje u pravni sud. Bitna stavka u svemu ovome je da je i loše pravilo ponašanja bolje nego nikakvo, zbog toga što može prouzrokovati niz dobrih prostih razloga.

Potresna karakteristika saobraćajnog morala našeg doba je i napuštanje saobraćajne nezgode. Statistika je pokazala da od svake 14. ili 15. saobraćajne nezgode imamo bježanje vozača sa mjesta nezgode. To je relativno veliki broj zbog toga što nam je opšte poznato da se posle velikog broja nezgoda ne može pobjeći jer oštećeno vozilo nije u voznom stanju, a i zbog prisutnih svjedoka. Važno je da se i pored uzroka nezgode utvrdi i uzrok bježanja sa mjesta nezgode i koliko su ovi uzroci u vezi sa uzrocima nezgode.

Bježanje sa mjesta nesreće, pa i sami uzrok nesreće je u sferi ličnosti. Sam vozač je posle nesreće iznenaden i ta situacija zahtijeva preorijentaciju mišljenja i ponašanja. Najčešći razlozi zbog kojih vozači bježe sa mjesta nesreće su bezglavost, strah od kazne, gubitka ugleda itd. Veliki broj vozača koji su učesnici saobraćajnih nezgoda je pod dejstvom alkohola. Za šta se može reći i da je konzumiranje alkohola takođe pitanje morala i moralnih navika.

Snaga moralnih normi je relativno velika. Čovjek je nekada u stanju da zbog snage ovih normi krši pravnu normu i izlaže sebe pravnoj sankciji i to sve čini kako ne bi prekršio moralnu normu. Ovu činjenicu moraju uvažavati i subjekti u okviru društvenog mehanizma kome je povjerena zaštita vrijednosti u saobraćaju.

„Osnovni moralni stavovi koje treba tražiti, naći, prenijeti, usvojiti i unaprijediti u toku pripreme kroz saobraćajno vaspitanje su poštovanje čovjeka i života. Kroz pripremu treba suzbiti dosta raširenu grubost i bezobzirnost. Pod etičkom pripremom podrazumijevamo između ostalog i davanje kolekcije upustava-savjeta kako se treba, a kako ne treba ponašati na putu, zasnovane na konkretnom odnosu i razumu“. (Diplomski rad: „Faktor bezbjednosti saobraćaja“, str. 23.).

7.1. Pravila za bezbjedno ponašanje djece pješaka

- 1) Odaber i mjesto gdje ćeš preći ulicu tako da je najjednostavnije pređeš!
- 2) Uvijek prelazi ulicu na bezbjednom mjestu (pješačkom prijelazu na kojem postoji semafor ili saobraćajni znaci)!
- 3) Budi pažljiv i kada si na pješačkom prijelazu zbog vozila koja se kreću!
- 4) Uvijek budi oprezan! Provjeri da li su svi automobili prošli ili se zaustavili!
- 5) Izaber put do škole na kojem imaš najmanje ulica da prođeš!
- 6) Uvijek „gledaj i slušaj“ šta semafor i saobraćajni znaci naređuju!
- 7) Pazi na automobile koji skreću!
- 8) Ne igraj se kada se krećeš trotoarom ili desnom stranom što dalje od kolovoza!
- 9) Ne telefoniraj kada prelaziš ulicu!
- 10) Ne trči preko ulice za loptom!

7.2. Djeca kao putnici

U našoj zemlji djeca najviše stradaju kao putnici u vozilu. Jedan od razloga stradanja djece kao putnika u vozilu je nekorишćenje sigurnosnih pojaseva, odnosno zaštitnih sistema za djecu (bezbjednosnih sjedišta, odnosno buster sjedišta). Bez obzira što je dijete pravilno vezano sigurnosnim pojasom ili se nalazi u odgovarajućem sjedištu, može biti povrijedeno od strane osobe koja ne koristi sigurnosni pojas.

Pravila za bezbjedno ponašanje djece putnika:

- Obavezno koristiti sigurnosni pojas!
- Pravilno vezati sigurnosni pojas!
- Provjeriti da li su svi u vozilu vezani sigurnosnim pojasom i posebno da li su svi putnici na zadnjem sjedištu vezani sigurnosnim pojasom!

Slika 13. Vožnja van sjedišta

7.3. Djeca kao biciklisti

Najčešće okolnosti za učestvovanje djece biciklista u saobraćajnim nezgodama jesu „izljetanje“ djece biciklista na ulicu u kojem se djeca ne zaustavljaju prije prelaska ulice i ne provjeravaju da li nailaze vozila prije nego što pređu ulicu, vožnja bicikla preko pješačkog prijelaza, vožnja neosvijetljenog bicikla u noćnim uslovima vidljivosti, nedovoljna vještina djeteta za samostalno upravljanje biciklom, itd.

Presudnu ulogu na posljedice u saobraćajnim nezgodama sa učešćem djece biciklista ima neupotreba zaštitne kacige.

Djeca biciklisti najčešće upravljaju biciklom na mjestima gdje im je to dozvoljeno, a često upravljaju biciklom samostalno iako im zbog godina to nije dozvoljeno. Pravila za bezbjednosno ponašanje djece biciklista:

- Na pješačkom prijelazu dijete je obavezno da siđe sa bicikla!
- Obavezno nositi zaštitnu kacigu!
- Prilikom vožnje u noćnim uslovima biciklisti su dužni nositi svjetliju odjeću ili svjetloodbojni prsluk kako bi bili lakše uočljivi!

- d) Tokom vožnje dijete ne smije ispuštati upravljač iz ruku, niti sklanjati noge sa pedala, upotrebljavati slušalice na oba uha, prevoziti predmete koji ga ometaju da bezbjedno voze itd!
- e) Samostalno upravljanje biciklom na javnom mjestu je dozvoljeno od 12 godine!
- f) Ispod 12 godina smije se upravljati biciklom samostalno samo u pješačkoj zoni, zoni usporenog saobraćaja!

8. UTICAJ RODITELJA NA DJECU

Osnovna uloga svih roditelja jeste vaspitanje djece. Roditelji moraju svoju djecu da ubijede da biciklom ne izlaze na ulicu ako još nije osposobljeno za samostalnu vožnju, a naročito da ne prihvataju poziv za prijevoz od nepoznatih osoba. Roditelji treba da motre na svoju djecu sve dok dijete ne stekne nauke bezbjednosnog kretanja.

Djeca najčešće stradaju u saobraćaju zbog nemara vozača i nepoštovanja zakonskih mjera kakve su obavezno dječije sjedište i pojas na zadnjem sjedištu automobila. Djeca kada stradaju u saobraćaju uglavnom stradaju u vozilu.

Ogroman broj roditelja je mišljenja da spora gradska vožnja nosi mali rizik od povreda ako do sudara dođe, međutim analize koje sprovode različite agencije za saobraćaj ukazuju na to da pri brzini od 50 km/h putnik koji nije vezan biva bačen naprijed silom jačine od 30 do 60 puta njegove težine. Dijete ako nije vezno u svom sjedištu pri sudaru brzinom od 50 km/h leti kao da pada sa petog sprata zgrade.

Pojedini roditelji kako bi udovoljili svojoj djeci dozvoljavaju im da sjede na prednjem sjedištu automobila što je zakonom strogo zabranjeno.

Veoma bitna činjenica koja se ne smije zanemariti jeste da djeca uslijed nedostatka prostora za igru, istu započinju na ulici, parkingu, mjestima na kojima je saobraćaj u velikoj mjeri zastupljen što često dovodi do fatalnih posljedica i čak 30% djece se svakodnevno igra na putu. Roditeljska dužnost je da djecu stalno napominju da ulica nije bezbjedna za igru.

Slika 14. Djeca se igraju na ulici

9. ZAKLJUČAK

Savremenim razvojem civilizacije svakim danom se iskazuje sve veća potreba za razvojem saobraćaja. Za saobraćaj možemo reći da je jedan od osnovnih elemenata na kojima počiva savremeno društvo. Saobraćaj prouzrokuje i čitav niz negativnih posljedica kao što su; zagađenje zraka, stvaranje buke, zastoje u saobraćaju, požare, itd. Za najštetniju saobraćajnu posljedicu se može reći da je to saobraćajna nezgoda.

Prema podacima Svjetske zdravstvene organizacije (WHO, 2009a) u svijetu svake godine u saobraćajnim nezgodama strada skoro 1,3 miliona ljudi i oko 50 miliona biva povrijeđeno. Zbog toga se moraju sprovoditi odgovarajuće akcije kako bi se unaprijedila bezbjednost u saobraćaju. Veoma je bitno reći da je dobra edukacija djece i odraslih ljudi ključ svega. Za djecu osnovnoškolskog uzrasta je potrebno organizovati niz predavanja i stručnih izlaganja o saobraćaju i svim njegovim mogućim posljedicama.

Edukacija djece se ne može sprovoditi samo u školama, već se djeca moraju konstantno edukovati i kod kuće. Potrebno je i da roditelji ulože veliki trud kako bi se djeca mogla bolje snaći u saobraćaju i svim onim što se saobraćaja tiče. Također i čovjek je sam često akter različitih saobraćajnih situacija u kojima učestvuje sa svim svojim obilježjima, dimenzijama i kapacitetima. Čovjek u svim saobraćajnim situacijama projektuje svoju ličnost, znanje, shvatanje i stavove.

Za pješake se može reći da su najugroženija kategorija učesnika u saobraćaju. Vozači kada izađu iz vozila postaju pješaci čime pješaci čine najbrojnije učesnike u saobraćaju. U kategoriju pješaka ubrajaju se i djeca, starije osobe, bespomoćne osobe i dr. Kako bi ih zaštitili u saobraćaju moramo se pridržavati određenih propisa zajedno sa ostalim učesnicima saobraćaja poput vozača automobila, kamiona i dr.

10. LITERATURA

- 1) De Zan, I. (2005), Metodika nastave prirode i društva, Školska knjiga, Zagreb.
- 2) Inić, M. (1997), Bezbijednost drumskog saobraćaja, FTN, Novi Sad.
- 3) Inić M. (2009), Propisi u oblasti saobraćaja, FTN, Novi Sad.
- 4) Simić, K. (2015), Osnove metodike nastave, Evropski univerzitet, Brčko.
- 5) Tojagić, M. (2015), Bezbednost drumskog saobraćaja, Evropski univerzitet, Brčko.

Prof. dr Izet Z. Banda

Evropski univerzitet „Kallos“ Tuzla

KNJIGA ZA PONOS

Autora Prof. dr Hariza Agića, Menadžment, izdavač Evropski univerzitet „Kallos“ Tuzla, 2018.

Knjiga „Menadžment“ po svojoj sadržini i načinu izlaganja je namijenjena studentima sva tri ciklusa obrazovanja gdje se proučava menadžment i dijelom menadžment ljudskih resursa, ali i drugim čitaocima koji su dio menadžerske mašinerije.

Nema sumnje da je menadžment, kao pristup, interdisciplinarna oblast, gdje su angažirani učesnici zavisno od prirode posla. On se sve više, proučava u nekim od ciklusa u svim oblastima univerzitetskog obrazovanja, od ekonomije, politologije, zdravstva, školstva, do kulture, tehničkih nauka itd.

Autor je ostvario pažljiv izbor osnovnih elemenata sadržaja i redoslijedom njegovog izlaganja: od menadžmenta i menadžera vezanih za menadžment, strateški i operativni menadžment sa organizacijom, razvoj menadžmenta, moderni menadžment, savremeni menadžment, funkcije menadžmenta, planiranje, pojam organizacije, kao i funkcije menadžmenta, definisanje i vođe, kontrolisanje kao funkcija menadžmenta. Svi ovi dijelovi koji su obrađeni na jedan naučno utemeljen pristup pokazuju nezaobilaznu menadžmentsku analizu i prikaz autora, savremeni izvor i sistem menadžerskih funkcija koje su date na jedan pristupačan, stručan i metodološki ispravan način. Nakon naprijed navedenih menadžerskih aktivnosti, autor je u ovoj knjizi omogućio da se steknu znanja iz menadžmenta kao posebne upravljačke discipline i pored osnovnih kontrolnih funkcija, upravljačkih i organizacionih metoda i tehnika koje mogu da se koriste za poboljšanje i razvoj različitih organizacionih sistema. Ima se dojam da je knjiga potrebna ne samo studentima već i svim onima koji su po svojoj stručnosti i ulozi u proizvodnji materijalnih dobara, najodgovorniji kako za racionalno korištenje, inače ograničenih resursa, tako i za što cjelishodnije zadovoljavanje potreba potrošača, izraženih u vidu tražnje, na sve zahtjevnijem tržištu.

Vidi se da je knjiga kreirana kao odgovor na potrebu stvaranja kritične mase akademskog osoblja i svih ostalih koji će prihvatići i dalje razvijati menadžment kao filozofiju i vještina upravljanja svim vrstama organizacija, njihovih sistema, preduzeća i ustanova. Na ovaj način se omogućava uspješnije uključivanje domaće privrede u međunarodnu podjelu rada i konkurenčiju, kao i uvođenje BiH i euroatlanske integracije. Cijeli rad je prožet novim, modernim pristupom izučavanju i studiranju problematike menadžmenta, koji u uslovima informacijske tehnologije, telekomunikacija i globalizacije poslovanja dobiva nove dimenzije.

Najveći doprinos i originalnost ovog autora prepoznatljivi su u interdisciplinarnom pristupu objašnjavanja pojedinih pojava i kategorija koje se obrađuju u ovoj knjizi. Stil pisanja je precizan i dosljedan unatoč velikom obimu rada.

Knjiga Menadžment autora prof. dr Hariza Agića pisana je kao udžbenik za predmet koji se izučava na osnovnim studijima u okviru studijskog programa menadžmenta na svim fakultetima gdje se izučava menadžment.

Također, može da bude od koristi i studentima na II i III ciklusu Ekonomskog (i drugih) fakulteta kao i svima onima koji žele da upoznaju nove tendencije u razvoju i uspostavljanju sistema menadžmenta u organizacijama.

Mnoštvo literature i ostalih korištenih materijala daju ovoj knjizi novu dimenziju. Korišteni su različiti izvori iz inozemne i domaće literature i prezentirani su brojni primjeri iz prakse, čime su teoretski stavovi iz oblasti menadžmenta dobili svoju praktičnu verifikaciju. Sadržaj udžbenika nudi svjež i orginalan pogled autora na savremene teorije menadžmenta i predstavlja značajan izdavački poduhvat kojim će se obogatiti ponuda domaće literature iz ove oblasti.

ZAKLJUČNO:

S obzirom na navedena značajna poglavља u knjizi „Menadžment“, autora prof. dr Hariza Agića, a koja se tiču menadžmenta, očekujemo da će ova knjiga biti korisna za studente, postdiplomce, doktorante i specijalizante ekonomskih i drugih fakulteta Evropskog univerziteta Brčko distrikta BiH i Evropskog univerziteta „Kallos“ Tuzla.

Uputstvo/Uputa autorima

Ovom uputom utvrđuju se način i uslovi publikovanja naučnih publikacija i utvrđuju se kriterijumi, način i postupak izbora naučnih publikacija za objavu u „Naučnoj reviji“.

Struktura

Članak u časopisu mora biti uređen na standardan način, sa navedenim osnovnim elementima članka kao što su: naslov, naziv ustanove, adresa.

Naslov treba da što vjernije opiše sadržaj članka, prikladnim riječima za indeksiranje i pretraživanje, a ukoliko takvih riječi nema u naslovu, tada se napiše podnaslov.

Naslov rada treba da bude pisan velikim štampanim slovima (Times New Roman 14 Bold), a podnaslovi treba da budu pisani malim štampanim slovima (Times New Roman 12 Bold). Tekst u cjelini treba da bude pisan sa proredom 1 (Times New Roman 12). Autori koji se ne budu pridržavali ovog uputstva radovi će im biti vraćeni na ispravku.

Pored naslova na jeziku na kojem je članak napisan, naslov se daje i na lokalnom i engleskom, odnosno nekom drugom svjetskom jeziku, a ovi naslovi ispisuju se ispred sažetka na odgovarajućem jeziku.

Tekući naslov članka se ispisuje u zagлавju svake stranice članka radi lakše identifikacije, a sadrži prezime i inicijal imena autora (ako je autora više, preostali se označavaju sa "et al." ili "i dr"), naslove rada i časopisa i koaliciju (godina, volumen, sveska, početna i završna stranica).

Navodi se puno prezime i ime (svih) autora članka, ako ih ima, i srednji inicijali imena autora.

Prezimena i imena domaćih autora uvijek se ispisuju u originalnom obliku (sa dijakritičkim znakovima), nezavisno od jezika na kojem je članak napisan.

Naziv institucije (afilijacija) – navodi se pun naziv i sjedište institucije u kojoj je autor zaposlen, a eventualno i naziv institucije u kojoj je autor obavio istraživanje. U složenim institucijama navodi se i ukupna hijerarhija institucije.

Ako je članak napisalo više autora, a neki od njih su angažovani u različitim institucijama, mora se, posebnim oznakama ili na drugi način, naznačiti koju od navedenih institucija predstavlja svaki od navedenih autora (moguće je navesti i više institucija).

Afilijacija se ispisuje neposredno nakon imena autora, dok se funkcija i zvanje autora ne navode.

Kontakt podaci, adresa ili e-adresa autora daju se u napomeni pri dnu prve stranice članka, a ako je autora više, daje se samo adresa jednog autora.

Sažetak (apstrakt) članka je kratak informativni prelaz sadžaja članka koji čitaoci omogućava da brzo i tačno ocijeni njegovu relevantnost i koji sadrži termine koji se često koriste za indeksiranje i pretragu članka. Sastavni dijelovi sažetka su: cilj istraživanja, metodi, rezultati i zaključak. Sažetak može da bude strukturisan, tj. da ima standardne i istaknute nazive pojedinih odjeljaka. Sažetak ima od 100 do 250 riječi i stoji između zagлавja, koje čini naslov, imena autora i dr. i ključnih riječi, nakon kojih slijedi tekst članka.

Osim sažetka na maternjem jeziku članak mora imati sažetak i na engleskom jeziku, a samo izuzetno, umjesto na engleskom, sažetak može biti napisan na nekom drugom jeziku raširene upotrebe u dатој naučnoj disciplini.

Za sažetke na stranim jezicima mora se obezbijediti kvalifikovana lektura, odnosno gramatička i pravopisna ispravnost.

Rezime

Ukoliko je članak napisan na maternjem jeziku, sažetak na stranom jeziku daje se u proširenom obliku kao tzv. rezime. Rezime treba da bude u strukturisanom obliku, a njegova dužina može biti do maksimalno 1/10 dužine članka. Rezime se daje na kraju članka nakon odjeljka koji se odnosi na literaturu, a precizne instrukcije za izradu rezimea daju se u uputstvu autorima.

Ključne riječi su temini ili fraze kojih ne može biti više od deset, koje se daju neposredno nakon sažetka, odnosno rezimea, pisane na svim jezicima na kojima postoje sažeci i koje najbolje opisuju sadržaj članka za potrebe indeksiranja i pretraživanja i koje se dodjeljuju s osloncem na neki međunarodni izvor, kao što je popis, rječnik ili tezaurus, koji je najšire prihvaćen unutar date naučne oblasti.

Tabelarni i grafički prikazi treba da budu dati na jednoobrazan način, u skladu sa APA ili drugim odabranim standardom uređivanja i opremanja članaka.

Bibliografija

Citirana literatura obuhvata bibliografske izvore, kao što su članci, monografije i slično, i daje se isključivo u zasebnom odjeljku članka u vidu liste referenci.

Reference se navode na dosljedan način, redoslijedom koji zavisi od standarda navođenja u tekstu, a koji je preciziran uputstvom autorima.

Reference se ne prevode na jezik na kojem je članak napisan, a sastavni dijelovi referenci, kao što su autorska imena, naslov rada, izvor itd., navode se u svim člancima objavljenim u časopisu na isti način, u skladu sa usvojenim standardom navođenja.

Prilikom navođenja referenci, preporučuje se upotreba punih formata referenci i koje podržavaju vodeće međunarodne baze namijenjene vrednovanju, kao i Srpski citatni indeks (SCIIndeks), a koji su propisani uputstvima:

- a) Publication Manual of the American Psychological Association (APA),
- b) Council of Biology Editors Manual, Scientific Style and Format (CBE),
- c) The Chicago Manual of Style (Chicago)
- d) Harvard Style Manual (Harvard)
- e) Harvard Style Manual – British Standard (Harvard-BS),
- f) Modern Language Association Handbook for Writers of Research Papers (MLA) i
- g) The National Library of Medicine Style Guide for Authors, Editors, and Publishers (NLM).

Pored uputstava iz stava 4. ovog člana, preporučuje se upotreba i užestručnih formata datih u uputstvima:

- a) American Chemical Society (ACS) Style Guide i
- b) American Institute if Physics (AIP) Style Manual.

Format ispisa referenci detaljno se opisuje u uputstvu autorima.

Postupak citiranja dokumenata preuzetih s interneta posebno se opisuje

Napomene autora se daju pri dnu strane u kojoj se nalazi komentarisi dio teksta i mogu da sadrže manje važne detalje, dopunska objašnjena, naznake o korišćenim izvorima, ali ne mogu biti zamjena za citiranu literaturu.

Kategorizacija

Kategorizacija članaka je obaveza i odgovornost uredništva, a mogu je predlagati recenzenti i članovi uredništva, odnosno urednici rubrika.

Članci u časopisima se, po COBBISS ili nekom drugom oficijalno priznatom sistemu, razvrstavaju u naučne radove i stručne članke.

Originalan naučni rad je rad koji je organizovan po shemi IMRAD (Introduction, Methods, Results and Discussion), u kome se prvi put publikuje tekst o rezultatima sopstvenog istraživanja ostvarenog primjenom naučnih metoda, koje su tekstualno opisane i koje omogućavaju da se istraživanje po potrebi ponovi, a utvrđene činjenice provjere.

Pregledni rad je rad koji donosi nove sinteze nastale na osnovu pregleda najnovijih djela o određenom predmetnom području, a koje su izvedene sažimanjem, analizom, sintezom i evaluacijom s ciljem da se prikaže zakonomjernost, pravilo, trend ili uzročno-posljedični odnos u vezi sa istraživanim fenomenima, tj. rad koji sadrži originalan, detaljan i kritički prikaz istraživačkog problema u kome je autor ostvario određeni doprinos.

Kratko ili prethodno saopštenje je originalni naučni rad, ali manjeg obima ili preliminarnog karaktera gdje neki elementi IMRAD-a mogu biti ispušteni, a radi se o sažetom iznošenju rezultata završenog izvornog istraživačkog djela ili djela koje je još u izradi.

Naučna kritika, odnosno polemika ili osvrt je rasprava na određenu naučnu temu, zasnovana isključivo na naučnoj argumentaciji, gdje autor dokazuje ispravnost određenog kriterijuma svoga mišljenja, odnosno potvrđuje ili pobija nalaze drugih autora.

Radovi klasifikovani kao naučni moraju imati bar dvije pozitivne recenzije.

Stručni rad je prilog u kome se nude iskustva korisna za unapređenje profesionalne prakse, ali koja nisu nužno zasnovana na naučnom metodu, odnosno naglasak je na upotrebljivosti rezultata izvornih istraživanja i na širenju znanja, a tekst mora biti prilagođen stručnom i naučnom nivou stručne javnosti kojoj je rad namijenjen.

Informativni prilog je uvodnik, komentar i slično.

Prikaz knjige, instrumenata, računarskog programa, slučaja, naučnog događaja i slično je prilog u kome autor ocjenjuje i dokazuje pravilnost/nepravilnost nekog naučnog ili stručnog rada, kriterijuma, postavke ili polazišta, uz poseban naglasak na kvalitet ocjenjivanog rada.

Napomene

Ako je članak u prethodnoj verziji bio izložen na skupu u vidu usmenog saopštenja, pod istim ili sličnim naslovom, podatak o tome treba da bude naveden u posebnoj napomeni, po pravilu pri dnu prve stranice članka.

Rad koji je već objavljen u jednom časopisu ne može se objaviti u drugom tj. preštampati niti se može objaviti pod sličnim naslovom i u izmijenjenom obliku.